T.C.
ÇANAKKALE ONSEKİZ MART ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI

BABANZÂDE AHMET NAİM'İN HADİS MÜDAFAASI

Yüksek Lisans Tezi

Hazırlayan
Reyhan GÖKSU

Tez Danışmanı
Doç. Dr. Nimetullah AKIN

Çanakkale- 2018

TAAHHÜTNAME

Yüksek Lisans Tezi/ Projesi olarak sunduğum **"Babanzâde Ahmet Naim'in Hadis Müdafaası"** adlı çalışmanın, tarafımdan, bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurmaksızın yazıldığını ve yararlandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu, bunlara atıf yapılarak yararlanışmış olduğunu belirtir ve bunu onurumla doğrularım.

07./03../.2018

Reyhan GÖKSU

Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü'ne

Reyhan Göksu'ya ait **Babanzâde Ahmet Naim'in Hadis Müdafaası** adlı çalışma, jürimiz tarafından Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı,

YÜKSEK LİSANS TEZİ/ olarak oybirliği/oyçokluğu ile kabul edilmiştir.

Üye Prof. Dr. Tevhit AYENGİN

Üye Doç. Dr. Nimetullah AKIN

(Danışman)

Üye Yrd. Doç. Dr. Abdullah Taha İMAMOĞLU

Tez No : 10181657

Tez Savunma Tarihi : 08.01.2018

ONAY

Doç. Dr. Şerif KORKMAZ

Enstitü Müdürü

08./01./2018

ÖZET

BABZANZÂDE AHMED NAİM'İN HADİS MÜDAFAASI

Çalışma, hadis usûlünde yer alan ihtilaflı meseleler karşısında Cumhuriyet dönemi âlimlerinden Babanzâde Ahmet Naim'in tercüme etmiş olduğu Buhari Muhtasari Tecrid-i Sarih'e yazdığı Mukaddime'de, bu konulara hangi açıdan çözüm ürettiği noktasından hareket etmektedir.

Çalışmamız bir giriş, iki ana bölüm ve bir sonuçtan oluşmaktadır. Giriş bölümünde araştırmanın konusu ve önemi, amacı ve araştırmada izlenen yöntemden bahsedilmiştir.

Birinci bölümde Babanzâde Ahmet Naim'in hayatı, kişiliği, eserleri, ilmi yönü ve *Tecrid-i Sarih* hakkında ki bilgiler aktarılmaya çalışılmıştır. İkinci bölüm ise usûl konularına ayrılarak Mukaddime'de yer alan ihtilaflı meseleler, oryantalistler, gelenekselciler ve yeni yaklaşımcılar açısından değerlendirilip konu, Babanzâde Ahmet Naim'in bakış açısı ile sınırlandırılmıştır. . Ravide adalet ve zabt, isnad sisteminin güvenilirliği ve ne zaman zuhur ettiği; sahabilerin az yahut çok hadis rivayet etmesinin gerekçeleri; rivayet sistemi ile tarih ilminin mukayesesi; zayıf hadislerle amel edilip edilemeyeceği; hadislerin akla arz olunup olunamayacağı; mana ile hangi şartlar altında rivayette bulunulması gerektiği ve son olarak da hadis ilminde otorite kabul edilen Buhari ve Müslim'e yönelik eleştirilerin haklılığı ve gerekçeleri ikinci bölümün konusunu oluşturmaktadır.

ABSTRACT

BABANZÂDE AHMET NAİM'S HADITH DEFENSE

The research includes one of the republican period pundits, Babanzade Ahmet Naim's trying to find solutions to controversial problems locating in tradition procedure in his Mukaddim which he translated and wrote to Buhari Muhtasari Tecrid.

Our research consist of an introduction, two main parts and the conclusion. Introduction part mentions the method followed, the subject importance and the purpose of the research. In the first part Babanzade Ahmet Naim's life, his personality, his works, his scientific side and the knowledge of Tecrid –i Salih are tried to be given. The second part is completely featured with traditional procedure and controversial problems are interpreted according to orientalist, traditionalist and the new approaches and the subject is concluded with Babanzade Ahmet Naim's line of vision.

Ravide justice and zabt, the stability of Isnad system and when it was arisen, the reasons of why the companions of the prophet Muhammed deeded few or more tradition, comparison of narrative system and the history science, whether ıt can be practiced with weak traditions or not, whether the traditions are related to mentality or not, under what circumstances it is required to deed with meaning and lastly the factuality and neccesity of critics oriented to Buhari and Müslim who are considered to be authority of tradition science compose the second part.

As for the conclusion part, It is ended emphasizing where Babanzade Ahmet Naim stands in tradition procedure and according to which criterions he acted to find solutions to problematic situations.

ÖNSÖZ

Müslümanların hayatını her yönüyle kuşatan hadislerin önemi, hadis ilmi acısından sadece rivayet edilen metinlerle sınırlı kalmayıp, hadisçiler ve onların geliştirmiş olduğu usûl yöntemlerinin de sıhhati açısından büyük önem arz etmektedir. Bu bağlamda hadislerin sıhhatini tespit noktasında ortaya çıkan hadis usûlü çalışmaları hadis ilminin başlıca konusu olmaktadır ki, hicri ikinci asırdan günümüze kadar bu alanda ihtilaflı meseleler Müslüman âlimlerin odak noktası olmuştur. Ancak mevcut çalışmalar sadece Müslüman âlimler ile sınırlı kalmayıp Batı'da yapılan çalışmalar da yeni bir takım problemleri gündeme taşımıştır. Bu çalışma ile söz konusu ihtilaflı meselelere, Cumhuriyet dönemi âlimlerinden Babanzâde Ahmet Naim'in, *Buhari Muhtasarı Tecrid-i Sarih Tercümesi*'nin *Mukaddime'*si bağlamında nasıl yaklaştığı, çalışmanın amacıdır.

İlk bölümde, Babanzâde Ahmet Naim'in hayatı, kişiliği, ilimi yönü ve eserlerine değinilerek, yaşam tarzı ve fikri dünyasından hareketle hadislere, hadis usûlü yöntemlerine ve hatta İslami ilimlere karşı olan bakış açısını ortaya koymayı hedefledik. Bir felsefeci olan Ahmet Naim'in modern ilimlere vakıf bir aydın olmasının yanında geleneksel ilimlerde de özelde hadis alanında nasıl bir otorite haline dönüştüğü yine bu bölümde anlatılmıştır. Ayrıca hadis alanındaki görüşleri, *Buhari Muhtasarı Tecrid-i Sarih Tercümesi*'nin *Mukaddimesi*'nden hareketle olacağı için, yine bu bölümde eser hakkında kısaca bilgi verilmeye çalışılmıştır.

İkinci bölümde Mukaddime'de yer alan hadis usûlüne dair ihtilaflı görülen meseleler incelenmiş ve Ahmet Naim'in bu meselelere olan yaklaşımı ortaya konmaya çalışılmıştır. Hadis usûlünün tartışmalı konuları arasında yer alan meseleler karşısında Ahmet Naim, bazen oryantalistlerle karşı karşıya gelmiş; bazen ise İslam âlimleri arasında yer alan gelenekselciler ve yeni yaklaşımcılar arasında kalarak orta bir yol izlemiştir. Biz de bu noktada, gerek Batılılar ile İslam âlimleri arasında gerekse gelenekselciler ile yeni yaklaşımcılar arasında, Ahmet Naim'in hadis usûlü açısından nerede durduğunu aktarmaya çalıştık.

Bu çalışmanın seçim aşamasından itibaren gerek kaynaklara ulaşma gerekse yazma aşamasında, bilgi ve vaktini benden esirgemeyen danışman hocam Doç. Dr. Nimetullah AKIN'a teşekkürü bir borç bilirim

İÇİNDEKİLER

ÖZET ..... **i**

ABSTRACT ..... **ii**

ÖNSÖZ ..... **iii**

KISALTMALAR ..... **vi**

GİRİŞ **1**

BÖLÜM I

BABANZÂDE AHMED NAİM

1.Hayatı ve Eserleri 4

2.İlmi Kişiliği 17

3.Hadisçiliği 21

4. Tecrid-i Sarih ve Mukaddimesi 24

BÖLÜM II

HADİSTE VE HADİS İLMİNDE YER ALAN İHTİLAFLI MESELELERE DAİR GÖRÜŞLERİ

1.Ravi/Sahabi'de Adalet ve Zabt 31

2.İsnad Sisteminin Doğuşu ve Gelişmesine Dair Görüşler 52

2.2.İsnadın Doğuşuna Dair Görüşler 53

3.Hadis Rivayetinde İklal ve İksar Meselesi 64

4.Rivayet-Tarih İlişkisi / Metodolojiye Dair Bir Bahis 76

5. Zayıf Hadisle Amel Meselesi 92

6.Hadislerin Akla Arzı 97

7. Mana ile rivayet 104

8. Buhari ve Müslim Üzerine 117

SONUÇ 130

KAYNAKÇA..... 134

KISALTMALAR

a.e.	: Aynı eser
a.g.e.	: Adı geçen eser
a.g.m.	: Adı geçen makale
akt.	: Aktaran
A.Ü.	: Ankara Üniversitesi
A.Ü.İ.F.D.	: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
b.	: Bin
Bkz.	: Bakınız
C.	: Cilt
Çev.	: Çeviren, tercüme eden
DİA	: Diyanet islam Ansiklopedisi
dn.	: Dipnot
ed.	: Editör
EKEV	: Erzurum Kültür Eğitim Vakfı
h.	: Hicri
HTD	: Hadis tetkikleri Dergisi
Hz.	: Hazreti
İFAV	: Marmara Üniversitesi İlahiyat Vakfı Yayınları
Nşr.	: Neşreden
ö.	: Ölümü
s.	: Sayfa
S.	: Sayı
s.a.v.	: Sallâhü Aleyhi Vesellem
Sny	: Sayfa numarası yok
TDVY	: Türk Diyanet Vakfı Yayınları
Ter:	: Tercüme eden
Thk:	:Tahkik eden
Yyy	:Yayın yeri yok
Yty	: Yayın tarihi yok
vd.	: Ve devamı

GİRİŞ

1. Çalışmanın Konusu ve Önemi

Sünnet, Kur'an'dan sonra İslam'ın ikinci kaynağı olma konumundadırlar. Hz. Peygamber'in vefatından sonra baş gösteren ve Hz. Osman'ın şehadetiyle belirginleşen fitne, kültürel ve siyasi olaylardan kaynaklanan sorunlar, taraftarların kendilerine destek bulabilmesi için hadisleri kendi çıkarları doğrultusunda kullanmalarına neden olmuştur. Ve bu süreç hadislerin sıhhatine gölge düşürmüştür. Bu nedenle bu durum hadislerin de sıhhatini tespit noktasında dikkatli bir usül ortaya koymayı gerekli kılmış ve hadis ilimlerinin sıhhatini tespit noktasında usûl çalışmaları ortaya çıkmış ve hadis usûlü zaman içerisinde sistematik bir ilim halini almıştır. Ne var ki hadislerin sıhhatini tespit noktasında İslam alimleri tarafından geliştirilen bu metot, metinlerin sıhhatini tespit noktasında yeterli görülmemeye başlanmıştır. Zira hadis alimlerinin usûl konusundaki yöntemlerinin tamamında ortak bir düşünceye sahip olmamaları da usûlün kendi içerisinde yeni yeni ihtilaflar gündeme getirmiştir.

Son dönem âlimlerinden Babanzâde Ahmet Naim'in *Buhari Muhtasarı Tecrid-i Sarih*'e yazmış olduğu *Mukaddime*, Cumhuriyet Dönemi usûl çalışmaları ve günümüz âlimlerinin çalışmalarına kaynaklık etme açısından önemli bir yere sahiptir. Bu nedenle, hadis usûlünün ihtilaflı meseleleri içerisinde Babanzâde Ahmet Naim'in konu hakkındaki görüşleri günümüz usûl çalışmaları içinde başvurulan kaynaklar arasında yer almaktadır. Bu gerekçe ile Babanzâde'nin usûle dair görüşlerini bu çalışmada aktarmayı gerekli gördük ve onun görüşlerine alt yapı sağlayan hayatı, ilmi kişiliği ve de onun ilmi yönünü, bu bağlamda bizi araştırmaya sevk eden unsurlar arasında yer aldı.

Bu noktada Türkiye tarihinde hadis alanında söz sahibi olan Ahmet Naim'in hadis usûlüne dair çalışması olan *Tecrid-i Sarih Mukaddime'*si, hadis usûlüne getirdiği farklılık ve kazandırdığı canlılık nedeniyle büyük önem arz etmektedir. Ahmet Naim *Mukaddime*'yi oluştururken sadece klasik eserleri Türkçe olarak aktarmakla yetinmemiş aynı zamanda orijinal görüşler de ortaya koymuş ve bu noktada kendisinden sonraki hadisçilere örnek olmuştur. Rivayet metodunu modern tarih metodolojisiyle karşılaştırarak da farklı bir usûl ortaya koymuştur.

2. Tezin Amacı

Çalışmanın amacı hadis usûlünde yer alan konularda, Ahmet Naim'in bir hadisçi olarak, klasik ve çağdaş yöntem içerisinde nerede durduğudur. Bununla birlikte hadis usûlüne hangi hususlarda yenilikler ve farklılıklar getirdiği ve de gerek İslami ilim geleneğinde gerekse oryantalist çalışmalarda yer alan problemli noktaları eleştirilerden uzaklaştırarak hadis usûlüne yaptığı katkılar oluşturmaktadır.

3. Tezin Kaynakları

Bu çalışmamızda başta Ahmet Naim'in Zeynuddin Ahmet b. Ahmet ez-Zebidi'nin *et-Tecrid-i Sarih Li Ahadis'l-Camii's-Sahih* adlı eserini tekrarlarından arındırarak Türkçeye *Sahihi Buhâri Muhtasarı Tecrid-i Sarih Tercemesi* adı ile tercüme ettiği eserin mukaddimesi kaynaklık etmektedir. Çalışmanın konusunu genel itibari ile usûl konuları içermesi hasebiyle klasik hadis usûlü kitaplarının birçoğu kaynak olarak kullanılmıştır. Bununla birlikte Babanzâde Ahmet Naim, Cumhuriyet dönemi âlimleri arasında yer alması, son dönem güncel meselelerin birçoğu hakkında bilgi sahibi olması nedeniyle günümüz hadis usûlü alanındaki eserler de çalışmamıza kaynaklık etmiştir. Ayrıca Babanzâde'nin birkaç hususta oryantalistlerle karşı karşıya gelmesi sebebiyle birtakım Babanzâde Ahmet Naim'nin hayatı ve ilmi kişiliği noktasında ise sınırlı sayıda eser olmasından dolayı bu bölümde çalışmamıza daha çok makaleler, gazete ve dergilerde Babanzâde ile ilgili geçen haberler ve internet sitelerinde yer alan röportaj ve köşe yazıları kullanılmıştır.

4. Tezin Yöntemi

Çalışma, bir giriş, iki bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde Babanzâde Ahmet Naim'in hayatı hakkında, ilmi yönü ve eserleri hakkında bilgi vererek, hadis usûlüne dair yaklaşımlarının temelini oluşturan fikri alt yapısı hakkında bilgi aktarmaktır. Babanzâde'nin hayatına dair çok fazla eser bulunamadığından kısıtlı sayıda eserden faydalanılmıştır. Bu bölümde referans olarak kullandığımız kaynakların çoğunluğunu makale, dergi ve de röportajlar oluşturmaktadır.

İkinci bölüm ise tamamen usûl konularını içermekte, konular Mukaddime'de Babanzâde Ahmet Naim tarafından tartışılan yahut ihtilaflı bulunan konulardan oluşmaktadır. Burada üzerinde özellikle durduğumuz nokta ise, usûle dair yeni görüş ortaya koymak değil, Babanzâde'nin görüş farklılıkları içerisinde nerede durduğudur.

Günümüzde yapılan çalışmalar da göstermektedir ki usûle dair yapılan çalışmalar genel itibariyle 3 farklı görüş üzerine bina edilmektedir ki bunlar klasik usûlcüler, yeni yaklaşımcılar ve oryantalistlerdir. Biz Mukaddime'de yer alan ihtilaflı meseleleri bu konusuna ve ihtilafın boyutlarına göre bu üç açıdan aktararak önce farklılıkları ve gerekçelerini izah etmeye çalıştıktan sonra Babanzâde Ahmet Naim'in bunlar arasında nerede olduğu ve gerekçeleri hakkında bilgi aktarmayı amaçladık. Bu nedenle öncelikle Mukaddime incelenerek, Ahmet Naim tarafından tartışılan konular çalışmanın bölümlerini oluşturmuştur.

Mukaddime'de yer alan meseleleri önce klasik dönem âlimlerinin görüşleri, sonrasında ise yeni yaklaşımcıların görüşleri aracılığıyla karşılaştırmalı bir şekilde aktarılmış sonuç olarak ise Ahmet Naim'in görüşüne yer vererek sonlandırılmıştır. Teze kullanılan kaynaklar literal tarama yönetemi kullanarak çalışmaya kaynaklık etmiştir. Aynı zamanda konular mukayeseli okuma yapılarak tartışılmıştır.

BÖLÜM I

BABANZÂDE AHMED NAİM

1.Hayatı ve Eserleri

Babanzâde ailesine mensup Mustafa Zihni Paşa'nın en büyük oğlu olan Ahmed Naîm, 1290/1872 yılında Bağdat'ta doğmuştur. XVII. yüzyılın ikinci yarısında Baba Süleyman ile başlayan bu aile, Babanzâdeler olarak ünlenmiştir. Irak'ın Süleymaniye kentinde etkin ve dindar bir Kürt aşiretinden olan babası[1] Mustafa Zihni Paşa, Mithat Paşa'nın Bağdat valiliği sırasında mühürdarlık, mektupçuluk gibi görevlerde bulunmuştur[2]. 1929 yılında vefat eden Mustafa Zihni Paşa, oğlu Ahmed Naîm tarafından yıkanıp defnedilmiştir.[3]

Bazı eserler, Ahmet Naîm'in Fatih Türbedârı Ahmet Âmiş Efendinin küçük kızıyla evlendiği belirtiliyorsa da, onun aslında Emine Avniye Hanım ile evlenmiş olduğu resmi kaynaklarca doğrulanmaktadır. Emine Avniye Hanım, Fatih Dersiamlarından Hasan Sırrı Efendinin kızıdır. Yani Amiş Efendi'nin değil onun kızı ayşe Hanım'ın damadıdır.[4] Çocuğu olmayan Ahmed Naîm, başka evlilik yapmamıştır. Eşi Avniye Hanım da Babanzâde'nin vefatından sonra bir daha evlenmemiş, 1966 yılında vefat etmiştir.[5]

Babası Zihni Paşa'nın memuriyeti dolayısıyla, çocukluğu Bağdat'ta geçen Ahmed Naîm[6], ilk tahsilini Bağdat'ta tamamladıktan sonra İstanbul'a gelerek 1891'de Galatasaray Lisesi'ni, 1894 yılında da Mülkiye Mektebi'ni bitirmiştir. Osman Ergin'in ifadesiyle

---

[1]Siracettin Aslan, Secdede Biten Bir Ömür/Babanzade Ahmet Naim2 . https://doğruhaner.com.tr/haber/99681-ecdede-biten-bir-omur-prof-babanzade-ahmed-naim-1/ (08.10.2013)

[2]Hüseyin Hansu, *Babanzâde Ahmed Naim*, 1. Basım, Kaynak Yayınları, İzmir, 2007, s.15; Recep Kılıç, "Babanzâde Ahmed Naîm'in Felsefi Görüşleri*", A. Ü. İ. F. D.* , C.36, S.1, Ankara, 1997, s. 299.

[3]Ahmed Nedim Serinsu, *Babanzade Ahmed Naim, Hayatı Şahsiyeti ve Eserleri*, Ankara Üniveristesi, Ankara, 1978, s. 2.

[4] Muallim Mehmet Cevdet, *Müderris Babanzade Ahmet Naim*, BEYAN Yaınları, İstanbul, 2016, s. 18. Hazırlayan: Fahrettin Gün.

[5] Hüseyin Hansu, *Babanzâde* ..., s.15.

[6]Mehmet Said Hatiboğlu*, İslamın Aktüel Değeri Üzerine*, OTTO, 1. Basım, Ankara, 2009, s.50,51

Galatasaray Lisesi'nde bir Garp diliyle modern müsbet ilimlerin ilkelerini ve Mülkiye mektebinde de idareciliği öğrenen Ahmed Naîm, bunlarla da kalmayarak medreselerde okunan İslami ilimleri ve bu arada Arap dilini de öğrenmiş ve bu yüzden Şark kültürü hakkında derin bir bilgi elde etmiştir."[7]

Memuriyet hayatına 1894'de Hariciye Nezareti Tercüme Kalemi'nde Arapça mütercimi olarak başlayan Ahmed Naîm, 1896 yılında aynı dairenin Tercüme Kalemine atanmıştır.[8] 1895'de ek görev olarak Galatasaray lisesinde vaktiyle Hacı Zihni Efendi'den öğrendiği Arapçayı orda bu defa kendisi 1914 yılına kadar öğretmiş,[9] bu görevlerinde yaklaşık on yıldan fazla bir süre çalışmıştır. Ahmed Naîm bu dönemde Serveti Fünûn mecmuasında Arap edebiyatından seçtiği bazı parçaların tercümelerini yayımlarken bir yandan da Sarf-ı Arabi Temrinât adlı Arapça gramer kitabını yayımlamıştır.[10]

1908'de II. Meşrutiyet'in ilanından sonra[11] Maarif Nezareti'ne geçmiş[12] ve 1914-1915 yıllarında Maarif Nezâreti Telif ve Tercüme Odası üyeliğinde bulunmuştur.[13] Maarif Nezareti'nde bulunduğu görevler: Meclis-i Kebir-i Maarif İlmî Daire Azalığı (Eylül 1908), Rüşdiye Mektebleri İdaresi Müdürlüğü (Aralık 1908), Tedrisât-ı Âliye Umum Müdürlüğü (Ocak 1911)'dir[14]

Ekim 1915'de Dârülfünûn Edebiyat ve İlahiyat Şubesi Müderrisliği'ne atanan Ahmed Naîm, felsefe, mantık, ruhiyat(psikoloji) ve ahlâk dersleri müderrisliğine başlamış (1915); bu görevini Dârülfünûn'un lağvedilmesine[15] kadar (1 Temmuz 1933) aralıksız

---

[7] Recep Kılıç, "Babanzâde Ahmed ... ", s.299 .
[8] Hüseyin Hansu, *Babanzâde* ..., s.23.
[9] Mehmet Said Hatiboğlu, *İslamın Aktüel* ..., s.50,51.
[10] Hüseyin Hansu, *Babanzâde* …, s. 111
[11]"II. Meşrutiyetin ilanından sonra bir süre İttihad ve Terakki hükümeti emrinde çalışmış, hatta hükümet tarafından taşraya müfettiş olarak gönderilmiştir. Ancak daha sonra onlarla anlaşmazlığa düşmüş ve Mehmet Akif'le beraber Cemiyet'ten ayrılmıştır. Bilahare Sebilurreşad dergisinde Said Halim Paşa ile beraber Meşrutiyet karşıtı yazılar yazmıştır. Onun Cumhuriyet döneminde de yönetime karşı muhalif tavrını sürdürdüğünü görmekteyiz. Bu muhalif kişiliği yüzünden Ahmed Naîm'in üniversitede ders vermesine izin verilmemiş, kısa bir süre sonra açığa alınmıştır. Ahmed Naim, Cemil Meriç'in hazırlanmasını söylediği "*Fırıldaklar Ansiklopedisi*"ne adı hiçbir zaman yazılamayacak bir insandır. Ömrü boyunca, mücadelesinden vazgeçmemiş ve doğru inandığı hiçbir şeyden taviz vermemiştir. Nitekim üniversite rektörlüğü sırasında karma eğitime geçilmesi kararı alınınca buna karşı çıkmış, mani olamayınca da görevinden istifa etmiştir." Asım Öz, "Babanzâde'nin 'Mukaddime'si Üzerine" Hasan Karayiğit ile Babanzâde Ahmed Naim Bey'in Mukaddime"si Üzerine Bir Röportaj, http://www.dunyabulteni.net/index (14.06.2011)
[12] Recep Kılıç, "Babanzâde Ahmed ... ", s. 299.
[13] İsmail Lütfi Çakan, "Babanzade Ahmet Naîm" *DİA,* İstanbul, 1991, C.4, s. 375.
[14] Recep Kılıç, "Babanzâde Ahmed ... ", s. 299.
[15]21 Temmuz 1846 yılında Keçizade Mehmed Fuat Paşa'nın gayretiyle inşaatın tamamlanmasını beklemeden Daru'l-Fünûn'da derslere başlandı. Birkaç kez açılıp kapandıktan sonra son defa II. Abdulhamit'in gençlerin Avrupa'ya gitmelerini engellemek üzere, 31 Ağustos 1900 yılında, tekrar Darü'l-Fünûn-i Şahane adıyla

sürdürmüş, bu tarihte üniversite yeniden kurulurken hiçbir göreve atanmamıştır.[16] 1910 yılından itibaren Darulfünun İlahiyat ve Edebiyat fakültesinde verdiği felsefe dersleri için hazırladığı notlarını 1913-14'te *Hikmet Dersleri* adıyla, 1914-15 'te ise yaptığı ciddi miktardaki değişikikle birlikte *Felsefe Dersleri* ismiyle yayımlamıştır.[17] Ekim 1918-Ekim 1919 tarihleri arasında kısa bir süre Dârulfünûn'un müdürlüğünü (rektörlük) de yapmıştır.[18]

Ahmet Naim, 1919 yılında A'yan Meclisi'ne üye olmuştur.[19] Bu işi önceleri kabul etmediği halde, sonradan "Bu işe layık görüldüm, Ulü'l-Emr'e itaat gereklidir" diyerek A'yan Meclisi'ne, Şeyhülislam Mustafa Sabri Efendi'nin Sultan Vahdettin'e tavsiyesi ile Hürriyet ve İ'tilaf Partisi'nden aza olmuş, ancak bu görevi 4 Kasım 1922'de İstanbul Hükümeti'nin tasfiyesi ile son bulmuştur.[20]

Kaynaklar Babanzâdenin A'yan Meclisine üyeliğini şu şekilde nakletmektedir. "Mustafa Sabri Efendi'nin anlattığına göre Naîm Bey ismini A'yan listesinde görünce, sabah namazından sonra çıkar gelir: 'Efendi hazretleri bu memleket, bu kadar mı kaht-ı ricale düçar oldu? Bendeniz de kim oluyorum da Ayan'dan oluyorum efendim? İstirham ederim efendim, beni bu listeden siliniz…' der." "Mustafa Sabri Efendi mahzun bir vaziyette mukabelede bulunarak: 'Ben, Zenbillilerin, Ebussuudların, İbni Kemallerin ayarında insan mıyım? Kader beni şeyhülislam yaptı. Bu vazifeleri birileri yapacak. Hep beraber çalışacağız' cevabını verir…"[21]

Bazı eserlerde vefat tarihi 14 Ağustos 1934 olarak verilmişse de, Ahmed Naîm 13 Ağustos 1934 tarihinde Pazartesi günü öğle namazını kılarken ikinci rekâtın secdesinde vefat etmiştir.[22] Tercüme etmekte olduğu son hadis hasta insanın namazına dair olması da

---

tekrar açıldı. 15 Mayıs'ta TBMM'nin sunduğu yasa tasarısıyla İstanbul Daru'l Fünûn'dan İstanbul Üniversitesine geçildi. 1 Ağustos'ta kurulan yeni üniversitenin teşkilat kanunu çıkana kadar Milli Eğitim Bakanlığı, yetkili yeni kadroyu açıklayacaktı. Bu tarihten itibaren 240 öğretim üyesinin görevine son verildi. Abdullah Akın, *Cumhuriyet Dönemi Din Eğitimi,* Ensar Yayıncılık, İstanbul, 2011, s. 138-160

[16] İsmail Lütfi Çakan, "Babanzade Ahmet Naîm" s. 375.

[17] M. Cüneyt Kaya, BAbanzade Ahmet Naim; Felsefe Dersleri, http://academia.edu/15413037/Babanz%C3%A2_de Ahmed_Naim_Felsefe_Dersleri (15.12.2011=

[18] Hüseyin Hansu, *Babanzâde ...,* s.24.

[19] Recep Kılıç, "Babanzâde Ahmed... ", s.300 ; Hansu, Hüseyin, *Babanzâde ...*, s.24.

[20] Recep Kılıç, "Babanzâde Ahmed… ", s. 300.

[21] Cevaplar.org. Babanzade Ahmed Naim 2.Bölüm. http://www.cevaplar.org/index.php?content_view=3702&ctgr_id=98 23.10.2009.

[22] Hüseyin Hansu, *Babanzâde ...*, s.41.

dikkatleri çekmiştir.[23] Kabri Edirnekapı Mezarlığında, kendisinden iki yıl sonra vefat edecek olan Mehmet Akif Ersoy (ö.1936)'un mezarının yanında yer almaktadır.[24]

Mehmet Akif onun ölümünden sonra şunları söylemiştir: "Bizim biçare Naîm'in aniden vefatı beni çok sarstı. Evim barkım yıkılmış da ben altında kalmışım sandım. Bu zavallı şark öyle kıymetli vücutları bundan sonra çok zor yetiştirir. Bilemiyorum, hükümet hesabına tercüme etmekte olduğu Tecrid-i Buhari son bulmuş muydu? İnşallah nakıs kalmamıştır. Çünkü öyle bir tercüme başka hiçbir babayiğidin harcı değil."[25]

Hamdi Yazır (ö.1942) , Ahmed Naîm öldüğü zaman ağlayarak: "Her ne zaman bir kelimede tereddüde düşsem ona sorar, tereddüdümü gideririm. Tercümede benim için danışılacak yegâne âlim Ahmed Naîm idi" demiş[26] **ve onun ölümünden duyduğu üzüntüyü şu şiirle dile getirmiştir:** "Verdi ser Hamdi bu tarihe cihan, Secdeden gitti Hüda'ya Naîm…"[27]

Ahmed Naîm'in aziz dostu Mehmet Akif'in, o daha hayattayken kendisine ithaf etmek istediği ama ancak daha sonra Safahat'a aldığı "Secde" adlı şiirin son bölümünde ona şöyle hitap eder: "Kıyılmaz lâkin Allah'ım bu gaşyolmuş yatan vecde… Bırak, "hilkat"le olsun varlığım yek-pare bir secde!"[28]

Mehmet Akif, ashaptan sonra en çok sevdiği kişi olarak ifade ettiği Ahmed Naîm'i; "Kuvvetli bir iman ve seciye sahibi, inandığına sonuna kadar sadık, riyasız halis bir Müslüman… Kaba sofuluktan arî salâbet… Edebiyat ve musikiden zevk alır. Hoş sohbet, bulunduğu mecliste meşrebine muarız adamlar olsa da onlara tatlı tatlı konuşur, zarif nüktelerle meclise şetaret verir… Soğukkanlılığını muhafaza eder, hissiyatına mağlup olmaz. El-hâsıl: bir insan-ı kâmil." olarak görmüş ve yine Ahmed Naîm'in güvenilirliğine işaret ederek şöyle söylemiştir: "Hamdi (Elmalılı Hamdi Yazır) ve Naîm, bunlar sika'dandır, ne derlerse öyledir, sözleri senet teşkil eder."[29]

---

[23]Siracettin Aslan, Secdede Biten Bir Ömür/Babanzade Ahmet Naim2 https://doğruhaner.com.tr/haber/99681-ecdede-biten-bir-omur-prof-babanzade-ahemd-naim-1/ (08.10.2013)
[24] İsmail Lütfi Çakan, "Babanzade Ahmet Naîm" s. 375.
[25]Hüseyin Hansu, *Babanzâde ...,* s.43.
[26]Asım Öz, "*Babanzâde'nin ...*"
[27] İsmail Hakkı Altuntaş, *Kutbu'l-Ârifin, Gvasu'l-Vâsilîn Mürşid-i Kâmil El-Hâc Ahmed Amîş Efendi*, yty, yyy, sny.
[28]Hadi Ensar Ceylan; "Babanzade Ahmed Naim" *Vaha Dergisi* , (http://vahadergisi.wordpress.com 17.02.2007); İsmail Hakkı Altuntaş, "Babanzade Ahmed Naim"(http://ismailhakkialtuntas.com/12.15.2011)
[29]İsmail Hakkı Altuntaş"Babanzade..."

Muallim Cevdet Anday(ö.2002) ise Ahmed Naîm'i şu şekilde aktarmaktadır: "Türkiye'de "Avrupa ilimlerinin yayılma tarihi"nin son elli yılı yazıldığı zaman başta en müdekkik mütercim olarak Ahmed Naîm anılacaktır. Fakat ne çare ki şarkın bu temiz çehresi, Türk mektebinin bu kıymetli hocası ve Galatasaray'ın pek sevimli oğlu da aramızdan silindi gitti. Gazeteler, nihayet iki satırla ölümünü haber verdiler: (İrtihal:13 Ağustos 1934) (Defin: 14 Ağustos 1934) ve biz onu Fatih Camiinden Edirnekapı'sında ebedî metfene götürürken sekiz on dostundan başka ilmî ocaklardan kimse yoktu. 35 yıl hocalık etmiş, birkaç bin talebe yetiştirmiş, şark felsefesinde tetkikat yapan garp âlimler ile her vakit savaşmağa kadir, bir felsefe koleksiyonunu ilk defa olarak bütün bir halde (1900) ilmî ıstılahla Türkçeye çevirebilmiş kıymetli üstadın böyle bir ihmale lâyık görülmesi yürekleri yaktı. Hatıra gelir ki ölümü heyecansız karşılanan âlimler, muhitlerinde bir çalkantı yapamayan, yürekleri ısıtamayanlardır. Bu fikir yanlıştır, ilim, adamlarıyla artistleri birleştirmemelidir. Sönük muhitlerle diri muhitleri ayırt etmelidir. Şehvânî bir roman muharririni birkaç bin kişi tanıdığı halde değerli bir âlimi nihayet birkaç yüz insan tanır ve bu, ilmin damgasıdır. (İlim) birkaç tablo çizgisiyle sun'î bir ihtiras tufanı koparan (roman) kadar halk tabakalarında heyecan yapmaz. Yapmaz ama garp topraklarında bir âlimin bağlı olduğu mektep, müessese ve sınıf müntesiplerinin alâkası muhitin ihmalini yırtar, onu lâyık olduğu hürmetle ve kalabalık bir cemaatle mezarına götürür, şerefine konferanslar verilir. Adı ve hayatı bir kitapla teşhir ve tahlil edilir."[30]

Ahmed Naîm orta boylu, kısa ve az sakallı, çenelerine doğru sakalı kıtça, bazen durgunca, çok kere yumuşak edalı, samimi, alçakgönüllü bir zattır.[31] Ciddi bir kişiliğe sahip olarak bilinen Ahmed Naîm, herkesi muhatap almaz, şarlatanlık yapılmasına da izin vermezdi. Bir gün Dârülfünûn'da Ziya Gökalp (ö.1924)'le ümmet ve millet tabirleri üzerine tartışırken söze karışarak: "Siz benimle hiç tartışmazsınız; 'benim dinim ayrı senin dinin ayrı' der, geçersiniz. Bakın Ziya Bey'le nasıl tartışıyorsunuz?" diyen bir doçente şöyle cevap verir: "Siz düşünmeden, moda diye dinsiz olmuşsunuz, Ziya Bey bilerek, okuyarak ve ayet ve hadislerin manasını değiştirerek dinsiz olmuş. Aranızda fark var…"[32] diyerek herkesi kendine muhatap almadığını göstermiştir.

Ahmed Naîm yazı hayatına 1314/1898 yılında Servet-i Fünûn mecmuasında,

[30]İsmail Hakkı Altuntaş*, Kutbu'l-Ârifin*…,s.n.y.
[31] İsmail Hakkı Altuntaş, *"Babanzade…"*
[32] Hüseyin Hansu, *Babanzâde…*, s.31,32.

Cahiliye devri ve erken İslam dönemi Arap edebiyatına ait tercümeleri ve açıklamalarıyla başlamıştır. Daha sonra dönemin İslamcı yayın organları olan *Sırât-ı Müstakîm/ Sebîlürreşâd* mecmualarında felsefe, akâid, hadis tercüme ve şerhi, İslam ahlâkı, İslam tarihi, kadın, tesettür, fıkıh usûlü ve milliyetçilik gibi farklı birçok konuda yazı yazmıştır.[33]

Dinî muhtevalı yazılarında İslâm inanç esaslarını anlatırken, İslâm dininin akla ve mantığa uygun olduğu, devletin bekasını engellemediği ve ilerlemeye engel olmadığı tezini savunmuştur. Bu arada dinde yapılmak istenen modernist yorumlara şiddetle karşı çıkmış, İslâm toplumunda ortaya çıkan problemlerin çözümünün Kur'ân ve Sünnet'te aranmasının gerekliliğini savunmuştur. İyi derecede Fransızca bilen bir felsefeci olmasına rağmen Batı uygarlığına karşı temkinli davranmış, Avrupa'nın ilim ve fennini alırken, kendi kültür ve değerlerimizi korumak gerektiğini belirtmiştir.

Siyasî yazılarının temelini İslâm birliği ve kardeşliği oluşturur. Bu çerçevede Arapçılık ve Türkçülük akımlarına yazılarıyla karşı çıkmış; ırkçılığın dinî ve siyasî açıdan tehlikeleri ve zararlı sonuçları üzerinde durmuştur. *İslâm'da Kavmiyetçilik Yoktur* adlı eserinde ırkçılığın İslâm'a aykırı oluşunu ve tehlikeli sonuçlarını uzun uzun açıklamıştır. Bu konuda dönemin milliyetçi kalemleri Ahmet Ağaoğlu (ö.1936), Ziya Gökalp(ö.1924), Yahya Kemal Beyatlı(ö.1958) gibi isimlerle kalem kavgaları vardır.[34] Siyasi anlamda "İttihad-i İslam" fikrini savunan Ahmed Naîm İslam kardeşliğine zarar veren asabiye fikrine açıklamalar getirmiştir. Asabiye fikrini yorumlayarak dini açıdan kabih[35] görülen anlayış ve müstahsen görülen anlayışları birbirinden ayırmıştır. Bununla beraber Türkçülük taraftarına Türk olmadığı için cephe aldığı ileri sürülen Ahmed Naîm, İslam birliği açısından sakıncalı bulduğu Arap İttihat Kulübü'nün isim ve kuruluşunu da tenkit ederek, İslamcı politikasına korumaya çalışmıştır. Bu durumu, kavmiyet ve cinsiyet davası gütmeyi İslam'ın varlığı için ciddi bir tehlike olarak görmüş; bunu "yabancı bir bid'at", "Frenk hastalığı" olarak nitelendirmiştir.[36]

Ahmed Naîm'in öğrencilerinden olan felsefe tarihçileri Macit Gökberk (ö.1993) ve Niyazi Berkes (ö.1988), ideolojik bakış açılarının etkisiyle hocalarını zaman zaman alaycı

---

[33]Ayhan Çetin, "Babanzade Ahmed Naim ve Ahmet Ağaoğlu'nda 'Da'Va-yı Ahlak-ı Nazari' ", *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, , C. Sayı: 15, 2012/I s. 324.

[34]Hüseyin Hansu, Hadis Âşığı Bir Felsefeci: Babanzâde Ahmed Naim Bey", *Yeni Ümit*, Sayı :91, http://www.yeniumit.com.tr. 2011.

[35] Dünyada yerilmeyi, ahirette cezayı gerektiren şey manasında kullanılmıştır.

[36]İsmail Hakkı Altuntaş, "Babanzade Ahmed Naim" http://ismailhakkialtuntaş.com./ (15.12.2011)

ve tahkir edici bir üslûpla anlatmışlarsa da, onun bazı meziyetlerini itiraf etmekten de kendilerini alamamışlardır. Gökberk şöyle der: "Naîm Bey, dünya görüşlerimiz birbirine büsbütün karşı olduğu hâlde, çok saydığım bir hocamızdı. Genel felsefe ve metafizik dersleri verirdi. İslâm kültürüne hayrandı. Değişen toplum koşulları içinde düşüncelerini değiştirmedi ve kişiliğinden hiç ödün vermedi. Geçmişe bağlı ve görüşlerinde tutarlı bir Müslüman Osmanlı aydını idi. Cumhuriyet'in en coşkulu en parlak günlerinde bile geçmişe bağlılığını bir bütün olarak korudu. Kişiliğindeki bu bütünlük onu ister istemez bir saygı konusu yapıyordu."[37]

Temel İslam ilimlerinin herhangi birisinde öğrenim görüp görmediğini bilmediğimiz Ahmed Naîm, Cumhuriyet öncesi Şark-Garb fikri mücadelesinin içinde İslami kültürünü şahsi araştırmalarıyla dokumuş, bir taraftan medreselerin tenkidine uğrarken, diğer taraftan da bazı Avrupalılarca muhafazakâr İslamcılardan sayılmıştır.[38]

Mithat Cemal Kuntay (ö:1956) Ahmed Naîm'le ilk karşılaşmasında "Namaz kıldığı için, ben onu Fransızca bilmez sanmıştım" diyerek şaşkınlığını ifade etmiş ve Ahmed Naîm'in bir yandan 'Le Temps' gazetesini, diğer yandan Muhyiddin-i Arabî'nin ve İmamı Müberred'in eserlerini okuduğunu aktarırken, onun Batı karşısındaki sağlam duruşunu şöyle tasvir etmiştir: "Başı iki kısımda: Doğu ve Batı! İkisi birbirine karışmayarak yan yana duruyordu: Ve Naîm'i Avrupa'nın filozofları değiştiremediler. Bu filozoflara Naîm, şaşılacak derecede nüfuz ediyordu; fakat bu filozoflar, şaşılacak acizle Naîm'e nüfuz edemiyorlardı…" Hem Batı'yı hem de Doğu'yu bilmesini Kuntay, "kafası gâvur, kalbi Müslüman" olarak tasvir etmiştir.[39]

Kafası gâvur, kalbi Müslüman olarak zihinlerde yer alan Ahmed Naîm'in fikri altyapısına değinmeden önce dönemi kısaca hatırlamak gerekirse;

Tanzimat ve I. Meşrutiyet dönemlerinde devleti, bulunduğu sıkıntılı süreçten kurtarmak amacıyla üretilen ve kendi içinde bütünlüğü olan Osmanlıcılık, İslamcılık ve Türkçülük akımlarının yanı sıra bir taraftan da Batılılaşma düşüncesi de filizlenmeye başlamış ve zamanla taraftar toplayarak kurtuluş reçetesi olarak görülmüştür. Batıcılık, başlangıçta kısmî amaçlarla ortaya çıkan Batılılaşma hareketlerinin, giderek 'topyekûn

[37]Hüseyin Hansu," Hadis Âşığı…" http://www.yeniumit.com.tr. .(2011)
[38]İsmail Lütfi Çakan, "Babanzade Ahmet Naîm" s. 375.
[39] Hüseyin Hansu,"Hadis Âşığı... " http://www.yeniumit.com.tr.(2011)

Batılılaşma' hamlesine dönüşmesiyle ortaya çıkmıştır. Bu dönemde iki farklı görüşe sahip olan Ahmed Ağaoğlu [40] ve Ahmed Naîm, Batıcılık akımına karşı birlikte bir mücadele başlatmışlar, Ahmed Ağaoğlu Türkçülük, Ahmed Naîm ise İslamcılık akımın içerisinde yer almış ve farklı yollarda aynı amaç uğruna birliktelik sağlamışlardır.[41]

Batılılaşma konusunda Ahmed Naîm'in tavrı açıktır. Batı'nın ilim ve fenninin alınmasını, fakat kendi kültür ve değerlerimize sahip çıkılması gerektiğini savunan bir görüşe sahiptir. O şöyle demektedir: "Avrupalının ilmini ve fennini sevmeli, adeta ona meftun olmalıyız. İçinde işimize yarar ne görürsek almalıyız. Zaten bununla memur değilmiyiz? Fakat bu sevgi ve meftuniyet bizi, bize unutturmamalı, düşüncelerimizi, adetlerimizi, ahlâki ve dini değerlerimizi gözümüzde küçültmemelidir. Bizim de gözleri kamaştıran gayet parlak bir mazimiz ve medeniyetimiz vardır".[42]

Ahmed Naîm'in Mehmet Akif'i en çok etkileyen yönü de, Batı düşüncesine vakıf olmasına rağmen din konusunda sağlam inancının olmasıdır. O, dinde, politikada, edebiyatta Naîm'in tesiri altında gibidir. Öyle ki karakter açısından da birbirlerine benzemektedirler. Kuntay bu benzerliği şöyle anlatır: "Bir de bu Ahmed Naîm o kadar çok susuyor, bir de en basit şeyi öyle dikkatle dinliyordu ki –hatırladıkça hala utanırım- onun hakkında 'Basit Adam' kararı veriyordum. Hâlbuki Akif, onun, asıl bu tarafını beğeniyordu. 'Naîm, sormazsan, malumatı söyleyen bir adam değildir. Naîm dinlemesini bilen adamdır' (Akif, kendini anlatıyor sanıyordum. Bu noktada birbirlerine o kadar benziyorlardı)."[43]

Ahmed Naîm, yaşadığı dönem ve içerisinde bulunduğu düşünce akımlarına damgasını vurmuş; fikirleriyle sonraki nesilleri etkilemiş bir aydındır.

2. Eserleri;

1.Temrînât Sarf-ı Arabi'ye Mahsus Temrinât (İstanbul 1316) ve Mekteb-i Sultânî'ye

[40]Aslen Azerbaycan Türklerinden olan Ahmet Ağaoğlu, düşünce serüveninde iniş ve çıkışlar yaşamıştır. Fransa'da yüksek öğrenimi sırasında, yetiştiği Azerî toplumsal yaşamının etkisiyle Şiîlik ve İranlılığı yücelten yazılar yazmış; Azerbaycan'a döndüğü 1894'ten, İstanbul'a geldiği 1909'a değin geçen sürede Azerbaycan'da milli uyanışın öncülerinden olmuştur. Azerbaycan yıllarından itibaren hayatının sonuna kadar, yoğunluğu bazen artan bazen azalan tonda Türkçü fikirlere sahip olmuştur. Ancak onun hayatı boyunca düşüncelerinin ayrılmaz parçası; Batı'yı bütün kurum ve kuruluşlarıyla aynen iktibas etmek isteyen topyekûn Batılılaşma taraftarı, modernist ve bireysel-toplumsal özgürlük yanlısı liberal tutumudur. Bkz: Ayhan Çetin , "Babanzade Ahmed Naim ve…" s. 320.
[41]Ayhan Çetin , "Babanzade Ahmed Naim ve…" s. 322.
[42] Hüseyin Hansu, *Babanzâde Ahmed*...,s. 147.
[43] Hüseyin Hansu, *Babanzâde Ahmed*...,s.37, 38.

Mahsus Sarî-ı Arabî ve Temrînât (İstanbul 1323) gibi adlarla basılan eser, Mustafa Cemil Bey'in Arapça sarf risalesinin uygulama ve alıştırma kitabı haline getirilmiş şeklidir. Medrese usûlü ile Arapça öğretimini bu kitabın mukaddimesinde tenkit etmiştir.[44]

2.Hikmet Dersleri (İstanbul h: 1328 r./ 1329): Tam ismi Ulum-u Âliyye-i Diniyye Şubesinde Tedris Olan Felsefe-i İslamiye'den Hikmet Dersleri olan bu eser, ders kitabı olarak hazırlanmış, felsefe ve filozofun tarihi konusu, kısımları, ilimlerin sınıflandırılması gibi konular işlenmiştir.[45]

3. Felsefe Dersleri (İstanbul 1333).

4.Mebâdî-i Felsefeden İlmü'n-Nefs (İstanbul 1331). G. Fonsegrive'den birçok dip notu ekleyerek tercüme ettiği bu eserin sonuna 1900 felsefî terim için hazırladığı Türkçe karşılıkları da eklemiştir.

5.İlm-i Mantık (Elie Rabier'den tercüme, İstanbul 1335 r./ 1338): Türkçeye serdedilen ırkçı ve milliyetçi görüşler ile bunların dini ve siyasal açıdan tehlikeleri aktarılmış, ırkçılık ve milliyetçilik gibi akımların zararlarından bahsedilmiştir.[46]

6. Tevfik Fikret'e Dair (İstanbul 1336). Dr. Rıza Tevfık'in Türk Ocağı'nda verdiği bir konferansta Tevfik Fikret'i savunarak başta, Mehmed Akif olmak üzere İslâmcılar'ı tenkit etmesi üzerine bu kitapçığı kaleme almıştır.

7. Ahlâk-ı İslâmiyye Esasları (İstanbul h: 1340 r./1342). 1912'de Lahey'de toplanan Ahlâk Terbiyesi Kongresi'ne sunmak üzere hazırladığı bir tebliğ olup Ömer Rıza Doğrul tarafından sadeleştirilerek İslâm Ahlâkının Esasları adıyla yayımlanmıştır (İstanbul 1963).

8. İslâmda Da'vâ-yı Kavmiyyeti (İstanbul 1332). Eser daha sonra Abdullah Işıklar tarafından bazı kısımları eksik olarak İslam Irkçılığı Menetmistir adıyla (İstanbul 1963), bazı açıklayıcı notlarla Ömer Lütfi Zararsız tarafından İslâm'da Irkçılık ve Milliyetçilik adıyla (Ankara 1979), ayrıca Ertuğrul Düzdağ tarafından Türkiye'de İslâm ve Irkçılık Meselesi adlı çalışmasının içinde (İstanbul 1983, s. 33-117) yayımlanmıştır.

9. Kırk Hadis (İstanbul 1341 r./ 1343). Nevevî'nin el-Erba'ûn adlı eserinin ter-

[44] Recep Kılıç, "Babanzâde Ahmed …", s.300-305; Hüseyin Hansu, *Babanzâde* ..., s 157-185.
[45] Hüseyin Hansu, *Babanzâde* .., s. 157.
[46] Hüseyin Hansu, *Babanzâde* ..., s. 158.

cümesidir. Kitap Nevevi'nin mukaddimesi aynen alındıktan sonra, hadis metinleri harekeli olarak verilmiş ve hadisin sahabe ravisine işaret edilerek tercüme edilmiştir. [47]

10. Sahîh-i Buhâri Muhtasarı Tecrîd-i Sarih Tercemesi ve Şerhi (İstanbul 1346, ilk üç cilt; daha sonraki ciltler Kâmil Miras tarafından tercüme edilmiştir), Tecrid tercümesine giriş mahiyetindeki bir ciltlik mukaddimesi son derece önemli ve oldukça geniş bir Hadis usûlü kitabidir.[48] Tecridin güncel baskıları da mvcuttur. Ravza Yayınları tarafından Tecrid'in tekrarları çıkarılarak muhtasar bir baskısı 2010 yılında tek cilt olarak yayımlanmıştır.

Hüner YayıneviBuhari'nin eserde geçen 7000 hadisinin 5000'in tekrarını çıkararak muhtasar bir eser olarak yayımlamıştır. Eseerin güncel halini hazırlayan Abdullah Fevzi Kocaer esere alfabetik fihrist ve konu fihristi hazırlamış ve de eserde tahric yaparak hazırlamıştır.

Türk Diyanet Basımevi tarafından yayımlanan eser orijinal hali ile hazırlanmış ve tekrarlar çıkarılmamıştır. 13 ciltlik eser güncellenerek yeniden basılmıştır.

1.3. Makaleleri

Ahmed Naîm'in oldukça fazla makalesi vardır. Biz; Servit-i Fünun, Sırat-ı Müstakım, Sebilürreşadve Daru'l-Fünun Edebiyat Fakültesi Mecmuası dergilerinde yayımlanmış olanları tespit etmiş olan Recep Kılıç'ın Babanzâde Ahmed Naîm'in Felsefi Görüşleri adlı makalesinde yer alanları nakletmekle yetineceğiz.

a. Servet-i Fünun Mecmuası'nda Yayımlanmış Olanlar

1. "İbn-i Fariz'den", c. 15, S.385, 16 Temmuz, 1314/1896, s. 330.

2. "Fazı i bin Yahya ile Bir Arabi", c. 15, S. 387, 30 Temmuz, 1314/1896, s. 359.

3. "Ferizdek'in Bir Kasidesi", c. 1-5,S. 389, 13 Ağustos, 1314/1896, s.391.

4. "Bir Şair-i Bahadır Yahud Bişr bin Ebi Avane", c.15, S. 390, 19 Ağustos 1314, s.406.

[47],Hüseyin Hansu, *Babanzade* …, s. 159.
[48] İsmail Lütfi Çakan, "Babanzade Ahmet Naîm", s. 375.

5. "Semev'el'in Bir Fahriyesi", c. 16, S.392, 13 Eylül, 1314, s. 23.

6. "Esef-i Azîm'", c. 16, S. 395, s.7.

7. "İbn-i Fariz'den", c. 16, S. 396,1 Teşrin-i Evvel, 1314, s. 87.

8. "Yine ibn-i Fariz'den", c. 16, S. 398, 15 Teşrin-i Evvel, 1314, s.118.

9. "Yine İbn-i Fâriz'den", c. 16, S. 400, 29 Teşrin-i Evvel, 1314, s.151.

10. "Ebu'l-Ulâ el-Ma'ri'nin Fahriyesi", c.16, S. 402, 12 Teşrin-i Sani, 1314, s. 187.

11. "Kays-ı Amir'in Garâmiyyatından",c.16, S. 404, 26 Teşrin-i Sani, 1314, s. 215.

12. "Kays-ı Amiri'nin Hikâyâtından", c.16, S. 407, 17 K. Evvel 1314, s.267.

13. "Intara'nın Hamâsiyyâtından",c.16, S. 409,24 K. Evvel 1314, s.298.

14. Intara mı, Hamâsiyât mı?", c.16, S. 411, 14 K. Sami 1314, s. 327.

15. "Sefü'd-Devle Hakkında, Mütenebbi'den", c. 16, S. 415, II Şubat, 1314, s. 388.

16. "Yine Mütenebbi'den,Hüseyin b. İshak Hakkında", c.17, S.418, 3 Mart 1315, s. 21.

17. "İbn-i Zeyd'in Bir Gazeli", c. 17, S. 421,25 Mart, 1315, s. 71.

18. "İbn-i Zerik'den", c. 17, S. 425, 22 Nisan, 1315, s. 130.

19. "Ebu'l-Hasen el-Enbrl'nin Bir Mersiyesi", c.17, S.426, 29 Nisan, 1315, s. 150. '

b. Sırat-ı Mustakin 'deYayımlanmış Olanlar

1. "Vâizler", c. 1, S. 2, 8 Şaban, 1326, s. 22-23.

2. "Devr-i İstibdat'da Mekteb-i Sultani'de Verilen Derslerden: İlm-i Tevhid'in Tarifi, Suret-i Tedvini, Gâyeti", c. 1, S. 3, 14 Şaban 1326, 37-38.

3. ,"İlm-i Tevhid'in Tarifi, Suret-i Tedvini, Gâyeti", c.1, S.4, 21 Şaban, 1326, s.55-57.

4. "Akide-i Ehl-i Sünnet'in Müdnelen Beyânı" c. 1, S. 28 Şaban 1326, s. 75-76. c. 1, sayı 7, 12 Ramazan 1326, s. 10-102. c. ı, sayı 8, 19 Ramazan 1326, s. 120; C. 1, sayı 9, 26 Ramazan 1326, s. 137-138.

5. "İlm-i Tarih Sıdk-ı Nübüvvet-i Muhammediyye-i Cenâb-ı Peygamber'in Suret-i Neş'et ve Zuhur ile İsbat Eder", c. 1, S. 10, ı Şevval 1326, s. 153.

6. "Sıdk-ı Nübüvvet'in Tarihen Sübutu-Mâba'd" c. 1, sayılı, 10 Şevval 1326, s. 172 - 173; c. ı, sayı 15,9 Zi'I-Ka'de 1326, s. 232-233; c. ı, sayı 19, 7 Zi'l-Hicce, 1326, s. 296-297.

7. "Lisan Mes'elesi-Edib-i Muhterem Süleyman Nazii Beyefendiye", c.3, S.55, 8 Ramazan, 1327, s.39-41.

8. "S.Müs.tak'i'm Ceride-i İslamiyesi Müessisin-i Muhteremesine", c.5, S.120, s. 257-258.

9. "Et-Tecndu's-Sarih": c. 5, S. 120, 121-131, s. 258~260,273-277, 289-292, 305-309, 321-323;337-339,353- 355,369-372,385-388,401-403,417-419.

c. 65, S. 131-140, 149, 151, s. 4-7 20~22: 36-38 51-54 67-69 84-85 101-103 115-116 131-132,148-150, 289~291, 321-322.

c.8, S. 205, 206, s',456, c. 9, sayı 212,214,221, s. 63, 102,231.

c. Sebilürreşad'da Yayımlanmış Olanlar

1. "Felsefe: Ahlak-ı İslamiyye Esasları",

c. 9, S. 224-234,' s. 279-280, 295-297, 310-311, 327-329, 344-345, 358-359, 379-381,396-398,409-410,421-422,439-440.

c. 10, s.235-237,s. 5-7,17-18,38-39.

2. "Hadis-i Şerif', c. 11, S. 283, s:354-356,

c.12, S. 294, 295, 301-303, 305-308, s. 133,150,261,277,295,325,345,357,373.

c. 13, sayı 314-324, 326-336, s. 11, 17, 25, 33,41, 50,57, 65, 74, 80, 88, 105, 113, 119, 127, 135, 151, 168, 184

c. 14, S. 361, s.197-199.

c. 15, S. 366, s. 23-26.

3. "Ta'lim-i İlim de mi Haram?", c. 11, sayı 282, 27 Zi'l-Hicce, 1331, s. 177.

4. "İslamiyetin Esaslan, Mazisi ve Hali"; c. 11, S. 284, 23 R. Evvel, 1332, s.369-376.

5. "İslam'da Da'vayı Kavmiyyet", c. 12, sayı 290, 293; 2/27 C. Ula 1332, s. 68, 114.

6. "Müdafaa-i Diniyye: Taaddüd-ü Zeveat İslamiyette Men' Olunabilir mi imiş?", c.12, sayı 298, 300; 3/17 Receb 1332, s. 216, 248.

7. "Taaddüd-ü Zeveat Hakkındalfi Makaleye Zeyl", c.12, S.304, 15 Şaban 1332, s.309

8. "Yine Taaddüd-ü Zeveat'a Dair", c. 12, sayı 308, 21 Ramazan, 1332, s.376.

9. "Tesettür İşine Zabıta Karışmasin mı? (Ebu'z-Ziyaztıde Velid, Beyefendiye)", c.16, S. 391, s.13-14.

10. "Yine Tesettür Mes'elesi; Ahmed Cevad Beyefendiye", c. 16, sayı. 393, 26 C. Evvel, 1337, S. 37.

11. "Müdafaa-i Diniyye: Li'l-Batıli Savletin... (Batılın Dehşetli Bir Savleti Olabilir, Ama Çok Sürmez, Muzmehil Olur)", C.' 12, S. 304, s.309-14.

12. "Müdafaa-i Diniyye: İnsafın O Yerde Namı Yok mu?", c. 12, S.306,27 Şaban, 1332, s. 351.

13. "Bir Cevap", c. 14, S. 363, 23 Şevval, 1333, s. 236.

14. "Tevfik Fikret'e Dair; Feylesof Doktor Rıza Tevfik Beyefendiye", c.15, S. 373, 8 sayfalık müstakil kitapçık şeklinde makale, İstanbul 1336.

15. "Bizde Din ve Devlet",c. 15, S.380, 23 Safer, 1337, s.293.

16. "İslam Tarihi Hakkında, Hüseyin Cahid Beyefendiye Açık Mektup", c. 25, S.638, s. 211-213. ;

17. "İslam Tarihi Hakkında" (Tanin'den), c. 25, S.640, 641, s. 244- 249, 260-263.

d. Daru'l-Fünun Edebiyat Fakültesi Mecmuası-Tercüme Kısmında Yayımlanmış Olanlar;

1. "Felsefe Bir İlim midir?" (Paul Janet'den tercüme), c. 1, S. 1, İstanbul 1332.

2. "Felsefenin Yeni Birkaç Tarifi" (Paul Janet'den tercüme) c. 1, S.2, İstanbul 1332,s. 197-221.

3. "Felsefede Musaddak" (Paul Janet'den tercüme), c.1,S.5, İstanbul 1333, s.508-553.

4. "Geçen Ders Hakkında Bazı İzahat" (Paul Janet'den tercüme), S.6, İstanbul 1333.[49]

2.İlmi Kişiliği

"Hikmet mü'minin yitiğidir, onu nerede bulursa alır[50]" hadisi gereğince ilim ve fende ortaya çıkan ne varsa mü'min kimse onu almakla yükümlüdür[51] düsturu ile hareket eden Ahmed Naîm, klasik dini ilimler alanında olduğu kadar sosyal bilimlerde de söz sahibi bir âlimdir. Macit Gökberk'in ifadesiyle o, geçmişe bağlı ve görüşlerinde tutarlı bir Müslüman Osmanlı aydınıdır.[52]

Ahmed Naîm, hem geleneksel hem de modern ilimlerden haberdar olan bir aydın olarak hadis çalışmalarının yanı sıra, siyasi fikirleri ve felsefe alanındaki çalışmalarıyla da tanınmış,[53] 1914-1919 ve 1922-1933 yılları arasında Dârülfünûn Edebiyat fakültesinde on beş yıl genel felsefe, metafizik, psikoloji ve mantık dersleri okutmuştur. [54] Her ne kadar hadis ilmine yapmış olduğu katkılarla meşhur olmuşsa da esasen onun ihtisas alanı felsefedir.

Ahmed Naîm, felsefenin konusunu belirleyebilmek için önce ilimlerin konularının netleşmesi gerektiğine inanır. Çünkü ona göre, felsefenin konusu, ilimlerin mahiyet olarak

[49]Recep Kılıç, "Babanzâde Ahmed..*",* s. 300-305; Hüseyin Hansu, *Babanzâde* ..., s 157-185.
[50] Tirmizi, İlim, 19.
[51]Hüseyin Hansu, *Babanzâde Ahmed...,* s. 147.
[52] Recep Kılıç, "Babanzâde Ahmed ...*"*, s. 299.
[53] Hüseyin Hansu, *Babanzâde* ..., s. 10.
[54] Recep Kılıç, "Babanzâde Ahmed...*",* s. 299

inceleme konusu yapmadığı alanlar arasında olacaktır.[55] Felsefenin İslam geleneğindeki ismi de "İlm-i Hikmet"tir. Felsefe ıstılahları konusunda yapmış olduğu çalışmaları, dağınık ve kullanım açısından elverişsiz bir yapıdan kurtararak sözlük standartlarında ve sistematik bir hale getirmektir. Bu nedenle o, modern Türk felsefe tarihinin ve felsefe terimleri meselesinin pek de üzerinde durulmayan bazı yönlerine ışık tutmaktadır.[56]

Felsefe alanında yazdığı *Felsefe Dersleri* isimli hacimli telif eseri ile G. Fonsegrive (ö.1917)'den geniş haşiyeler ilave ederek Mebadî-i Felsefeden İlmü'n-Nefs adıyla yaptığı tercüme ve Istılâhât-ı İlmiyye Encümeni'nin hazırladığı Felsefe Istılahları ve San'at Istılahları isimli eserlerin hazırlanmasında önemli katkıları olması ayrıca Dârülfünûn Edebiyat Fakültesi'nde felsefe müderrisi olarak atanması[57] onun felsefe konusunda ne kadar bilgili olduğunu ortaya koymaktadır.[58]

Felsefe konusunda Ahmed Naîm'in görüşü şu yöndedir: "… O halde bugün bizim (felsefe için) yapacağımız şey, yeni tabirler koymaktan ziyade eskisini keşiftir. Onun için bir mebhase ait Fransızca bir ıstılahın karşılığını ararken daima o mebhasin bizdeki şekline de bakmak ve eskiden beri bizde ne gibi ıstılahlar olduğuna dikkat etmek ve her iki taraftaki (şark-garp arasında) manalar birbirine muvafık ise eski tabiri terereddüt göstermeden kabul etmek, arada bir fark hâsıl olmuş o farkı gözeterek yine mevzua münasip ufak bir değişiklik ile işi halletmek lâzımdır. Bu ise hayli tetebbü ile güç ve uzun çalışma mahsulüdür. Ondan dolayı felsefî eserlerinin Türkçede azlığı tabiîdir."[59]

Felsefe alanında almış olduğu eğitim ve ayrıca yapmış olduğu çalışmalar onun mesleğini gerektirdiği çalışmalardır. Ancak, onun en çok sevdiği ve ilgilendiği ilimler İslâmî ilimlerdir. Öyle ki arkadaşlarını tefsir, hadis ve fıkha ait malumatına göre bilgili ve bilgisiz diye ayırmıştır. Kelâm, fıkıh, tasavvuf ve İslâm düşüncesine dair yazıları onun İslami ilimlere ilgisini ortaya koymakla birlikte[60] bu alandaki kazanımlarının tamamı, kendi özel gayretlerinin sonucudur. Zira hadis ilminde bu denli önemli bir şahsiyet halini alması, hadislerin onun açısında ne denli önemli olduğunu da ortaya koymakta ve onu bu ilme sevk eden gerekçeleri gün yüzüne çıkarmaktadır.

---

[55] Recep Kılıç, "Babanzâde Ahmed...", s. 306.
[56] İsmail Kara, "Babanzâde Ahmed Naim Bey'in Modern Felsefe Terimlerine Dair Çalışmaları", *İslam Araştırmaları Dergisi,* S.4, 2000, s. 189.
[57] Hüseyin Hansu, *Babanzâde*..., s. 99.
[58] Recep Kılıç, "Babanzâde Ahmed…", s. 297.
[59] İsmail Hakkı Altuntaş, "Babanzade Ahmed Naim" .
[60] Hüseyin Hansu," Hadis Âşığı…"

Arapça, Farsça ve Fransızcayı çok iyi bilen Ahmed Naîm, yazı hayatına, Arap edebiyatından seçtiği parçaların tercüme ve şerhlerini Servet-i Fünûn dergisinde Bedâyiu'l-Arab başlığıyla neşrederek başlamıştır.[61] Daha sonra, Sırat-ı Müstakim mecmuasında Tecrid-i Sarih hadislerini tercüme etmiş, bu mecmuada başlayan tercümelerine, dergi Sebilurreşad adını alınca burada devam ettirmiştir. Babanzâde Ahmed Naîm'in tercümelerindeki başarısı ona, Sahih-i Buhari Muhtasarı'nı tercüme işinin verilmesinde etkili olmuştur.[62]

İzmirli İsmail Hakkı'nın Hadis Tarihi adlı eserinden on yıl sonra, Ahmed Naîm tarafından kaleme alınan *Tecridi Sarih Mukaddemesi* son dönem Türk aydınlarının ulaştığı ilmi seviyeyi ortaya koyan bir niteliktedir.[63] O, bu tercümesinde Türk dilini ustalıkla kullanmakla birlikte Arapça kelimelerin en uygun karşılığını da yazmış, Türk dilinin istiklalini korumayı amaçlamış ve bu konuda da yazılar yazmıştır. Kendisine "Arapçacı" denmesine rağmen yazılarında Türkçeyi ustalıkla kullanmış, Mehmed Akif'le birlikte Âsim Efendi'nin Kamus Tercümesi'ndeki Türkçe kelimeleri seçerek bir Türk lügatı yapmaya çalışmış, ancak bu teşebbüsü yarım kalmıştır.[64]

Dinî, felsefî ve kültürel konularda çeşitli makaleler yazan Ahmed Naîm, Osmanlının orta ve yükseköğretim kurumlarındaki hocalığı döneminde Arap dilinin öğretimine büyük önem vermiş ve bu konuyla ilgili düşüncelerini ifade eden bir de makale kaleme almıştır. *Lisân-ı 'Arabîniñ Vucûb-i Tahsîli ve Usûl-i Tedrîsi Hakkında Birkaç Söz* başlığını taşıyan bu yazısını, dergide yayımlatmak, Mehmed Zihni Efendi (ö.1332/1914)'nin yazdığı *el-Muntehab fî ta'lîmi luğati'l-'Arab* (Sarf kısmı) adlı kitaba takdim/sunuş yazısı olarak koymayı daha uygun görmüştür. Çünkü Mehmed Zihni Efendi, Ahmed Naîm"in hem hocası, hem de hayranlık duyduğu ve kendisine örnek aldığı bir kişidir.[65]

Ahmed Naîm, Arap edebiyatından seçtiği parçaları Türkçeye çevirip bunları yorumlayarak Bedâyi'u'l-'Arab başlığıyla 1901 yılında Servet-i Fünûn dergisinde yayımlamış ve böylece yazı hayatına başlamıştır. Mekteb-i Sultânî'de eğitim gören

---

[61] İsmail Lütfi Çakan, "Babanzade Ahmet Naîm", s. 375.
[62] Asım Öz, "*Babanzâde'nin …"*
[63] İzmirli İsmail Hakkı*, Hadis Tarihi*, Datulhadis, Tenkitli Neşir: İbrahim Hatipoğlu, İstanbul, 2002, s.28.
[64] İsmail Lütfi Çakan, "Babanzade Ahmet Naîm" s. 375.
[65]Zafer Kızıklı, "Babanzade Ahmed Naîm'in Arapça Öğretmesine Dair Bir Makalesi" , *Din Bilimleri Akademik Araştırma Merkezi*, 2007, C.7, S. 4, s. 445-446.

öğrencilere Arapça konusunda yardımcı olmak için hazırladığı ve ders kitabı olarak okutulmuş Sarf-ı ‘Arabîye Mahsus Temrînât adlı bir de kitap yazmıştır.[66]

Ahmed Naîm’in gözünde, Arapça sıradan bir yabancı dil değildir. Müslüman Türk milletinin kutsal metinlerinin dilidir. Türk bilginlerinin asırlardır kendi eserlerini yazdıkları ve diğer Müslüman milletlerle iletişim kurdukları ortak bir dildir. Bu yüzden Arapça, milli mirasının bir parçası olarak kabul edilmeli, sadece Arapların sahiplenecekleri bir değer olmaktan öte, tüm Müslüman milletlerin, özellikle de Türklerin malı olarak görülmelidir. [67] Ahmen Naim’e göre Arapça, yeni nesillerin kendilerinden öncekilerin yazdıklarını anlayabilmesini için gereklidir. Arapça öğretimi konusunda ise, medreselerde okutulan klâsik kitapları yeterli görmemiş ve yeni metotlar geliştirilmesinin gerekliliği vurgulamıştır.

Ahmed Naîm‟in düşünce dünyası ve inandığı değer yargıları hakkında epeyce doyurucu bilgiler veren A*rapça Öğrenmenin Gerekliliği ve Öğretim Yöntemleri Hakkında Birkaç Söz*[68] adlı makalesinde, onun gelenekçi, muhafazakâr Müslüman portresini ortaya koymasının[69] yanı sıra, yazıldığı dönemdeki İslâmî duyarlılığın Arap diline karşı gösterilen ilginin ve bu ilginin bu dilin Türk ve İslâm kültüründeki yerini ortaya koyabilmesi bağlamında da önemlidir.

Ahmed Naîm’in ilmi yönü sadece bunlarla sınırlı kalmamıştır. O, zamanın önde gelen mutasavvıflarından Fatih türbedârı Ahmed Âmiş Efendi’ye (1807–1920) mensub olmuştur. Âmiş Efendi ömrünün son yıllarını onun evinde geçirmiştir. O, Âmiş Efendi’nin etrafında toplanan bütün tasavvuf müntesipleriyle tanışır, görüşür; fakat tasavvufun ana meselelerinde onlarla tamamıyla aynı fikirde değildir. Meşhur mutasavvıf Muhyiddin-i Arabî (ö.638/1240) için Şeyh-i Ekber diyecek kadar büyük saygısı olmasına rağmen onun şeriatın zâhirine aykırı olan sözlerinin, dalalete sevk edebilir endişesiyle konuşulmasını ve neşredilmesini uygun görmemiştir.[70]

---

[66] Zafer Kızıklı, “Babanzade Ahmed …, s. 446.
[67] Zafer Kızıklı, “Babanzade Ahmed …, s. 446.
[68] Babanzâde, Ahmed Naim, Arapça Öğrenmenin Gerekliliği ve Öğretim Yöntemleri Hakkında Birkaç Söz” Makalenin aslı için bknz: «Mehmed Zihni Efendi, el-Muntehab fî ta‘lîmi luğati’l-‘Arab (Sarf kısmı), Şirketi Mürettibiyye Matbaası, (1. bsk.), İstanbul 1304/1886» künyeli eser için Ahmed Naim‟in yazdığı “Lisân-ı ‘Arabîniñ Vucûb-i Tahsîli ve Usûl-i Tedrîsi Hakkında Birkaç Söz” başlıklı “takdim yazısı”dır.
[69] Zafer Kızıklı, “Babanzade Ahmed…, s. 441.
[70] Hüseyin Hansu, “Hadis Aşığı…”

İlim ve irfan ehliyle görüşmeyi çok seven Ahmed Naîm, zâhir ve bâtın ilimlerinde tanınmış kimi duyarsa mutlaka onunla görüşmüştür. Abdülaziz Mecdi Efendi (ö1941), Şeyh Esad Erbîlî Efendi (ö.1931) gibi zamanın büyük mutasavvıfları da bunlar arasında yer almaktadır. Özellikle Şeyh Esad Erbîlî'yle iyi görüştüğü ve kendisini sık sık ziyarete gittiği nakledilmektedir. Daru'l-Hikmeti'l-İslâmiye'de Bediüzzaman Said Nursi'nin sohbetlerini dinlemekten hayranlık duymuştur. Tasavvufa bağlılığı, Âmiş Efendi'nin vefatından sonra halifesi M. Tevfik Efendi'yle de devam etmiştir. Dostları, meslektaşları ve öğrencilerinin onun hakkında yazdıklarına göre, Ahmed Naîm, selef-i salihin siretinde yaşamış, varlığı ile iftihar edilecek, yaşayışı örnek alınacak bir insandır. Onun hem İslâmî ilimleri hem de Batı düşüncesini bilmesi fakat ondan etkilenmemesi, kendi dönemindeki aydınlar için oldukça etkileyici olmuştur. [71]

3.Hadisçiliği

Ahmed Naim'in hadis ilmine olan ilgisinin onun yazı hayatının ilk yıllarına uzandığı bilinmektedir. II. Abdulhamid döneminde yazdığı bir makalede, Hadislere daha uygun olduğu için, mensubu bulunduğu Şafii Mezhebi'ni ilmî açıdan daha kuvvetli gördüğünü savunan bir makale yazmıştır. 1908 yılında yayın hayatına başlayan Sırât-ı Müstakîm mecmuasına gönderdiği bir mektupta, fikren ve hissen ölmüş bulunan ümmetin yeniden dirilmesinin, Hadis ve Sünnet'le mümkün olacağını belirterek, mecmuanın bu konudaki yayınlara ağırlık vermesini tavsiye etmiştir. Hadiste uzman olmadığı hâlde hiç olmazsa tercüme yoluyla hizmete talip olduğunu belirtmiş ve ez-Zebîdî'nin Buhârî Muhtasarı Tecrîd-i Sarîh'ini vakit buldukça tercüme edip yayımlanmak üzere göndermek istediğini belirtmiştir.[72]

Bir felsefeci olmasına karşın hadisçi olarak tanınması, yaklaşık bir asır önce, Tecrid-i Sarih Mukaddemesi yazmaya başlaması ve daha sonra ömrünün son zamanlarında tamamen hadis ve hadis ilimleriyle uğraşmasına dayanmaktadır. Nitekim bu konuda "hadis tercümeleriyle meşgul olmaya başlayınca ondan önce vaktimi ne kadar boşa

[71]Hüseyin Hansu, "Hadis Âşığı ..."
[72]Hüseyin Hansu, "Hadis Âşığı ...",

harcadığımı anladım. Bu iş dururken başka şeyle uğraşmak ne boş şeymiş!"[73] mealinde bir söz sarf etmiştir.[74]

Ahmed Naîm'in ifadesiyle; her sözü söyleyen kişiye isnad etmek, nakillerin toplanmasına başlandığı ilk günden beri dinî bir vecibe sayılmış, senedsiz söze/nakle itibar edilmemiştir. Ahmet Naim'in, *Hatime* başlığı altında bütün Mukaddime'nin değerlendirmesini yapmak yerine sadece isnad konusuna vurgu yapmış olması onun ravilere güvenilmesi gerektiğine vurgu yapmak istemesinden kaynaklanmıştır. Nitekim Mukaddime'nin devamında yer alan *Sahabenin tamamı uduldur* başlığı bu görüşü desteklemektedir. Ahmet Naim, 1925 yılında TBMM'nin açılması ile birlikte tefsir ve hadis eserlerini tercüme etmeye başlamıştır. Bazı eserlerin tercümesi kararı alınınca da hadis kitabı olarak ilk akla gelen Buhari'nin Sahih'i olmuş ve bu görevde Babanzâde'ye verilmiştir.[75]

Kendi özel çabalarıyla almış olduğu hadis ilmine ne kadar değer verdiği Babanzâde'nin *Sırat-ı Müstakim*'e yazdığı bir mektupta şu şekilde dile getirmektedir: "…..İşte ben bu aczimle beraber size hizmet arz ediyorum. Ne tefsirde ne de hadiste derinleşme gücüne haiz olmadığımı yakinen bildiğim halde hiç olmazsa tercüme ile olsun size yardım edeyim diyorum. Ez-Zebidi'nin *Buhari Muhtasarı Tecrid'i Sarih*'ini vakit buldukça tercüme edip size göndersem elbette reddetmezsiniz."[76]

Ahmed Naîm'in hadisçiliği tercüme ve usûl çalışmaları üzerinedir. Yazmış olduğu hadis usûlü'nün kendinden sonraki çalışmalara örnek teşkil etmesi onun bu konuda ne kadar önemli bir yer tuttuğunun da göstergesidir. Bununla birlikte günümüz tartışmaları arasında yer alan klasik ve modern yöntem arasındaki çelişkilere getirdiği çözümler ve ara ara oryantalistlere karşı yapılan hadis müdafaası, Ahmed Naîm'i bu alanda örnek kılmakla birlikte bu alanda vazgeçilmez bir isim halini almasını sağlamıştır.

Mukaddime'de, klasik usûl konularının yanı sıra, metodoloji ve mantık kurallarının hadis usûlünde uygulanan senet ve metin tenkit kurallarıyla karşılaştırılması gibi, o dönemde hadise yönelik eleştirilere cevap sayılabilecek bazı yeni konulara da yer verilmiştir. Eski usûl kitaplarındaki kaideler aktarılmakla beraber, klasik usul kitaplarında

[73] Mehmet Emin Erişirgil, *İslâmcı Bir Şairin Romanı Mehmet Akif*, Nobel yayıncılık, İstanbul, 2007, s. 262.
[74] Asım Öz, "*Babanzâde'nin …"*
[75] İsmail Lütfi Çakan, "Babanzade Ahmet Naîm" *DİA,* s. 376.
[76] Sırat-ı Mustakim, V-120, s. 257

yer almayan konularda Mukaddime'nin konuları arasında yer almaktadır. Rivayet metotlarının tarih metodolojisiyle kıyaslanması bu görüşü destekleyen en somut deliller arasında yer alır. Bu noktada Ahmet Naim'in hadis usulüne katkıları sadece usul kaidelerini harmanlayarak aktarmaktan öte yeni bir takım tartışmalı meseleleri de aydınlatmaya yöneliktir.

Ahmed Naîm; vahiy, mucize, melek, cin, isra ve mi'rac gibi duyularla algılanamayan konularla ilgili hadisleri izah ederken, onları rasyonelleştirme gayreti içinde olmamıştır. Ona göre akıl her zaman imkân dâhilinde olan şeylerin sınırlarını belirleyemez. Dolayısıyla tarihte olduğu gibi bugün de imkânsız gibi görünen şeylerin zamanla gerçek diye ortaya çıkabileceğini açıklamıştır. Zaman zaman pozitif ilimlerin verileriyle bazı gaybî konuları telife çalışır; ancak bu konuda mantık dışı yorumlara yer vermeye çalışmadan hadislere atıf yaparak konuyu aydınlatmaya çalışır.[77]

Asım Öz'ün tespitlerine göre Naim; "Osmanlı Devletinin hızla çöküşe doğru gittiği, Batı ilim ve kültürünün İslam toplumlarına bir kâbus gibi çöktüğü, aydınların çoğunun kurtuluşu Batı'da aradığı, medresenin fonksiyonunu neredeyse kaybettiği bir dönemde Babanzâde, hadis ve sünneti bir kurtuluş reçetesi, bir dünya görüşü olarak sunmuştur. Düşünce yapısının kaynaklarından biri olan hadisleri, toplumun meselelerine çözüm getirecek şekilde yorumlamıştır."[78]

Ahmed Naîm'i bir hadisçi olarak değerlendirmemizin gerekçelerinden biri de hadislerin ve "sünneti seniyye"nin toplumun geniş bir kesimine ulaşması için hadisleri Türkçeye çevirmiş olmasıdır. Hadis usûlü ve şerhlerinde Ahmed Naîm sadece bir nakilci olarak kalmamış; konu ile ilgili değerlendirmeler yaparak, delilini kuvvetli gördüğü görüşleri tercih ederek zayıf olanları tenkid etmiştir.[79]

Ahmed Naîm'e göre hadislerle ihticac ve amel edebilmek için ne sadece senedle ne de metinle yetinilmeli, Şari'in maksadı da araştırılmalı ve öğrenilmeidir. Ravinin sika olması hadisin kabul edilebilmesi için yeterli değildir; zira ne kadar masum olursa olsun yanılma ihtimali vardır ve ravinin her sözü kabul edilmemelidir.

Hatta bu konuda "filan hadis sahihtir" ifadesinin o hadisin, muttasıl ve isnadının

[77] Asım Öz, "*Babanzâde'nin ...*"
[78] Asım Öz, "*Babanzâde'nin ...*"
[79] Hüseyin Hansu, *Banamzâde ...*, s.51.

zahirine göre kabul olunduğu anlamına gelip, sıhhatinin mütevatir gibi kesinlik kazandığı anlamına gelmeyeceği görüşünü savunmaktadır. Ayrıca o, senedi sahih olan bir hadisin metin olarak zayıf olabilme ihtimali düşüncesiyle sened ve metin tenkidini ayrı ayrı yapmaktadır.[80]

Ahmed Naîm'in meslekten felsefeci olması kaçınılmaz olarak hadis ilmine bakış açısını etkilemiştir ve felsefe ve mantığın temel kavramlarına yetkinliği sayesinde o, hadis usulüne yapılan eleştirilerin temelsizliğini, usul kaidelerinin geçerlilik nedenlerini, usule eklenmesi gereken noktaların yeniden düzenlemesi yahut ilavelerin yapılması gerektiğini ortaya koymayı hedeflemiştir.

4. Tecrid-i Sarih ve Mukaddimesi

Sahîh-i Buhârî Muhtasarı Tecrîd-i Sarîh Tercemesi'nin ilk üç cildi Ahmed Naîm, dokuz cildi Kamil Miras tarafından Türkçeye çevrilmiş, 1928'den itibaren başlanarak 1948 yılına kadar geçen süre içinde Diyanet İşleri Başkanlığınca on iki cilt halinde yayımlanmıştır.

Aranan konu veya hadisin kolay bulunabilmesi için on iki ciltlik Türkçe çeviriye bir de fihrist hazırlatılmıştır. Mücteba Uğur ve M. Cemal Sofuoğlu tarafından hazırlanan fihrist, *Sahîh-i Buhârî Muhtasarı Tecrîd-i Sarîh Tercemesi Kılavuzu* adıyla yayımlanmıştır. Kılavuzun yayımına, sonraki baskılarda, eserin on üçüncü cildi olarak devam edilmiştir. Kılavuz, eserin ikinci baskısına göre hazırlanmıştır.

Ahmed Naîm, Tecrid-i Sarih'in yazılma nedenini ve bu süreci, Takdim bölümünde şu ifadelerle dile getirmiştir:

> "Beyne'l- İslâm mütedâvil ve i'tikadi, ameli, ferdi, içtimâi her türlü mesâilde en ziyâde i'timâda şâyeste merci' ve me'haz olan 'Sıhâh-ı Sitte' içinde ehemmiyetce birinci mertebeyi hâiz olan şüphesiz Buhâri'nin 'Câmi'i ile Müslim'in 'Sahih'idir. Bu iki kitab ulemây-ı İslâmiyyenin ittifâkıyle -Kitâbu'llah'dan sonra- alelıtlak esahh-ı kütübdür. 'Sahihayn' denilince maksud olan bu iki kitabdır. Ancak Sahihayn'ın hangisi esahh olduğunda ihtilâf

[80] Hansu, Hüseyin, *Banamzâde* ..., s. 61.

> etmişlerdir ki, ekseriyete göre Sahih-i Buhari, Sahih-i Müslim'den essaahtır. Gerek Kütüb-i Sitte'ye, gerek sâir ümmehâta edilen hidemât-ı meşkure fevka't-tasavvur çok ise de hâssaten bu iki kitabın şerh ve tefsirine, garâib-i lugatını kayda, hall-i müşkilatına, ravilerin ahvâlini beyâna, ihtisarına ve sair hâtır u hayâlimize gelmeyen hususiyyatına -bu günkü himem-i kasıraya bakılınca_- havsalaya sığmayacak i'tinalar gösterilmiştir. Bu kitablara edilen mübeccel ve dindârâne hizmetler cümlesinden olmak dokuzuncu asır ricâlinden (Ebü'l-Abbâs Zeynü'd Din Ahmed bin Ahmed bin Abdi'l-Latif eş-Şerci ez-Zebidi) de Sahih-i Buhari'yi Et- Tecridü's-sarib li-abadisi'l- camii'sahih unvâniyle ihtisara himmet etmiştir ki, hüsn-i tertib ve tensikı i'tibâriyle pek ziyade şöhret bulmuştur. Bunda isnâdlar hazfedildiği gibi doğrudan doğruya Resul Aleyhi's-salâtü ve's-selâm'ın kelâmı olmayan sözler tayy ve mükerrer olan hadisler yalnız birer kere zikredilmiştir. Bu tertibe göre kitâb -aslın fevâidini câmi' olmakla berâber rub' derecesinde ufalmıştır."

Anlaşılacağı üzere Ahmet Naim, *et-Tecrîdu's-Sarîh li-ehâdîsi'l-Câmi'i's-Sahîh'in*'in tercüme görevini kabul etmesinde bu eserin, ulemanın da ittifakıyla en sahih hadis kitabı olarak gördüğü Sahihi Buhari'inin ihtisar çalışması olmasının büyük katkısı vardır.

Türkiye'de son dönem hadis usûlü çalışmalarının ciddi bir şekilde Ahmed Naîm'in yazdığı bu mukaddime ile başladığı bilinmektedir.[81] Türkçe hadis usûlü eserlerinin şaheseri olarak kabul edilen bu kitap,[82] sahasında şimdiye kadar kaleme alınmış olanların muhteva açısından en zengini sayılmakta, ihtiva ettiği konular ve verdiği detaylı bilgiler bakımından değerini korumaktadır.[83] Konuları, temel hadis kaynaklarından aktarırken müellif ve eserinin ismine işaret etmekle yetinmiş, o dönemde yaygın olan geleneğe uyarak ayrıca cilt ve sayfa numarası vermiştir. En çok kullandığı kaynakların bir kısmını kitabın sonunda *Mukaddimede İstifade Edilen Eserler* [84] başlığıyla belirtmiştir.

Ahmed Naîm, tercüme ettiği Tecrid'in daha iyi anlaşılabilmesi için hadis ilmine dair bilgilerin verilmesi gerektiğini, metnin gereyince anlaşılabilmesi için kuru tercümenin

---

[81] İsmail Lütfi Çakan, *Hadis Edebiyatı*, İFAV, 6. Basım, İstanbul, 2008, s. 189.
[82] Hüseyin Hansu, *Babanzade Ahmed*..., s. 54.
[83] Hüseyin Hansu, *Babanzade* ..., s. 54; İsmail Lütfi Çakan, *Hadis Usûlü,* İlahiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul, 1991, s.20.
[84] Babanzâde Ahmed Naîm; *Sahihi Buhari Muhtasarı Tecrid-i Sarih Tercemesi Ve Şerhi,(Mukaddime)*; 7. Basım, Diyanet İşleri Başkanlığı, Başbakanlık Basımevi; Ankara 1982, C.1, s. 495

yetmeyip haşiyelere başvurduğunu ve gerekli gördükçe rical bilgisi de aktardığını nakletmektedir.[85]

İbn Hacer el Askalani (ö.842/1449)'in klasik *Nuhbetu'l Fiker* adlı eserinin tertibi esas alınarak[86] yazılan bu mukaddime de, klasik usûl konularının yanı sıra, metodoloji ve mantık konularının hadis usûlünde uygulanan senet ve metin tenkit kurallarıyla karşılaştırılması gibi o dönemde hadise yönelik eleştirilere cevap sayılabilecek bazı yeni konulara da yer vermiştir.[87]

Cemal Ağırman hocamızın tespitleri üzerine, Ahmed Naîm'in çeviride takip ettiği metodu maddeler halinde şu şekilde izah etmek mümkündür:

1. Metinde yer almadığı halde manayı daha anlaşılır hale getiren açıklayıcı, tamamlayıcı, bazen de güzelleştirici lafız ve ifadelere parantez içinde yer verir; metinde yer almayan unvanlar ilave ederek çok anlamlı kelimelerde müteradif sözcükler kullanır.

2. Metni çevirmeden önce, ilgili rivâyetin diğer kaynaklarda yer alan bütün versiyonlarını gözden geçirir; bir eksiklik varsa ya da eksik anlamaya yol açacak bir nokta söz konusu ise bunu başka koleksiyonlardaki ziyadelerle giderir.

3. Farklı algılama ve hükümlere götürecek genel ifadeleri, değişik versiyonlarından yararlanarak parantez içi açıklamalarla kayıtlar.

4. Duruma göre bazen metni yorumlayarak, bazen de bağlama göre ne demek istendiğini dikkate alarak, literal tercümeden ziyade tefsirî tercüme ile mana verir.

5. Lafız olarak istenen mana yansıtılamıyorsa anlatım olarak bir takım haziflerin (eksilti) bulunduğundan bahseder. Anlamla ilgili olarak doğacak muhtemel sorulara cevap vererek uygun manaya ve takdir edilen lafza işaret eder.

6. Bazen hadis, konu ile ilgili önemli gördüğü bir fark içeriyorsa, aynı hadisin başka bir varyantını dipnotta verir. Burada yalın bir çeviriden ziyade konu ile ilgili ayrıntılı bilgi vermeyi amaçlar.

---

[85] Hüseyin Hansu, *Babanzade* ..., s.53.
[86] Babanzâde Ahmed Naîm; *Sahihi Buhari Muhtasarı*... s.338.
[87] Hüseyin Hansu, *Babanzade* ..., s. 53.

7. Yanlış algılamalara vesile olacak literal çevirilerde, durumu açıklayan ve yanlış anlamaları önleyen parantez içi sözcükler ilave eder, gerektiğinde dipnotta açıklamalarda bulunur.

8. Metni doğrudan ilgilendiren ziyadeleri, çeviriye ilâve eder ve söz konusu ilavenin Tecrîd'de yer almadığını, mütercim tarafından Buhârî'nin Sahîh'inden alınıp ilâve edildiğini belirtir.

9. Parantez içi verdiği mana ve yorumların, olaya, zamanın kabullerine ve Hadisin içeriğine uygun olmasına özen gösterir.

10. Zaman zaman bazı fıkhî ictihadları tercümeye yansıttığı görülür.

11.Üslûp güzelliği ve metni daha anlaşılır hale getirmek için metinde tasrîh edilmeyen isimleri, yani zamirin mercilerini bazen açıkça belirtir.

12. Senette, aslında var olan ancak bazen yazılmayan kâle'ler vardır; bunları çeviride tasrîh ederek şöyle demiştir şeklinde tercüme eder. Hz. Peygamber'e atfedilen kâle'yi "buyurdu" şeklinde çevirir. Râviye atfedilen kâle'yi de yerine göre der ki yerine göre de demiş ki ya da şöyle demiştir şeklinde ifade eder.

13. Hadis metni içinde geçen âyet metnini çeviride tekrarlar, mealini ise dipnotta verir.[88]

Tecrid-i Sarih'e karşı yapılan övgülerin yanı sıra *Tedribu'Ravi*'ye benzediğine dair eleştirel yaklaşımlarda bulunmaktadır. Veli Atmaca hocamızın konu hakkındaki görüşü şu şekilde aktarılmaktadır: *Mukaddime* ile *Tedrîb* arasında tesbit edebildiğimiz benzerliklerin çoğu, Mukaddime'nin 364-492. sayfaları arasındaki malumatta meydana gelmektedir. Bu aralıktaki alıntı veya benzerlikler sayfalarca ve aynı bilgi sırasıyla devam etmektedir."[89]

Diğer taraftan, alıntı yapılan eserin herkes tarafından otoritesi kabul edilen olan *Tedribu'r-Ravi* olması eleştiri kabul edecek bir durum değildir. Çünkü bu eser, düzenli tasnifi, hadis ilimlerinin her konusuna temas eden hacmi ve ifadelerindeki akıcılığı

[88]Cemal Ağırman, "Tecrîd-İ Sarîh'in İlk Üç Cildi …", s. 125-151.
[89] Veli Atmaca, Tecrîd-i Sarîh Mukaddimesi'nin Kaynağı Meselesi I, (Tedrîbu'r- Râvî'den Mukaddime'ye Aynen Alınan Konular)", *EKEV Akademi Dergisi*, 2009, S.41, s.79-90.

sebebiyle Süyûtî (ö.911/1505) sonrasında esas alınan bir kaynak olma değerine ulaşmıştır."[90]

Burada asıl önemli olan nokta ise şudur: Böyle bir alıntı, günümüzdeki akademik anlayış açısından pek uygun düşmeyebilir. Günümüz için atıf yapılan her paragrafın ve cümlenin birebir sayfa numarasını göstermek zorunluluk haline gelmiştir. Hâlbuki Mukaddime'nin yazıldığı dönemde bugünkü anlamda akademik bir kaynak gösterme sistemi ve metodu mevcut değildir. Ahmed Naîm, iktibas ettiği veya yararlandığı bilginin kaynağını bazen hiç vermez. Bazen sadece müellif adını, bazen müellif adı ile birlikte eserin adını da verir; ancak cilt ve sayfa numarası, baskı yeri ve tarihi vermediği için, bilgiyi yerinde görme imkânı zor, eserin niteliğine göre bazen de nerdeyse imkânsızdır. "Bir kitapta ….. şöyle bir malumat görmüştüm" şeklinde işaret edip de referansı konusunda başka bir malumat vermediği bilgi aktarımları da söz konusudur.Bu nedenle Ahmet Naim'in Mukaddime'yi yazarken istifade ettiği eserler arasında Tedribu'r-Ravi'nin de bulunması bu benzerliğin nedenini delillendirmektedir.Bunların yanı sıra, bazı hadis kaynaklarını farklı yerlerde farklı adlarla, örneğin bir yerde Sünen başka bir yerde Müsned şeklinde zikreder. Fıkhî hükümleri genellikle her mezhebin önde gelen fakihlerinin eserlerinden nakleder. Bu manada en çok, fıkhî görüşlere genişçe yer veren Aynî'nin *Buhârî Şerhi*'ni kullanmıştır. Hadisleri açıklarken Buhârî'nin şerhlerinden genişçe yararlanır. Babanzâde, eser içinde tekrarlanan ya da birlikte değerlendirilmeyi gerektiren bir hadis söz konusu ise, ilgili hadisin numarasına, bilgi ise, bilginin geçtiği sayfaya işaret eder. Kullandığı bütün âyetlerin sûre adı ve âyet numaralarını verir

Kaynak gösteriminde, bazı kişilerin sadece adını zikredip onlardan görüş veya bilgi aktardığı, ya da bir görüşü nakledip "filan ve filanlar da bu görüştedir" dediği olmuştur. Bu tür atıflarda söz konusu bilgiyi adı geçen şahsın kendi eserinden mi, yoksa başka herhangi bir eserden mi aldığı belli değildir.[91]

Ahmed Naîm'in Tecrid-i Sarih'te kullandığı kaynaklar:

1. Nuhbetu'l-fiker : İbn-i Hacer el-Askalani (ö.842/1449)

2.Nuhbetu'l-fiker Şerhi: İbn-i Hacer el-Askalani

[90] Asım Öz, "*Babanzâde'nin ...*"
[91] Cemal Ağırman, "Tecrîd-İ Sarîh'in İlk Üç Cildi …", s. 125-151.

3. Şerhinin Şerhi: Ali b. Sultan el-Kari (ö.1015/1605)

4.et-Takrib ve't-Teysir: Muhyiddin en-Nevevi (ö.676/1277)

5. Tedribu'r Ravi: Hafız Celaluddin es-Suyuti (ö.911/1445)

6. Elfiyyetu'l Iraki: Hafız Zeynuddin Abdirahim el-Iraki (ö.808/1404)

7.Tevcihu'n-Nazar: Tahir b. Salih el-Cezairi (ö.1920)

8. Bustanu'l Muhaddisin (Farsça): Abdulaziz ed-Dıhlevî (ö.1824)

9. Ucale-i Nâfia (Farsça): Abdulaziz ed-Dıhlevî

10. Kitabu'l-İlel: Hafız Ebu İsa et-Tirmizî (ö.279/892)

11. Ehl-i Mekke'ye Risâle: Ebu Davûd es-Sicistanî (ö.275/889)

12. Şerh-i Mukaddime-i Buhari: İbn Hacer el-Askalanî

13. Tabakâtu'l Huffaz: Hafız Şemsuddin ez-Zehebî (ö.320/1348)

14. Mizânu'l-İtidal: Hafız Şemsuddin ez-Zehebî (ö.748/1348)

15. Takribu't-Tezhib: Hafız İbn-i Hacer el-Askalanî

16. Hulasatu Tezhibi'i-Kemal: Allame Seyfuddin el- Hazreci (ö:?)

17. el-Muğni: Muhammed Tahir el-Fütteni el Hindî (ö:?)

18. Tabakatü'ş-Şafiiye: Tacüdin es-Subki (ö: 1370)

19. Vefiyatu'l-Ayan: Kadı Ahmed b. Halkan (ö:?)

20. Mucemü'l-Buldan: Yakut el-Hamevi (ö:?)

21. Kamus Şerhi Tacü'l Arûs: Muhiidin Muhammed Murtaza ez-Zebidi (ö:1409)

22. Keşşafu Istılahati'l Fünun: Şeyh Muhammed Ali b. Et-Tehâvenî. (ö.893/1488)[92]

[92] Babanzade bu eserleri kitabın son kısmında " *Mukaddime'de İstifa Edilen Kaynaklar*" başlığı altında aktarmıştır. Babanzâde Ahmed Naîm; *Sahihi Buhari Muhtasarı…* s.495.

BÖLÜM II

HADİSTE VE HADİS İLMİNDE YER ALAN İHTİLAFLI MESELELERE DAİR GÖRÜŞLERİ

1.Ravi/Sahabi'de Adalet ve Zabt

Hadis âlimleri, naklettiği rivayetin kabul edilebilmesi için ravinin adalet ve zabt sahibi olmasını şart koşmuşlardır. Çünkü kendilerine nakledilen söz alelade bir kimsenin sözü değil, Peygamber kelamıdır. Bu sebeple, böyle bir kimsenin sözlerini nakledecek kimsenin de bu konuma uygun bazı niteliklere sahip olması gerekir. Bu bölümde hadis nakleden ravi/sahabe'nin muhaddisler açısından hangi boyutta adalet ve zabt sahibi olup olmadığını tespit noktasında, adalet ve zabtın unsurlarına ve ravinin cerh edilme sebeplerine yer vermeyi gerekli görüyoruz.

Adaletin Unsurları

a) İslam: İslam bilginleri, fâsıkın haberinde tesebbüt edilmesini[93] ve şahitlerin adil ve muteber kimseler olmasını[94] emreden ayetlerin delaletiyle, kâfirin rivayetinin makbul olmadığı hususunda ittifak etmişlerdir.[95] Buradaki en önemli nokta ravinin tahammül esnasında değil eda esnasında Müslüman olmasıdır.

b) Buluğ: Eda esnasında ravinin buluğa ermiş olması şarttır.[96] Bu konuda Hz. Peygamber'in "çocuk ergenliğe erene kadar mükellef değildir"[97] hadisi esas alınarak ravinin baliğ olması gerektiği adalet unsuru içerisinde yer almıştır. Bu hususta Hatip el Bağdâdî şöyle demiştir: Allah'a kasten yalan atfetmenin, affedilemeyecek derecede büyük bir suç olduğu bilincinde olan bir fâsığın haberi merdud ise, bu bilinçten yoksun olan

---

[93] Ey iman edenler! Size bir fasık bir haber getirirse, bilmeyerek bir topluluğa zarar verip yaptığınıza pişman olmamak için o haberin doğruluğunu araştırın. Hucurat/49:6.
[94] …İçinizden iki âdil kimseyi şahit tutun. Şahitliği Allah için dosdoğru yapın. İşte bununla Allah'a ve ahiret gününe inanan kimselere öğüt verilmektedir. Kim Allah'a karşı gelmekten sakınırsa, Allah ona bir çıkış yolu açar. Talak/65:2.
[95] Emin Aşıkkutlu, *Hadiste Rical Tenkidi*, Doktora Tezi, İstanbul, 1992, s. 65.
[96] İbnus-Salah, *Ulumu'l-Hadis.* 50.
[97] Ebu Davud, Salat, 26.

çocuğun ve delinin haberi öncelikle reddedilir.[98] Ancak ravinin buluğ çağına ermiş olması şartı, hadisin tahammülü esnasında değil, eda esnasında gerekmektedir.

c) Akıl: Akıl, hadisin hem tahammülünde hem de edasında şart olan bir unsurdur. Büyük bir sorumluluk gerektiren hadis rivayetinin, bu sorumluluğu taşımaya elverişli olmayan kimselere eda edilmesi düşünülemez.[99] Ancak akıl konusu hadis ilmi açısından çetrefilli bir konudur ve *Hadislerin Akla Arzı* adlı bölümde bu konuya daha detaylı olarak değinilecektir. Fakat adalet sıfatının içerisinde yer alan bu aklı, basit bir ifadeyle doğruyu yanlıştan ayırabilme yetisi olarak kabul etmek gerekmektedir.

d) Fâsık olmamak: Sözlükte isyan etmek, itaatten çıkmak, Allah'ın emrini terk edip hak yoldan ayrılmak, gibi anlamlar ifade eden fısk kelimesi ıstılâhta, büyük günah işlemek veya küçük günahta ısrarlı olmak demektir.[100]

e) Mürüvvet: Ravinin, genel ahlaka ve dinin hoş gördüğü geleneklere uyma ve saygı gösterme olgunluğuna erişmesidir. Hz. Ali (ö.40/661)'nin rivayetine göre Hz. Peygamber: "Başkaları ile olan münasebetinde haylazlıktan kaçınan, yalan söylemeyen ve vadinde duran kimsenin mürüvveti kemale ermiş, adaleti ortaya çıkmış ve kardeşliği vacip, gıybeti haram olmuş kimsedir"[101] buyurmuştur.

Sika bir ravinin herhangi bir hadis rivayeti esnasında yapmış olduğu bir hata, ravinin diğer tüm rivayetleri hakkında şüphe gerektirmez. Çünkü bazı raviler ve rivayetleri hakkında duyulan şüphe, diğer raviler ve rivayetler için de söz konusu olmaya başlar ve bu durum devamında tüm ravi ve rivayetlere karşı güvensizliği de beraberinde getirir.[102]

Zabtın Unsurları

a) Teyakkuz: Ravinin dalgınlığı ve dikkatsizliği, kendi merviyyatını başkalarından ayırt edememesine sebep olmaktadır. Bu durum ravide, teyakkuz vasfının bulunmadığını gösterir.

---

[98] El Hatip el Bağdâdî, *el Kifâye*…, s. 77.
[99] Emin Aşıkkutlu*, Hadiste Rical Tenkiti, s. 66.*
[100] Emin Aşıkkutlu, *Hadiste Rical Tenkiti*, s. 67.
[101] El Hatip el Bağdâdî, *el Kifâye*…,s.68.
[102] Enbiya Yıldırım, *Hadis Problemleri*, 4. Basım, Rağbet Yayınları, , İstanbul, 2011 s. 67.

b) Hıfz: Çok miktarda şaz ve münker hadis rivayet edenlerin rivayetleri de makbul değildir. Şu'be; "şaz hadisler şaz ravilerden gelir" diyerek hıfzın rivayet açısından ne denli önemli olduğuna vurgu yapar." Ravinin, rivayetinde çokça hataya düşmesi ve yanılması da, hıfzının yeterli olmadığına işarettir. İbn Mübarek (ö.181/797)' de, hafız olmadığı halde hıfzından rivayet edenden hadis alınamayacağını rivayet etmiştir.[103]

c) Kitabın Korunması: Kitaptan rivayet eden ravinin, kitabının çeşitli şekillerde değişikliğe uğratılmasına karşı ilgisiz kalması veya sahih olmayan bir kitaptan rivayette bulunması, ravinin zabtında meydana gelen eksikliğin göstergesidir. Alimler, sahih bir nüshası olmadığı halde çok hata yapan kimsenin hadisinin makbul olmadığını söylemiştir.[104]

d) Mana ile rivayet: Hadisi manen rivayet eden manen rivayet şartlarına sahip olmalıdır. Şafii, rivayeti makbul olabilmesi için bir ravinin, hadisin anlamını bozan lafızları bilmesi gerektiğini söyledikten sonra şöyle der: " Ravinin, hadisi manen değil, duyduğu lafızlarla eda etmesi gerekir. Çünkü ravi manayı bozacak lafızları bilmediği halde hadisi manen rivayet ederse, farkında olmadan helali harama döndürebilir. Ama lafzen rivayet ederse bu şüphe ortadan kalkar."[105]

Ravinin sika olabilmesi için şart olan bu unsurlar, ulemanın tamamı tarafından yeterli görülmemiş, cerh ve ta'dil ilmi, eleştirilerin odak noktası olmaya başlamıştır. Çünkü adalet'in tanımı ve kapsamı konusunda âlimlerin ittifakı değildir. Ravinin adaleti birtakım ulema tarafından göreceli kabul edilmiş ve önyargılar, şahsi çıkarlar, çekişmeler, mezhep taassubu, çıkar çatışması vb. faktörler adalet kavramını sübjektif hale getirmiştir. Ayrıca bir kimsenin adil olması onun naklettiği ifadenin mutlak doğruluğunu ifade etmemektedir.

Bir ravinin adaletinin tespiti için tek bir muhaddisin beyanının yeterli olup olmayacağı da ihtilaflı bir meseledir. Bazıları bir ravi hakkında verilecek hükmün, en az iki kişi tarafından ortaya konmasının gerekli olduğunu savunmuşlardır. Buna karşın bir ravinin adaletinin tek bir muhaddisin vereceği hükümle sabit olacağını savunanlar da bulunmaktadır ki Ahmed Naîm bu isimler arasında yer almaktadır.[106]

---

[103] El Hatip el Bağdâdî, *el Kifâye*…, s.143.
[104] El Hatip el Bağdâdî, *el Kifâye*…, s.144.
[105] Muhammed b. İdris eş Şafîî*, er-Risale*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, s.370,371.
[106] Babanzâde Ahmed Naîm; *Sahihi Buhari Muhtasarı…,* s. 366.

Tek bir muhaddisin ravi hakkında verdiği hükmü geçerli sayan Ehl-i Hadis, eleştiri odağı olarak gevşek bir tavır takınmakla itham edilmiştir. Zira Ehl-i Hadis, tek bir muhaddisin hükmüyle ravinin adaletine hükmetmedikleri takdirde sahih hadis sayısında ciddi bir azalma söz konusu olacaktır. [107]

Ahmed Naîm Ehl-i Hadis'in cerh ve ta'dil'e ne kadar önem verdiğini şu sözleri naklederek aktarır:

> "İmâm Mâlik (ö.93-179) : 'Bu ilim yâni hadis, dîndir. Artık dîninizi kimden aldığınıza dikkat ediniz. Şu direklerin dibinde "ga'le Hz Peygamber sav" diyenlerden yetmiş zâta mülâki oldum ki her hangisine Beytü'l-Mâl'i teslîm ederseniz yine emîn sayabilirsiniz. Böyle iken onların hiçbirinden ahzetmedim. Çünkü bu işin ehli değillerdi. Sonra memleketimize İbnü'ş-Şihâb-ı Zührî (ö.124/742) gelince hepimiz kapısına koşup "üst üste yığdık' diyor."[108]"Şu'be bin Haccâc'(ö.160/ 782)'da hadis husûsunda mümeyyiz olanlardan biri idi. O da: 'Herkesten nefse'l-emirde ehl-i fazl olsalar da Hadis yazılmaz. Hadisler Resûlu'llâh salla'llâhu aleyhi ve selem'den bize gelen haberlerdir ki ehli olmayandan dinlenmemelidir' der. Kendilerinden ahzolunabilen zevâtın ne kıratta oldukları artık düşünülmemeli."[109]

Bu konu ile ilgili birçok problemi gündemde olmakla birlikte biz Ravide Adalet ve Zabt başlığı altında ravinin durumunu incelemekten ziyade özelinde sahabenin tadil açısından durumunu inceleyeceğimiz için bu konuya daha fazla değinmeyeceğiz.

Adalet-Zabt İlişkisi

Hadis usulünde sika olan bir ravinin adaletli ve zabt sahibi olması gerektiği bilgisi mevcuttur. Ancak bir takım ihtilaflı meseleler için adalet ve zabt ilişkisine değinerek konu hakkında bir ön bilgi sunacağız.

Tahir el-Cezairi(ö.1338/1920)'nin belirttiği üzere, adaletin tarifi hususunda oldukça farklı yaklaşımlar söz konusudur. Bazılarına göre adalet, büyük günahlardan ve küçük günahlardan alıkoyan bir meleke iken bazılarına göre de, şehadet rivayetin kabul

---

[107] Hayri Kırbaşoğlu, *İslam Düşüncesinde Hadis Metodolojis*, Ankara Okulu, '. Basım, Ankara, 2000, s.151-152.
[108] Babanzâde Ahmed Naîm; *Sahihi Buhari Muhtasarı…,* s.72.
[109] Babanzâde Ahmed Naîm; *Sahihi Buhari Muhtasarı…* s. 72.

edilmesini gerektirecek şekilde, insana, ta'at ve mürüvvetin hâkim olmasıdır.[110] Tariflerin farklılığına rağmen genel çizginin, insanın İslami çizgiler üzerine bulunması ve mürüvvetini zedeleyecek hususlardan uzak durması olduğu görülür. Örneğin İbrahim en-Nehaî (ö.96/715) "Adil kimse kimdir?" sorusuna "Şüpheli bir durumu ortaya çıkmamış insandır" derken, İbn Mübarek de aynı soruya "Kendisinde şu beş özellik bulunan kimse adildir: Cemaate gelen, içki içmeyen, dini yaşantısında bir bozukluk olmayan, yalan söylemeyen ve aklından zoru olmayan" cevabını vererek adaletli olan kimselerde hangi vasıfların bulunup hangilerinin bulunmaması gerektiği hususunda tavsiye niteliğinde açıklamada bulunmuştur.[111]

Zabt konusunda ise durum bu kadar karışık değildir. İbn Hacer'in de tanımladığı gibi, genel manada insanın işittiği bir şeyi dilediği zaman hemen hatırlayabilecek şekilde hıfzetmesi olarak tanımlanagelmektedir[112].

Ravinin güvenilir biri olması yanında hadisi kendisine geldiği gibi koruyarak bir sonraki kimseye nakledilebilmesi de son derece önemlidir. Bu sebeple adalet ve zabtı birbirinden ayrı düşünmek cerh ve tadil ilmi açısından mümkün değildir. Ravi hem şahıs olarak itimat telkin etmeli hem de rivayetin alınmasına ehil olmalıdır. Bu sebepledir ki, zühd ehli olan ve hadislerin lafızlarına fazla hassasiyet göstermeyen kimselerin rivayetleri temkinli karşılanmıştır.[113]

Hafızaya fazla güvenen ve ezberleme usûlünde ısrar eden insanların hafızalarından kaynaklanabilecek hatalar için de bir takım görüşler ortaya konulmuştur. Adaletinde şüphe duyulmayan, fakat hafızaları şüpheli kimselerin haberleri ictihada tabi tutulur, alınabilirliği sabit olan haberler kabul edilmektedir. Çünkü hadisler için gerçek tehlike ravinin zabt konusundaki kusurlarından değil adaletsizliğinden ileri gelmektedir.

Ravilerde ezberleme melekesinde sadece sağlam bir hadis rivayetine hıfz olarak ehil olup olmadığına bakılır. Buna ilave olarak unutma hali, gaflet ve tedlis vs. kusurlar arzederse haberlerine karşı kati bir kabul ile yaklaşılmayı, rivayete karşı çekimser bir tavır sergilenir. Bir raviden hadis alan raviler bir metni çok muhtelif şekilde eda etmeleri

---

[110] Tahir İbn Ahmed el-Ceza'irî, , *Tevcihu'n-Nazar İlâ Usûli'l-Eser,* Daru'l Mâr'ife, Beyrut, Yty., s. 26.
[111] Enbiya Yıldırım, *Hadiste Metin Tenkidi*, Rağbet Yayınları, İstanbul, 2009, s. 157.
[112] Ebu Bekir Muhamed b. Ahmed es-Serahsi, *el Usûl Serahsî (I-II),* Kahraman Yayınları, İstanbul, 1984, C.I, s. 348
[113] Enbiya Yıldırım, *Hadiste Metin Tenkidi*, s. 162.

halinde ravinin hafızasının bozukluğuna hükmedilir, yoksa hem o ravi hemde ondan hadis alan diğerleri aynı ibarelerle nakletmesine rağmen içlerinden birisinin aykırı bir lafız veya cümle ibaresiyle naklederse o ravinin zaptının zayıflığına karar verilebilir.[114]

Ravinin hafızasından rivayet ettiği hadisi aslına uygun olarak rivayet etmesi ne kadar önemliyse, şartlarını yerine getirerek kaydettiği kitabından rivayet etmesi durumu da, kitabını aynı titizlikle korumuş olması da aynı derece mühimdir. Nitekim bu ve diğer özelliklere sahip olmayan raviler hakkında Ebu'z-Zinad şöyle demiştir: "Medine'de yüz kişiye yetiştim. Bunlar güvenilir kişiler olmalarına rağmen, kendilerinden bir tek hadis bile alınmayacak durumundaydılar. Böyleleri için 'Bu işin ehli değiller' deniyordu".[115] Bu cümleden de anlaşılacağı üzere zabt sahibi olmayan kimselerin hadislerine itimad edilmemektedir ancak yine burada dikkati çeken diğer bir husus, ravinin zabtında yer alan noksanlıkların, ravinin adaletine zara vermediğidir. Bu nedenle unutma ya da hata yapma gibi bir takım durumlar ravinin adaleti ile değil zabtı ile ilgili bir kusurdur ve unutma ve yanılmadan dolayı sahabenin adaleti'nde bir noksanlık meydana getirmemektedir.

Sahabe'de Adalet ve Zabt

Hadis rivayeti açısından sahabe kavramının önemi, Hz. Peygamber'in sözlerini, kendisinden sonraki insanlara aktaran bu neslin güvenlik açısından bir incelemeye, yani cerh ve ta'dile tabi tutulup tutulmayacağı meselesinden kaynaklanmaktadır. Konuya bu açıdan yaklaşıldığında, gerek Hadis Ehlinin, gerekse Rey Ehlinin sahabe tanımı üzerinde durularak, sahabenin cerh ve tadil açısından değerlendirilip değerlendirilemeyeceği konusu gündeme gelmektedir. Kimileri tarafından sahabenin cerh ve tadil açısından incelenmesi, sahabeyi küçük düşürücü bir tavır olarak algılanırken, bir kısım âlim ise, sahabenin beşeriyeti üzerinde durarak, cerh ve tadil açısından diğer ravilerden farksız olduğu görüşünü savunmuş, sahabenin de bu açıdan incelenmesi gerektiğini vurgulamışlardır. Biz burada sahabenin tamamı uduldur kaidesi etrafında meydana gelen görüş ayrılıkları karşısında Ahmed Naîm'in konu ile ilgili görüşlerini aktaracağız.

Konu ile ilgili eleştirilerin odak noktası, sahabe kavramının tanımında yer alan ihtilaftır. Kime sahabe denileceği konusunda müşterek bir tanımın varlığından söz

---

[114] İbnus-Salah, *Ulumu'l-Hadis*, s.217; Ahmed Demirci, "Hadis Usûlünde…", s.103,104.
[115] Enbiya Yıldırım, *Hadiste Metin Tenkidi*, s. 162; Müslim, *es-Sahih (Mukaddime),* s. 15.

edilemediği için birçok eleştiriyi de içermektedir. Sahabe kavramına dair yapılan eleştirilerin başında Ehl-i Hadis'in tanımı yer almaktadır.

Hacer el-Askalanî'nin ifade ettiği üzere en sahih tanım olan "Sahabî –şer'i ıstılaha göre- Hz Peygamber(s.a.v)'i mümin olarak görmüş ve mümin olarak vefat etmiş kimsedir"[116] tanımı ile ilgili söz konusu eleştiri, bu tanımın mevcut tanımlardan sadece biri olup yegâne olmadığı yönündedir. Dolayısıyla, bu tanımı eleştirenler nazarında, sadece bu tanımın şer'i ıstılah diye sunulması doğru değildir. Bu tanımın, yapılan birçok tanım içerisinde en sahih olduğu iddiası da asılsızdır. İbn Hacer'in bu kanaatte olması da onun şahsi tercihidir ve herkesi bağlaması söz konusu değildir. Şu anda İslam dünyasın da hâkim olan Ehl-i Hadis'in sahabe tanımıdır.[117]

Yeni yaklaşım taraftarları açısından Hz. Peygamber'i bir an görmüş olmak, sahabe sayılabilmek için yeterli görülmemekte ve ondan birkaç hadis rivayet etmiş olmak, adalet ve zabt açısından kusursuz sayılarak cerh ve ta'dile tabi tutmamak makul görünmemektedir. Oysaki sürekli onunla beraber olanlar, birlikte gazvelere katılıp, varını yoğunu İslam uğruna feda edenler, çoluk çocuklarını bırakıp Allah için hicret edenler, hatta İslam uğruna şehit düşenler ile Hz. Peygamber'i yalnız bir an için görüp ondan işittiği bir hadisi rivayet eden sahabîler arasında ayrım yapmak gerekmektedir. Kısacası her sahabeyi fazilet bakımından aynı kefeye koymak mümkün değildir.[118]

Sahabenin tamamı adildir diyerek bu ifadeyi, mutlak anlamda doğrudur, hata etmez ve masumdur bağlamında kullanan Ehl-i Hadis'in bu konuda aşırıya kaçtığını savunanlar, onların sahabeyi cerh ve ve ta'dil faaliyetinden muaf tutarak aynı zamanda adil kabul edilmeyen bir ravinin de adl ve sıdk vasfına sahip olması ihtimalinin de gündeme getirildiği kanısındadırlar.

Usûlcülerin tanımladığı şekliyle sahabe, örfi anlamda Hz. Peygamber ile sohbetiyle maruf ve meşhur olan olanlardır ve ancak bu kimseler için adalet hükmü geçerlidir. Bu vasfa sahip insanların Hz. Peygamber adına yalan uydurması mümkün değildir. Bu vasfı taşıyanlar ancak adil olarak kabul edilebilir. Dolayısıyla Ehl-i Hadis'in tarif ettiği anlamda Hz. Peygamber'i bir an dahi olsa gören ve Müslüman olarak ölen her bir kimseyi mutlak

---

[116] Babanzâde Ahmed Naîm; *Sahihi Buhari Muhtasarı…* s.13.
[117] Hayri Kırbaşoğlu, *Alternatif Hadis*..., s. 59-60.
[118] H. Musa Bağcı, *Hadis Tarihi H. İlk Üç Asır*, 1. Basım, Ankara Okulu, Ankara, 2009, s.67.

anlamda adil olarak kabul etmek mümkün değildir. Belki Hz. Peygamber'i görmüş olma şerefine nail olabilir, fakat onda adalet vasfı sübut bulmamıştır. Dolayısıyla bu tür kimselerin adil olarak kabul edilmesi mümkün değildir.[119]

Bu konudaki eleştirilerin temeli, şuanda İslam dünyasında hâkim olan tanımın, sadece Ehl-i Hadis tarafından benimsenen bir tanımın âlimlerin tamamı tarafından kabul edilen bir tanımmış gibi yansıtılmasıdır. Bu mevzuya eleştirel bakanların görüşü, bu tanım İslam âlimleri tarafından ortaya konulan yegâne tanım olmadığı ve yapılması gereken Ehl-i Hadis'in tanımından geri kalmayan başka tanımın varlığını da görmek gerektiğidir.[120]

Hadis Usûlünde çokça zikrolunan tanımlara değinecek olursak;

İbnu'l Esir: "Biz ancak Hz Peygamber (a.s.v) ile birlikte bir veya iki sene ikamet edenleri ve onunla birlikte bir veya iki gazveye katılanları sahabe sayıyoruz" [121] Enes b. Malik'e "Senden başka Hz Peygamber'ın ashabından kalan var mı? diye sorulduğunda, o: "Onu gören Bedevi Araplar vardır; fakat onunla sohbeti olan kimse yoktur" [122] cevabını vermiştir. İbn Hacer :"Ona inanarak Hz. Peygamber'le karşılaşan ve İslam üzerine ölen kişidir"[123] es-Suyuti: "Akıl baliğ olarak Hz. Peygamber'i gören kimse sahabî sayılır".[124]

Ahmed Naîm'in tercih ettiği tanım ise: "Sahabî –ıstılâh-ı şer'îce- Resûlu'llâh salla'llahu aleyhi ve sellem'i mü'min olarak görmüş ve mümin olarak vefat etmiş kimselerdir."[125]

Verilmiş olan birkaç tanımda dikkati çeken husus, bir kimseye sahabî denilebilmesi için Hz. Peygamber ile en az ne kadar zaman geçirmesi gerektiği meselesidir. Sahabe sayılabilmek için Hz. Peygamber'i bir veya iki kez görmek yeterli midir yoksa onunla sohbet etmiş olmak mı gerekmektedir?

Hasan el-Basri (ö.436) bir kimsenin sahabe olabilmesi için şu iki özelliği taşıması gerektiğini söylemektedir: Hz Peygamber ile uzun süre arkadaşlık etmesi gerekmektedir,

---

[119] H. Musa Bağcı, *Hadis Tarihi…., s.107,108.*
[120] Hayri Kırbaşoğlu, *İslam Düşüncesinde…*, s.65,66.
[121] Bünyamin Erul, *Sahabe'nin Sünnet Anlayışı*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 5. Baskı, Ankara, 2008, s. 4.
[122] İbnus-Salah, *Ulumu'l-Hadis,* s.146.
[123] İbn Hacer, *El-İsabe, Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye*, ,C. I, s.158.
[124] Celaleddin es-Suyuti, *Tedribu'r-Ravi…*, s.376.
[125] Babanzâde Ahmed Naîm; *Sahihi Buhari Muhtasarı…* s.13.

onu sadece görenler sahabe olarak isimlendirilmemelidir. Onu uzun süre dinlemiş, ondan bilgi almış ve ona ittibâ etmiş olması lazımdır.[126]

Yukarıda naklettiğimiz ifadelerden hareketle, Usûlcülere göre sahabî, Hz. Peygamber'e uymak ve ondan sünnetlerini elde etmek amacıyla onunla uzun süre birlikte yaşayan kimsedir. Hadisçiler ise böyle uzun bir beraberliği şart koymayıp, Hz. Peygamber'i bir kez dahi görmüş olmanın yeterli olacağı kanaatindedirler.[127] Ahmed Naîm'in konu ile ilgili görüşü şu yöndedir:

> "Bir kere ba'zı usûliyyûnun ve meselâ İbnü's-Sabbâğ'ın tarifine göre Nebiyy-i Ekrem salla'llahu aleyhi ve sellem'e mülâki olup nezd-i humâyunlarında ikâmet edenlerine ve kendilerine tabi' olan kimseye Sahâbî denilip vifâdet suretiyle huzura gelen ve müsâhabet ve mütâbeat etmeksizin gidenlere Sahabî ismi verilmez. Bunlar, Sahabî'nin lügât manası da işte budur, diyorlar. Halbuki örf-i lûgavîce sohbetin azına da, çoğun da sohbet[128] denir. Lûgata bakılacak olursa huzurda yalnız bir saat bulunmuş olan zata Sahabî denilebilir. Mâhâzâ eimmenin isti'mâl-i örfisine nazaran yalnız sohbeti temâdi eden, mülâki tevali eden kimseden başkasına Sâhib ıtlak edilmediğinden bir saat beraber bulunan, beraberce birkaç adım yürüyen kimseye Sahabe denilmemek kavlini Kadî Ebû-Bekr Bakıllani ihtiyâr ediyor.
>
> Said bin El- Müseyyeb(ö.91/710)'in - Resûlu'llâh salla'llahu aleyhi ve sellem'in nezdinde bir iki sene ikamet etmemiş, birlikte iki gâzâda bulunmamış kimseyi Sahâbî addetmediği rivâyet ediliyor. İbnu'l Müseyyeb'in bu iddiası Ehl-i Hadisce müsellem değildir…" [129]

Ahmed Naîm'in yukarıda geçen ifadelerinden de anlaşılacağı üzere o, sahabe tanımını sohbetle sınırlandırarak belirli bir zaman kavramının varlığına da itiraz etmektedir. Onun nazarında sohbet, kısa bir süre dahi de olsa bir arada olmak manasındadır

---

[126] Ebu'l Huseyn Muhammed b. Ali el-Basri, *Kitabu'l Mu'temed fi Usûli'l Fıkh*, tah. Muhammed Hamidullah, Dımeşk, 1965, II, s.666,667' den nakleden Bünyamin Erul, *Sahabenin Sünnet Anlayışı*, s. 4.
[127] Erul, Bünyamin, *Sahabenin Sünnet Anlayışı*, s.5.
[128] Babanzade sohbeti şu şekilde tanımlar: Örf-i lûgavîde yâr u hemden olmaktır.
[129] Babanzâde Ahmed Naîm; *Sahihi Buhari Muhtasarı…* s.16.

ki bu görüşünü Abdulla el Beceli (ö.51/671)[130]'nin sahabe olduğu konusundaki ittifakla delillendirmektedir.

Çağdaş dönem âlimleri, ulemanın ve de özellikle usûlcülerin yapmış olduğu sahabe tanımlarının Ehl-i Hadis tarafından hiçbir gerekçe göstermeksizin reddedildiğini aktarmaktadır. Ehl-i Hadis'in tanımını makbul eden Ahmed Naîm'e yönelen itirazlarda aynı düşüncenin ürünü olarak ortaya çıkmıştır.

"Nitekim Babanzâde Ahmed Naîm, Said bin el-Müseyyib' (ö.)in sahabe tanımı mücerret "İbnu'l-Müseyyib'in bu iddiası Ehl-i Hadisçe müsellem değildir. Zira bu takdirde irtihal-i Nebevi'den beş ay önce iman etmiş olan Cerir b. Abdillah el-Beceli'nin sahabî sayılmaması lazım gelecek. Hâlbuki onun sahabî olduğunda ittifak vardır"[131] sözleri dile diğer tanımları reddettiği düşünülmektedir. Zira kimin sahabî olduğu yapılacak tanıma bağlıdır. Ama böyle yapmayıp ta sırf Cerir b. Abdillah – veya bir başkası- bu tanıma göre sahabî olamıyor diye tanıma karşı çıkmak doğru değildir. Zira onun sahabî olduğunu kabul edip tanımı buna göre uydurmak bir tutarsızlıktır."[132]

Ahmed Naîm'in sahabe tanımını tercih noktasında önce kimlerin sahabe olduğu düşüncesiyle hareket ettiği iddiaları karşısında, el-Beceli'nin kimler tarafından sahabe kabul edildiğine de değinmek gerekmektedir. Zira Ahmed Naîm'in buradaki tavrı el-Beceli'nin sahabe kavramı içerisinde yer almasını sağlamak mıdır yoksa zaten sahabe kabul edilen el-Beceli'nin ismi mevcut görüşü delillendirme amacı ile mi zikredilmiştir?

Ehl-i Hadis'in bu denli eleştirilme nedeni, sahabenin tanımını alabildiğine esnetilerek kapsamının genişletmek istemesidir. Böylece cerh ve tadil açısından incelenen ravi sayısı azalacak ve dolaylı olarak da sahih hadis sayısı artırılacaktır. Ahmed Naîm'de

---

[130] Ebû Amr Cerîr b. Abdillâh b. Câbir el-Becelî (ö. 51/671) Kumandan sahâbî.
Yemenli Becîle kabilesinin reisi olan Cerîr'in İslâmiyet'i kabul etmeden önceki hayatı hakkında fazla bilgi yoktur. Yahudi bir tacirle Hz. Mûsâ, Tevrat ve diğer peygamberler üzerine yaptığı sohbet İslâm dinine ilgi duymasını sağlamış, Mekke'nin fethinden önce kendi araştırmaları sonunda Hz. Peygamber'in Allah elçisi olduğunu anlayarak ona iman etmiş, Becîle kabilesini de müslüman olmaya ve Medine'ye bir heyet göndermeye ikna etmiştir. Onun 150 kişiyle birlikte hicretin 10. yılı Ramazan'da Medine'ye geldiği kabul edilmektedir. İbn Hacer el-Askalânî, Cerîr'in Veda haccına katıldığını belirten Buhârî ve Müslim'deki hadisleri delil göstererek Hz. Peygamber'in vefatından kırk gün önce müslüman olduğuna dair rivayeti reddetmektedir. Fayda, Mustafa,"Ebû Amr Cerîr b. Abdillâh b. Câbir el-Becelî" *DİA*, 1993, C.7, sayfa:410-411.
[131] Babanzâde Ahmed Naîm; *Sahihi Buhari Muhtasarı…* s.16.
[132] Hayri Kırbaşoğlu, *İslam Düşüncesinde Hadis Metodolojisi*, s. 65.

sahabe kavramını geniş tutarak sahabe sayısını artırmakla eleştirilen kişiler arasında yer almaktadır.

Biz sahabenin tanımı konusunda yalnızca mevcut görüşleri aktarmakla yetinmeyi tercih ediyoruz. Zira çalışmanın kaynağını Ahmed Naîm'in sahabe ve onun adaletine görüş farklılıkları oluşturmaktadır. Ayrıca mevcut tanımlar üzerinde yalnızca Ahmed Naîm'i yöneltilen eleştirel görüşleri aktarmaktaki amacımızda konu bütünlüğü sağlayarak çalışmanın amacına uygun olarak hareket etmektir. Bu nedenle çalışmanın bundan sonraki kısmında Ahmed Naîm'in kabul ettiği sahabe kavramı üzerinden devam ettirmenin konunun bütünlüğü açısından daha uygun olduğunu düşünmekteyiz. Hz. Peygamber'i mümin olarak görmüş ve mümin olarak ölmüş kimseyi sahabe kabul ederek "sahabenin adaleti" meselesine bu nokta-i nazardan devam edeceğiz.

Sahabenin hepsi uduldur!

"Fitnelere karışmış, karışmamış Sahabe radiya'llahu anhüm'ün kâffesi mû'temedün-bih(tümü mutemet olanlar) yani ehl-i sünnet ve'l cemâat eimmesinden icmâ'ı ile adildirler."[133] Sahabenin adaleti ile ilgili olarak Ehl-i Hadis'in ve âlimlerin çoğunun bu görüşü, hadis usûlünde yeni yaklaşımları benimseyenler tarafından eleştirilere maruz kalarak ve halen tartışılan bir konu olarak âlimler arasında görüş ayrılıklarına sebebiyet vermektedir.

Sahabenin tamamının güvenilir olduğunu söylemek yerine, tek tek her bir sahabeyi araştırıp güvenilir ve adil sahabelerin tespit edilmesinin daha isabetli olduğu[134] iddiasını savunan yeni yaklaşımcılar, sahabelerin eğer tek tek incelenemiyorsa bile en azından el-Mukbili'nin dediği gibi adaletin, sahabenin tümü için değil, yalnızca Hz. Peygamber'le uzun birlikteliği olanlar için geçerli olması gerektiğini savunmaktadırlar. El-Mukbili'ye göre ayet ve hadis nasslarını inceleyip de sahabenin hepsini denk tutan kimse kördür ya da körlük taslamaktadır. Çünkü sahabenin genelini adil kabul etmek günah sahibi sahabeleri de adil kabul etmek demektir.[135] Oysa sahabeyi öven sözler bulunmakla birlikte yeren ifadeler de bulunmaktadır ancak Ehl-i Hadis sahabenin tamamının adil olduğunu

[133] Babanzâde Ahmed Naîm; *Sahihi Buhari Muhtasarı…* s.17.
[134] H. Musa Bağcı, *Hadis Tarihi …*, s.107.
[135] Salih el Mehdi el- Mukbili, *el-İlmu'ş-Şamih fi Tafdili'l Hak alel Abâ ve'l Meşayih*, s. 297-312 'den aktaran H. Musa Bağcı, *Hadis Tarihi…* , s.107.

savunduğu için, bu durumu görmezden gelmekte ve sadece onları öven ve metheden ayet ve hadisler referans alınmaktadır.[136]

Sahabenin adil olmadığı görüşünde olanlar bu görüşlerini desteklemek için birtakım ayetlerden faydalanmışlardır. Sahabenin kusurlarından dolayı ayetlerle uyarıldığı meselelerden birkaçı şu şekildedir:

-Sahabeye, adab-ı muaşeret konusunda Hz. Peygamber'i üzdükleri için uyarı gelmiştir.[137]

-Sahabeden sayılan bazı kimseler, günah işlemiş ve itirafta bulunmuşlardır.[138]

-Savaştan geri kalarak daha sonra tövbe edenler bulunmaktadır.[139]

-Hz. Aişe'ye atılan iftira ve bu durum karşısında sahabenin almış olduğu tavırdan dolayı eleştirilmişlerdir.[140]

-Elleri altında bulunan cariyeleri zina yoluyla para kazanmaya zorlamaları iddiası ile eleştirilmişlerdir.[141]

-Müslüman kadın ve erkeklerin birbiriyle alay etmeleri nedeniyle eleştirilmişlerdir.[142]

---

[136] H. Musa Bağcı, *Hadis Tarihi* ..., s.99.

[137] Ey iman edenler! Yemek için çağrılmaksızın ve yemeğin pişmesini beklemeksizin (vakitli vakitsiz) Peygamber'in evlerine girmeyin, çağrıldığınız zaman girin. Yemeği yiyince de hemen dağılın. Sohbet için beklemeyin. Çünkü bu davranışınız Peygamber'i rahatsız etmekte, fakat o sizden de çekinmektedir. Allah ise gerçeği söylemekten çekinmez. Peygamberin hanımlarından bir şey istediğiniz zaman perde arkasından isteyin. Böyle davranmanız hem sizin kalpleriniz, hem de onların kalpleri için daha temizdir. Allah'ın Resûlüne rahatsızlık vermeniz ve kendisinden sonra hanımlarını nikâhlamanız ebediyen söz konusu olamaz. Çünkü bu, Allah katında büyük bir günahtır. Ahzab/33:53.

[138] Diğer bir kısmı ise, günahlarını itiraf ettiler. Bunlar salih amelle kötü ameli birbirine karıştırmışlardır. Umulur ki Allah tövbelerini kabul eder. Çünkü Allah çok bağışlayandır, çok merhamet edendir. Tevbe/9, 102

[139] Savaştan geri kalan üç kişinin de tövbelerini kabul etti. Yeryüzü bütün genişliğine rağmen onlara dar gelmiş, vicdanları da kendilerini sıktıkça sıkmış, böylece Allah'(ın azabın)dan yine O'na sığınmaktan başka çare olmadığını anlamışlardı. Sonra (eski hâllerine) dönsünler diye, onların tövbelerini de kabul etti. Şüphesiz Allah, tövbeyi çok kabul eden ve çok merhamet edendir. Tevbe/9:118.

[140] Onlar (iftiracılar) bu iddialarına dair dört şahit getirselerdi ya! Mademki şahit getirmediler; işte onlar Allah yanında yalancıların ta kendileridir. Eğer size dünya ve ahirette Allah'ın lütfu ve rahmeti olmasaydı, içine daldığınız bu iftiradan dolayı size mutlaka büyük bir azap dokunurdu! Hani o iftirayı dilden dile dolaştırıyor; hakkında hiçbir bilginiz olmayan şeyleri ağzınıza alıp söylüyor ve bunu önemsiz bir iş sanıyordunuz. Hâlbuki bu, Allah katında büyük bir günahtır… Nur/24: 13-17.

[141] Evlenmeye güçleri yetmeyenler de, Allah kendilerini lütfuyla zengin edinceye kadar iffetlerini korusunlar. Sahip olduğunuz kölelerden "mükâtebe" yapmak isteyenlere gelince, eğer onlarda bir hayır görürseniz onlarla mükâtebe yapın. Allah'ın size verdiği maldan onlara verin. Dünya hayatının geçici menfaatlerini elde etmek için iffetli olmak isteyen cariyelerinizi fuhşa zorlamayın. Kim onları buna zorlarsa bilinmelidir ki hiç şüphesiz onların zorlanmasından sonra Allah (onları) çok bağışlayıcıdır, çok merhametlidir. Nur/24: 33

-Gıybet için uyarılan sahabeler vardır.[143]

-Uhud savaşı esnasında Hz. Peygamber'in itaatine uymadığı için uyarılan sahabeler mevcuttur.[144]

Bunlar dışında ise Hz. Peygamber'in vefatından sonra Hz. Ebu Bekir'in zekât vermeyenlerle savaşması, Cemel ve Sıffın hadiselerinin yaşanması da sahabenin tamamının adil olamayacağını delillendiren örnekler arasında yer almaktadır.

Ehl-i Hadis ise bu örneklerle sahabenin adil olduğunu gerçeğinin zedeleyemeyeceği görüşündedir ve konu ile ilgili olarak Ahmed Naîm'in görüşleri şu şekildedir:

> "...Fiten, Emirü'l-Mü'minin Osman (ö.35/656) radiya'llahu anh'ın vak'a-i dil-sûz (gönül yakıcı) şehadeti ile başlayıp ondan sonra Cemel ve Sıffın ve saire o fitne-i uzmanın fürûu olarak artık tevali etmiştir (devam etmiştir). Bu vakalarda Sahebe'lerin bazıları mesâ ff-i harbde karşı karşıya durmuşla, ekseriyeti uzmâ da bir kenara çekilip hiçbir tarafı iltizam etmemişlerdir.
>
> Muharib olanlar tabîî muktezây-ı hâl olarak yekdiğeri lehine söz söylemişler, şîaları yani taraftarları ise –herhangi hususlarda vâkı' olan tarafgirliklerde olduğu gibi- ta'nda metbu'ları olan Sahâbe'den daha ileriye varıp nihayet Şîa, Nevâsıb, Havâric, Revâfız nâmını alan tevaif-i mübtedia, muhalifleri olan taraftaki Ashâb-ı Resuli'lilâh adâletten iskata kalkışmışlardı. Hâlbuki bu vak'alarda haklı olanlarda haksız olanlar da birer gûna müteevvil

---

[142] Ey iman edenler! Bir topluluk bir diğerini alaya almasın. Belki onlar kendilerinden daha iyidirler. Kadınlar da diğer kadınları alaya almasın. Belki onlar kendilerinden daha iyidirler. Birbirinizi karalamayın, birbirinizi (kötü) lakaplarla çağırmayın. İmandan sonra fasıllık ne kötü bir namdır! Kim de tövbe etmezse, işte onlar zâlimlerin ta kendileridir. Hucurat/49: 11.

[143] Ey iman edenler! Zannın birçoğundan sakının. Çünkü zannın bir kısmı günahtır. Birbirinizin kusurlarını ve mahremiyetlerini araştırmayın. Birbirinizin gıybetini yapmayın. Herhangi biriniz ölü kardeşinin etini yemekten hoşlanır mı? İşte bundan tiksindiniz! Allah'a karşı gelmekten sakının. Şüphesiz Allah tövbeyi çok kabul edendir, çok merhamet edendir. Hucurat/49: 12.

[144] Peygamber, arkanızdan sizi çağırırken siz durmadan dağa yukarı kaçıyor, hiç kimseye dönüp bakmıyordunuz. Bundan dolayı Allah, size keder üstüne keder verdi ki, (bu durumlara alışasınız ve daha sonra) elinizden gidene, ve başınıza gelene üzülmeyesiniz. Allah, yaptıklarınızdan hakkıyla haberdardır. Sonra o kederin ardından (Allah) üzerinize içinizden bir kısmını örtüp bürüyen bir güven, bir uyku indirdi. Bir kısmınız da kendi canlarının kaygısına düşmüştü. Allah'a karşı cahiliye zannı gibi gerçek dışı zanda bulunuyorlar; "Bu işte bizim hiçbir dahlimiz yok" diyorlardı. De ki: "Bütün iş, Allah'ındır." Onlar sana açıklayamadıklarını içlerinde saklıyorlar ve diyorlar ki: "Bu konuda bizim elimizde bir şey olsaydı, burada öldürülmezdik." De ki: "Evlerinizde dahi olsaydınız, üzerlerine öldürülmesi yazılmış bulunanlar mutlaka yatacakları (öldürülecekleri) yerlere çıkıp gideceklerdi. Allah, bunu göğüslerinizdekini denemek, kalplerinizdekini arındırmak için yaptı. Allah, göğüslerin özünü (kalplerde olanı) bilir. Al-i İmran/3:152, 153.

olup –doğru, yanlış- sûret-i zâhirede kendilerini muhik gösterecek birer hüccette temessük ediyor ve her iki taraf, hakkı seyf ile ihkâk etmek dâvasiyle ortaya çıkıyorlardı. İctihâdında muhtî olanın mevzûr olmak şöyle dursun me'cûr olacağı ma'lûmdur.

Bir de acaba bu zevâtın bu fiil ve hareketleri rivâyetlerine müessir olacak raddede miydi?

Hakka'l-insâf düşünülse muhâlifine – ictihâden- isnâd-ı bağy ederek onu başka çare olmadığı için silah kuvvetiyle hakka ircâ etmeyi –yine ictihâden- vazife edinmek ile Kitâb ve Sünnet'i ümmete nakil ile tebliğ etmek hususunda havâ-yı nefse tebean telâub etmek başka başka manalardır. Birincisi vâkı' ise Sahabe-i kirâm hakkında ikincisi elbette vâkı' değildir.

Fitenden i'tizâl etmiş olanlara hiçbir diyecek yok ise de fitenlere iştirak etmiş olanları da Ehl-i Sünnet –hüsn ü zanna binâen- sayarlar ve bu zevât-ı kirâmın kendi mesmu'larını, mâ'lumlarını bile bile tağyir ve tahrif edebileceklerini, hattâ zihinlerine uğratmazlar.[145]

İbn Hacer el Askalanî *İsâbe*'sinin mukaddimesinde Hatib'in bu sözlerini naklettikten sonra şöyle diyor: "sahabe'nin tafdîli hakkında vârid olmuş ahâdîs-i şerîfe pek çoktur. diyerek şu hadis aktarmaktadır:

"Sakın sakın! Ashabım aleyhinde bulunmayınız. Onları garezlerinize hedef etmeyiniz. Her kim onları severse bana muhabbeti dolayısıyla sever. Her kim de buğz ederse bana buğzu dolayısıyla eder. Her kim onlara eziyet ederse bana eziyet etmiş olur. Her kim bana eziyet etmiş olursa Allah'a eziyet etmiş olur. Her kim de Allah'a eziyet ederse, çok sürmez Allah onun belasını verir."[146]

Ahmed Naîm'in ifadelerinden de anlaşılacağı üzere o, sahabenin tamamının adil olduğu noktasında hiçbir şüphe duymamıştır, zira ona göre ravinin adaleti ile sahabe olan ravinin adaleti aynı şey değildir ve konu ile ilgili zikretmiş olduğu ayet-i kerimeler onun, bu konu hakkındaki görüşlerinin açık delilidir.

[145] Babanzâde Ahmed Naîm; *Sahihi Buhari Muhtasarı…* s. 20,21.
[146] Babanzâde Ahmed Naîm; *Sahihi Buhari Muhtasarı…,* s. 22.

Sahabenin tamamının adil olup olmadığı meselesi hakkında yeni yaklaşımcıların ve klasik yöntemi savunanların görüşleri yukarıdaki gibidir. Konuya daha açıklık getirebilmek için konunun devamında, âlimlerin görüşlerini dayandırdıkları delillere değineceğiz. Sahabenin tamamının adil olmadığını savunanların görüşlerini delillendirmek için de deliller ortaya koymuşlardır. Birinci kanıta göre, Hz. Peygamber'in "Benim hakkımda kasıtlı olarak yalan söyleyen, cehennemdeki yerini hazırlasın"[147] hadisinden hareketle, sahabe olarak adlandırılan herkese güvenmediği yönündedir. Bu, Hz. Muhammed'in,

[147]"Hz Peygamber adına yalan söyleme ile ilgili, "*men kezibe aleyye*…" şeklindeki mütevatir hadisin vürûd sebebi olarak gösterilen bu haber, Hz. Peygamber döneminde O'nun adına yalan söylendiğini kabul edenlerce delil olarak kullanılmaktadır:

"Said b. Cubeyr'in rivayet ettiğine göre, bir adam Ensar köylerinden birisine gelip " Allah Rasulü beni size gönderdi ve size eni falan hanımla evlendirmenizi emir buyurdu" dedi. Köy halkından biri, "bu adam bize Hz Peygamber'dan beklemediğimiz bir haber getirdi, adamı bineğinden indirin ve size bu hususta haberi getirinceye dek onu ağırlayın" dedi ve doğru Hz. Peygamber'e geldi ve durumu ona haber verdi. Bunun üzerine Hz. Peygamber Hz. Ali ve Hz Zübeyr'i gönderdi ve onlara şu talimatı verdi: "Gidiniz ve onu yakalarsanız derhal öldürünüz, ama ben sizin ona yetişebileceğinizi sanmıyorum." Onlar hemen gittilerse de, vardıklarında onu bir yılanın sokup öldürmüş olduğunu gördüler.. Sonra dönüp Hz. Peygamber'e bunu haber verdiler. Bunun üzeine Hz. Peygamber " *Men kezebe aleyye müetammiden fe'l yetebevve' maq2adahû mine'n-nâr*" yani, " her kim benim adıma kasten yalan uydurursa cehennemdeki oturacağı yerini hazırlasın" buyurdular. Abdurrezzak es Sanani*, Musannef*, Çev: Komisyon, Ocak yayınları, İstanbul, 2013, C.9, s. 495.

Bureyde (ö.63)'nin rivayet ettiği benzer bir haberde ise, üzerinde kendisine Hz. Peygamber'in giydirdiğini söylediği bir elbise ile gelerek, " Hz. Peygamber bana, sizin canlarınız ve mallarınız hakkında kendi görüşüm istikametinde hükmetmemi emretti" diyen bir kimse hakkında O, "kezebe aduvvullah" Allah düşmanı yalan söylemiş" buyurmuş ve derhal ona birisini göndermiştir…

Yukarıdaki rivayeti nakleden İbn Hzm (ö. 456) şu değerlendirmeyi yapmıştır: " Gördüğün gibi işte bu haber, daha kendi asrında Hz. Peygamber'e yalan isnad edenlerin varlığını göstermektedir. Ebu Muhammed Ali b. Ahmed İbn Hazm, *el- İhkam fi Usûli'l- Ahkâm*, thk: Ahmed M. Şakir, Daru'l-âfâk el Cedide , Beyrut, 1983, C.2, s. 84.

Arımızın ilim adamlarından Ahmed Emin , Mahmud Ebu Reyye bu haberlere dayanarak hadis uydumacılığının Hz. Peygamber devrinde başlamış olduğunu söylerken, Muhammed Ebu Zehv, Salahuddin el-Edlebi, M. Zübeyr Sıddîkî gibi bazı alimler ise Hz. Peygamber'in sağlığında -az da olsa- hadis uydurulduğunu kabul edenler arasında yer almaktadır. Öte yandan söz konusu rivayetleri, isnadları ve ravileri açısından değerlendirenler ise, bazı ravilerin zayıf mecruh, metruk ve hatta kezzâb olduklarını ileri sürerek, haberin bu hususta delil olamayacağını belirtmişler ve hadis uydurmacılığının Hz. Osma'ın hilafetinin ikinci döneminde veya daha sonraları başladığını savunmuşlardır. (Enbiya Yıldırım, Hadis Problemleri, s. 18-40)

"Men Kezibe…" hadisinin bütün muteber kaynaklarda bulunmasına ve mütevatir olmasına karşın, söyleniş sebebi olarak aktarılan bu hadise muteber hadis kaynakları arasında yer almamaktadır. Onu nakleden en erken kaynak olan Abdurrezzak'ın (ö. 211)'ın Musannefindeki Said b. Cübeyr'in haberinin Mürsel, Büreyde'nin rivayetinin de ravileri cihetiyle zayıf olduğunu göz önünde bulundurduğumuz zaman, böyle bir olayın kesin olarak böyle bir olayın kesin olarak vukuu bulduğunu söylemek zorlaşmaktadır. Zira böylesine bir haberin vürud sebebinin de aynı şekilde birçok hadis kaynağında rivayet edilmiş olması icab ederdi.

Elimizdeki kaynaklarda bulunan mezkur rivayetleri kabul etmemiz halinde ise, hadisenin münferit bir hadise olmaktan öteye geçemeyeceğini söyleyebiliriz. Ayrıca bu ve benzeri bir iki hadis dışında, Hz. Peygamber hayatta iken hadis uydurma faaliyetinin mevcut ve yaygın olduğunu söylememiz mümkün gözükmemektedir. Gerek inen vahiylerin hakikatleri haber ve gerekse Hz Peygamber'in kendisine yönelik bir tür yalan isnatlarını bizzat tekzib etmesinin imkan dahilinde olması, bu dönemde yalan uydurma teşebbüslerinin önünde büyük engel olmuştur. Yaşar Kandemir, *Mevzu Hadisler*, *DİB*, 3. Basım Ankara 1984, s. 23-25; Bünyamin Erul, Sahabe Döneminde "Tekzib" ve "Tekzibin Mahiyeti, *A.Ü.İ.F.D*. C.39, S.1, Ankara, 1999 s. 465-466 .

sahabesi arasında kendisi hakkında yalan sözler yayan kişilerin olduğunu bildiği şeklinde anlaşılmaktadır.[148]

İleri sürülen ikinci kanıt ise, sahabenin birbirini karşılıklı suçlamalarına ve çatışmalarına ilişkin rivayetlerden oluşmaktadır. Cayracpuri'ye göre, sahabe birbiriyle sık sık anlaşmazlığa düştüğü için Hz. Ebu Bekir (ö.13/634), hadis toplanmasını yasaklamıştır. Ahmed Emin, bu tür haberlerin, sahabenin kendi aralarında birbirlerine güvenmediklerini gösterdiğini ileri sürmektedir.[149] Mevdudi (ö.1979) ise, hadis âlimleri arasındaki karşılıklı birbirlerini zemmetme problemini tartıştıktan sonra, hadis literatürünü tekrar gözden geçirilmesi için "En faziletli sahabenin bile insani zaafa yenik düşerek birbirine saldırdığını" nakletmektedir.[150]

Hz. Aişe (ö.58/677), ve İbn Abbas'ın, Ebu Hureyre (ö.58/672)'yi eleştirdiği rivayet edilmektedir; Bir grup sahabe, kendilerine ulaşan rivayetlerin doğruluğu için kanıt istemişlerdir; Hz. Ömer (ö.24/645), Fatıma Binti Kays(ö.54/674)'tan gelen bir rivayeti, iddiaya göre sorgulamış; keza Hz. Ömer'in, üç sahabeyi hadis yaymadan menetmek için Medine'de tuttuğu nakledilmektedir. [151]

Özellikle bu konuda Hz. Aişe'nin Ebu Hureyre'ye karşı almış olduğu tavır, sahabenin hadis rivayetinde yeterince adil olmadığının ispatı olarak birçok kez kullanılmıştır. Örneğin; "Rahimallahu Ebu Hureyre esâse sem'an fe esâse icâbeten", "Allah Ebu Hureyre'ye rahmet etsin, yanlış duymuş ve bu sebeple de yanlış söylemiş."[152]

Burada, Hz. Aişe Ebû Hureyre'nin duymuş olduğu sözü, gayesine ve kendi gerçekliğine uygun olarak algılayamadığını; bunun sonucu olarak da, onu yanlış yorumladığını ve sözlerinin de gerçeğe ters düştüğünü belirtmiştir. Zahiren bakıldığında Hz. Aişe'nin Ebu Hureyre'yi tenkid ettiği yadsınamaz bir gerçektir ancak Hz. Aişe'nin kullandığı ifadeler, son derece hassas ve maksadı açıklamada oldukça veciz ifadelerdir. "esâse sem'an, fe esâe icâbeten" ifadesi, bir sözün layıkıyla işitilmediğini ve aktarılmadığını açıklamak için kullanılan bir deyimdir.[153]

---

[148] Danial Brown, *İslam Düşüncesinde Sünneti ..., s.135,136.*
[149] Danial Brown, *İslam Düşüncesinde Sünneti ...*, s.136.
[150] Danial Brown, *İslam Düşüncesinde Sünneti ...*, s.137.
[151] Danial Brown, *İslam Düşüncesinde Sünneti ...*, s.136.
[152] Zerkeşi*, el-İcâbe li-İrâdi Ma'stedrekethu Â'işe alâ's-Sahabe*, thk: Bünyamin Erul, Beyrut, 2004, s.107.
[153] M. Said Hatipoğlu, *Hadis Tetkikleri*, OTTO, Ankara, 2009 s. 23.

Hz. Aişe'nin Ebu Hureyre'yi tenkit ettiğine dair görüşleri reddedenler de bulunmaktadır. Hz. Aişe'nin Ebu Hureyre'ye müteveccih bu reddiyesini kabul etmeyenler arasında, mesela İbnu'l-Cevzi (ö.597/1201), Kastalani (ö.953/1517) ve İbn Hacer vardır. Dayandıkları nokta, adı geçen hadisin isnadlar bakımından sağlam, başka sahabîlerden de aynı şekilde rivayet ediliyor olmasıdır. [154]

Buraya kadar Hz. Aişe'nin yanlış anlaşılmış hadisleri nasıl asli yerine koyuyor olduğunu görmüş bulunuyoruz.[155] Buradan da anlaşılacağı üzere Hz. Aişe Ebu Hureyre'yi muhaddisin bir raviyi tenkid ettiği gibi değil de yanlış anlaşılan bir meseleyi açığa çıkarmak için müdahale ettiği apaçık ortadadır.

Ancak yine burada dikkati celbeden husus da şudur ki Hz. Aişe'nin eleştirileri sahabenin adaletine yönelik değil, aksine zabtına yöneliktir ve Ehl-i Hadis'in ve Ulemanın sahabenin tamamının zabtının kusursuz olduğu yönünde görüş birliği bulunmamaktadır.

Âlimler, onların hafıza ve zihni kapasitelerinin emsalsiz olduğu vurgulamıştır. Bununla beraber, prensip olarak her insanda görülebilecek olan biyolojik ve zihni eksikliklere onların da maruz kalabilecekleri kabul edilmek zorundadır.[156]

Ehl-i Hadis'in, sahabenin rivayet konusunda ki titizliği meselesine nasıl baktığına değinecek olursak; hadis rivayetinde sahabenin birbirlerini eleştirilmesi, hadis nakleden sahabelerin yalancılığından şüphe etmeleri sebebiyle değil, hadis rivayetinde ihtiyatlı ve titiz olmaları sebebiyledir. Onların rivayet söz konusu olduğunda bu denli titiz davranıyor olmaları adalet ve zabt sahibi olduklarına da işaret etmektedir.

Sahabenin rivayet konusunda ne denli titiz davrandığı birkaç örnekle delillendirecek olursak;

Hz. Ömer bir ara sünnetleri yazdırmak istemiş, fakat yazdırdığı takdirde Kur'an-ı Kerim'in ihmale uğrayacağı düşüncesi ile vazgeçmiştir. Urve'den rivayetle: "Ben sünnetleri yazdırmak istiyordum. Fakat sizden önce geçmiş bir kavmi hatırladım ki, onlar,

[154] M. Said Hatipoğlu, *Hadis Tetkikleri*, s. 23.
[155] M. Said Hatipoğlu, *Hadis Tetkikleri*, s. 23.
[156] Mehmet Emin Özafşar, *Hadisi Yeniden Düşünmek*, 2. Basım, Ankara Okulu, Ankara ,2000, s. 214,215.

bir kitap yazmışlar, sadece onunla meşgul olmuşlar ve Allah'ın kitabını terk etmişlerdi. Vallahi ben Kitabullah'ı hiçbir şeyle karıştırmayacağım."[157] demiştir:

Hadisleri öğrenme hususunda son derece dikkatli olmaya gayret eden ve bu uğurda her türlü güçlüklere göğüs geren sahabîler, hadisleri rivayette tam tersine oldukça çekingen davranmışlardır. Hadis rivâyet etmek, sonuç itibariyle, Allah'ın dinini başkasına duyurmak ve öğretmek anlamına geldiği için sahâbe, hadis rivâyetinde tesebbütü bir prensip olarak benimsemiş ve uygulamıştır.

Sahâbeyi hadis rivâyetinde tesebbüte yönelten çesitli sebepler vardır. Bu sebeplerin basında, "Kur'an'ın doğrudan ve dolaylı biçimde tesebbütü emretmesi"[158] gelmektedir. Kur'an'ın bu konudaki emirlerinin yanı sıra Hz. "Peygamber'in hadis rivâyetini emredip, bunun belirli prensipler altında yürütülmesini öngören tavsiye ve emirleri"[159] ve yine sahâbenin, Hz. Peygamber'in sünnetine bağlılığı ve dolayısıyla sünnetin yazılı kaynakları durumundaki "hadisi din olarak görmeleri" de hadis rivâyetinde tesebbütün önemli gerekçelerindendir. Bunların yanı sıra "hadis rivâyetinde yanlış yapılması endişesi" ve yine fitne olayından sonra ortaya çıkan "hadis uydurmacılığı" da onları hadis rivâyetinde tesebbüt yapmaya yönelten diğer başka sebepler olmuştur.[160]

Sahabenin bu denli titiz davranma nedenleri arasında çok hadis rivayet etmek suretiyle hadislerde fazlalık veya eksikliğe sebep olma endişesi de yer almaktadır. Çünkü onlar, eğer duydukları her hadisi aynen rivayet ediyor olurlarsa Hz. Peygamber'in "Bir hadis duyup da onu tıpkı duyduğu gibi rivayet eden kimsenin yüzünü Allah ak etsin. Kendisine hadis nakledilen niceleri vardır ki, onu duyandan daha mükemmel muhafaza eder"[161] müjdesine nail olacaklarını duymuşlardır.[162]

İbn Şihâb Zührî'nin (ö.124/742) aktardığına göre: "Hz. Ebû Bekir bir gün adamın birine bir hadis söyledi. Adam, ona Hadisin kesinlikle bu şekilde olduğundan emin olup

---

[157] İbn Sa'd, *Kitabu't- Tabakati'l Kübra*, Beyrut, 1957, C.III, s. 287.
[158] Hakkında bilgin bulunmayan şeyin ardına düşme. Çünkü kulak, göz ve gönül, bunların hepsi ondan sorumludur. İsra/17:36.
[159] Kim bile bile benim ağzımdan yalan söylerse cehennemdeki yerini hazırlası. Buhari, İlim, 38
[160] Osman Arpaçukuru, *Sahabe Dönemi Hadis Rivayetinde Tesebbüt, İklal ve İksar*, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2006, s. 19-21.
[161] El Hatip el Bağdâdî, el Kifâye…, s.173.
[162] Ali Toksarı, *Hadis İlmi Açısından Sahabî Kavli ve Değeri*, Erciyes Ü.İ.F.D., S. 2, Kayseri, 1985, s. 342

olmadığını sorunca Hz. Ebû Bekir şu karşılığı verdi: "Hadis sana rivâyet ettiğim gibidir. Yoksa bilmediğim bir hadisi nakledecek olursam, hangi yer beni barındırır!"[163]

Hadis rivayetinde gösterdikleri titizlikle öne çıkan sahâbîlerden biri olan Hz. Ali, kendisinden ulaşan hadis rivayeti az olan sahâbîlerdendir. Rivayet miktarının az olmasının en önemli sebebi, hadiste hata yapmaktan duyduğu korkudur. Kendisi, hadis rivayetinde hata yapmaktan duyduğu korkunun büyüklüğünü söyle açıklamaktadır: "Size bir hadis rivâyet ettiğimde, vallahi, Allah Resûlü'nün ağzından yalan söylemektense gökten düşmeyi tercih ederim."[164]

Üçüncü delil olarak ise, iklal ve iksar meselesi de sahabenin tamamının adil olduğu kaidesini kabul etmeyenlerin eleştirilerinde delil olarak kullandıkları bir meseledir ki bu konuyu ilerleyen bölümlerde başlı başına işleyeceğimiz için burada sadece konu maddesi olarak zikretmeyi yeterli görmekteyiz.

Görüldüğü üzere sahabenin tamamının adil olduğu konusunda Ehl-i Hadis dışındaki âlimlerin birtakım şüpheleri bulunmaktadır. Sahabe kavramı başlı başına bir takım problemler içerirken onların tamamının adil olduğunun kaynaklara eleştirilemez bir kaide olarak geçmesi, hadislerin sıhhati açısından problemler içermektedir.

Netice itibariyle sahabenin adil olup olmadığı meselesi, İslam tarihi boyunca tartışıla gelmiş bir konudur ve halen ortak bir karara varılamamıştır. Bir kısmı sahabenin tamamen adil olduğunu savunurken, bazıları bu görüşü reddetmiş kimileri ise orta yolu bulabilmek için alternatif tanımlar ortaya koymuştur.

Sahabenin tamamının adil olduğunu savunanlar, dört büyük imam Ebu Hanîfe (ö.150/767), İmam Mâlik (ö.179/795), eş-Şâfiî (ö.2047(20) ve İbn Hanbel (ö.24/855) ile el-Buhârî (ö. 256/869), Muslim (ö.261/875), Ebû Dâvud (ö.275/889), en-Nesâî (ö.303/915), et-Tirmizî (ö.279/892), İbn Maîn (ö.233/855), İbnu'l-Medînî, Ebû Zur'a (ö.264/877), Ebû Hâtim (ö.277/890), İbn Hibbân (ö.354/965), İbn Teyniyye (ö.728/1328) gibi Hadisçilerin tamamı dâhil olmak üzere cumhurun sözüdür. Kısacası, Ehl-i Sünnet âlimlerinin hepsi bu görüştedir.

---

[163] Osman Arpaçukuru, *Sahabe Dönemi Hadis*….,s. 33; Muhammed b. Ahmed ez-Zehebi, *Tezkiretul huffâz*, Dehya et-Türasi`l-Arabi, Beyrut, yty, C.1, s. 3.

[164]Buhârî, Menâkıb 22; Müslim, Zekât 154 (1066); Ebû Davûd, Sünnet 31 (4767); Ahmed b. Hanbel, I, 81, 113, Zehebî, *Tezkiretu'l-huffâz*, C,3, s.1158. Zehebî'nin rivayetlerinde "*ve kusların beni havada kapmalarını*" ziyadesi de vardır.

Ebû Reyye: "Cumhûr sahâbenin tamamını âdil kabul edip, diğer raviler için uyguladıkları cerh ve tadidli bunlar hakkında uygulamayıp, hepsinin hata, yanılma ve unutmadan beri olduklarını söylemesine rağmen, sahâbenin tamamını mutlak âdil olduğunu kabul etmeyen muhakkik alimler de vardır. Bunlar Allâme el-Mukbilî'nin ifade ettiği gibi, 'sahâbenin çoğu adildir ancak hepsi değildir' diyerek başkaları için söz konusu olan hata, unutma ve yanılma hali hatta nefse uymanın onlar içinde söz konusu olduğunu ifade etmişlerdir. Onlar bu görüşlerini, sahabenin de insan olduğunu, beşer tabiatı için söz konusu olabilecek durumların ashab içinde geçerli olduğunu söyleyerek takviye etmişlerdir. Hatta onların önderi, Allah Teâlâ'nın seçip "Allah peygamberliğini vereceği kimseyi daha iyi bilir"[165] buyurduğu zat ta şöyle demektedir: "Ben bir beşerim. İsabet te ederim, hata da.[166]" Bu muhakkik alimler, Hz. Peygamber zamanındaki münafık ve yalancıların çoğunun, Resûlullah'ın Refiki Alâ'ya çıkışından sonra dinlerinden döndüklerini söyleyerek görüşlerini kuvvetlendirmektedirler."[167]

Sahabenin adaletinde şüphe duymayanların yanıtları ise şu şekildedir:

Sahabe beşerdir, onlar da diğer insanlar gibi yanılma ve unutmaya maruzdurlar. Adil kabul edilmeleri, yanılma ve unutmalarının imkân dâhilinde olduğunu kabul etmemek anlamına gelmemektedir.

Sahabe Hz Peygamber ile beraber yaşamış ve olaylara şahit olmuştur. Gözlemledikleri olayları hafızalarına yerleştirerek daha sonra onunla amel etmiş ve sünnet algısının pratiğe dökülmesine büyük katkı sağlamışlardır. Sadece bununla da kalmayıp gerek Hz peygamber hayatta iken, gerekse vefatından sonra Hz Peygamber'in mescidinde geçen hususları birbirleriyle müzakere eder, bazıları ise, Kur'ân virdini okur gibi kendi kendine tekrarlayıp aklında tutardı.[168]

Sahabenin adil olduğunu savunanlar, sadece bu kaideye değinmekle yetinmeyip sahabenin eleştirilemez olduğunu aşağıdaki ifadelerde olduğu gibi beyan etmişlerdir.

---

[165] Enam/6:124
[166] Tirmizi,Salat,2
[167] Enbiya Yıldırım, *Hadis Problemleri*, s. 49.
[168] Enbiya Yıldırım, *Hadis Problemleri*, s. 80,81.

En-Nevevi (ö.676/1277), fitneye katılan veya katılmayan sahabîlerin hepsinin adil olduğunu söylemektedir.[169] En-Nevevi'nin bu ifadesini açıklayan es-Suyuti İmam el-Cuveyni (ö.478/1085)'nin şu sözünü nakletmektedir. "Sahabenin adaletinin araştırılmasının nedeni, onların şeriatin taşıyıcıları olmasındandır. Eğer onların rivayetlerinde tavakkuf sabit olursa, şeriat sadece Hz. Peygamber döneminde münhasır kalır ve sair asırlara ulaşmazdı" . ez-Zehebi (ö.748/1347)'ye göre eğer bu cerh ve ta'dil kapısını açarsak içine birçok Sahabî, Tabii ve imamlar girer. Sahabeye gelince, onlar tenkid dışı bırakılmıştır. Eğer hata ettilerse diğer güvenilir raviler de hata etmiştir. Hatadan neredeyse kimse beri değildir. Ancak bu asla zararı olmayacak ender bir hatadır.[170]

Yine Azami'nin bu konudaki düşünceleri şu şekilde ifade eder: "Sahabenin adaleti, geleneksel hadis tenkidinin köşe taşıdır, zira "ahlakî vasıfları, Allah ve Peygamber tarafından teyid edilmiş olan " sahabe hariç her tabakadaki ravilerin adaleti ispatlanmış olmalıdır."[171]

Ehl-i Hadis âlimlerinin görüşleri ise sahabenin tamamının adil olduğu hususundadır. Muhammed Ebu Zehv, sahabe'nin adil olduğu hususunda Müslümanların görüş birliği içerisinde olduğunu ve onların adaletlerinin tartışılamazlığını savunmaktatır.[172]

Ehl-i Hadis ve taraftarının savunduğu sahabeyi bu denli savunma nedenleri çok açıktır. Çünkü Hz. Peygamber, risaletle gelen hususları onlara emanet edip, hazır bulunanların bulunmayanlara ulaştırmasını istemiştir. Burdan da anlaşılmaktadır ki Hz. Peygamber nazarinda sahabi güvenilir kimselerdir. Zira aksi bir durum söz konusu olsaydı,kendisinde gördükleri durumları sonrakilere tebliğ etmelerini istemezdi. Onlara güvenmemesine rağmen tebliğ etmelerini isteseydi, bu, risalete ve de dine zarar veren bir durum olurdu.

Sahabe ile ilgili bunca ihtilaflı görüşe rağmen ulemanın büyük bir çoğunluğu sahabenin adl olduğu konusunda hem fikir görünmektedir. Nitekim bunlar Ehl-i Hadis alimleri olmakla beraber, Ahmed Naîm de bunlar arasında yer almaktadır. Onun sahabe hakkındaki düşüncesini yineleyecek olursak; Hz. Peygamber'i görmüş olmak sahabe

---

[169] Celaledin es-Suyuti, *Tedribu'r-Ravi…*, s.377.
[170] H. Musa Bağcı, *Hadis Tarihi….*, s. 97, 98.
[171] Danial Brown, *İslam Düşüncesinde Sünneti …*, s.135.
[172] Muhammed Ebu Zehv*, el-Hadis ve'l Muhaddisun*, Darul Fikir, y.y, s. 160, 161.

olabilmek için yeterli görülmüştür ve her ne olursa olsun sahabenin adaletinde şüphe bulunmamaktadır.

2.İsnad Sisteminin Doğuşu ve Gelişmesine Dair Görüşler

2.1.İsnadın Önemi

İsnad, bir metni, bir sözü başından itibaren birbirine nakledenleri özel sözlerle sıralayarak bu metni, bu sözü söyleyenine nispet etme; ıstılah olarak ise, hadisi, birbirinden alıp nakleden kimselerden hiçbirini atlamaksızın Hz. Peygamber'e nispet ederek rivayet etmektir.[173]

Ahmed Naîm ise isnadı şu şekilde tanımlamaktadır:

> "İlm-i Hadis'in medârı isnâddır. Abdu'llah bin el-Mübârek'in (ö.118-181) dediği gibi isnâd dindendir. İsnâd olmasa her rast gelen dilediğine rivâyet eder. Bâzen insan, bir sikadan ahz-ı ilim eder de o sikanın şeyhi sika olmayabilir. Bâzen da gayr-i sikadan Hadis dinler de onun şeyhi sika tesâdüf eder. Sahîh-i Müslim Ebû'z-Zinâd Abdi'llâh bin Zevkân da (?-130):" Medîne'de ben her birinin hâline bakılınca emniyet edilir yüz kimseye oldum ki Hadis ehli değillerdir diye kendilerinden ahzolunmazdı." diyor (Keza)[174]

İbn Sirin, hadis rivayetinde isnad kullanılması gerektiğini belirtmek için "Bu ilim dindir; dinini kimden aldığına dikkat et"[175] demiştir. İbn Sirin'den 14 sene sonra vefat eden Zühri (ö.124/750), "Gale Rasûlullah" diyerek kendisiyle Hz. Peygamber arasındaki nakil zincirini atlamak suretiyle hadis rivayet eden İbn Ebi Ferve'yi şöyle azarlamıştır: "hadisini niçin isnada bağlamıyorsun? Bize ip ve halkası olmayan hadisleri rivayet ediyorsun".[176]

"İsnad müminin silahıdır, yanında silahı olmayan ne ile nasıl savaşacaktır[177]" diyerek isnada verdiği önemi bu sorusu ile dile getiren Süfyan es-Sevrî, görüşünü ortaya koyarken, Abdullah el-Mübarek de aynı iddiaları şu cümle ile belirtir: "İsnad dindendir, o olmasaydı

---

[173] Abdullah Aydınlı, *Hadis Istılahları Sözlüğü*, s. 139.
[174] Babanzâde Ahmed Naîm; *Sahihi Buhari Muhtasarı…* s.71.
[175] Müslim, *Sahih*, C.1, s. 44.
[176] El- Hatip El Bağdadi, *Şerefu Ashabî'l Hadis*, (nşr: Mehmet S. Hatipoğlu, Ankara 1991, s.42.
[177] Müslim, es-*Sahih "Mukaddime*",s.7.

herkes dilediğini söylerdi, bizimle hadisi rivayet eden kimseler arasında ayaklar vardır (yani isnadsız Hadis tıpkı ayaksız canlı gibidir) ."[178]

Netice itibariyle "Bana Kur'an ve onunla birlikte benzeri verildi [179]" hadisinin de işaret ettiği gibi İslam'ın ikinci ana kaynağı olan hadisi şerifleri senedle rivayet etmek özellikle fitnenin baş gösterdiği yıllardan itibaren önem kazanmıştır. İsnad, âlimlere hadisin Allah Resulü'ne ait olup olmadığını kontrol edebilme imkânı vermiştir. Eğer isnad olmasaydı sahih hadis ya da haberleri uydurma rivayetlerden ayırmak imkânsız olurdu. Bu yüzden isnad hadis ilminin esası olarak kabul edilmiştir. Hadisleri dinden kabul eden ulema onları kimden aldığına bakmış, bu noktada son derece seçici davranmıştır.

2.2.İsnadın Doğuşuna Dair Görüşler

Ahmed Naîm, konu başlığında, isnad konusunda âlimlerin sözlerine yer verdikten sonra, isnada dair eleştirileri ortaya koymakta ve müsteşriklerin ortaya attığı şüpheleri gidermeyi amaçlamaktadır. *Hiç de Vechi Olmayan Bir Teşkik* başlığıyla "nev-zuhûr bir şüpheyi nazar-ı i'tibâra almak ıztırârında bulunuyoruz" diyerek müdafaasına başlamıştır.

Burada isnadın hadis metnine sonradan eklendiği görüşünü savunan Caetani'ye cevap vermektedir. Caetani; isnad sisteminin önceden var olmadığını, bilakis var olan bir metne sonradan eklenen uydurma bir ilave olduğunu iddia etmiştir. Diğer bir iddiası da isnad gibi ilmi bir sistemin o günkü bedevi Arap toplumunun eseri olamayacağı ve bunun sonradan diğer medeni milletlerden alındığı şeklindedir.[180]

Ceatani'nin ifadelerini Ahmed Naîm şu şekilde dile getirmektedir:

> "Rivâyete müstenid olan ahkâm-ı dîniyyemizi kökünden baltalamak için diyârımızda yeniden yeniye şâyi olmuş bir kavle göre isnad kavliyle yokmuş. Leon Kaytano'nun Tarih-i İslam'ın tercemesine bakılıcak olursa (C.I, S.72 ve mâ-bâ'di) "Peygamber'in (salla'llâhu aleyhi ve selem) sözlerinin ve beklentilerinin hâtırası şifâhen nakıl" edilmemiş ve " Bu hâtırâtı rivâyet eden kimselerin isimlerini akılda tutmak usûlü Peygamber (salla'llâhu aleyhi ve

[178]Osman Güner, Rical Tenkidi Sisteminin Temel Karakteristiği ve Aktüel Değeri, *Hadis Tetkikleri Dergisi*, C. 2, S. 1, 2004, s. 129.
[179] Tirmizi, İlim, 10
[180] Hüseyin Hansu, *Babanzâde…*, s 88-89.

selem) vefat ettiği zaman câri ve mer'î" değil imiş. Bütün hücceti de Sîre-i Nebeviye'yi icmâlen Abdü'l-Melik bin Mervân'a yazmış olan Urve bin Zübeyr'in (29? 92) bu mektubda:"Haddesena fulân" yahut "ehbaranî fulân" dememiş olması ve en kadîm Sire-i Nebeviye sâhibi Muhammed b. İshak'ında 151 senesimde vefat etmiş olmasıdır. "Bu me'hazlar bize gösteriyor ki İsnâd; Ahâdîs'in teşekkülünü, (yâni bizim tâbirimizce tedvîni) ta'kib ediyor ve Sahîh Ahâdî'in kısm-ı âzamında isnâd, kâdim bir metne sonradan vuku' bulmuş bir ilâveden ibarettir." diyor."[181]

Caetani'nin bu ifadelerinden de anlaşıldığı üzere o, isnad ilminin mevcut metinlere sonradan dâhil olduğunu söylemekte ve iddiaları bununla da sınırlı kalmamaktadır. O aynı zamanda isnad ilminin Araplara özgü olmadığı yönündeki görüşlerini de şu şekilde dile getirmektedir:

1. İsnadın hadis ilmine ne zaman dâhil olduğuna değinecek olursak;

Ceatani, konuyla alakalı olarak İbn İshak'ın Megazi'sinde yer alan, Abdulmelik b. Mervan'a yazmış olduğu Sire-i Nebeviyye-i özetleyen Urve b. Zübeyr (ö.92/714)'in mektubunda isnad terimlerinin kullanmamasından yola çıkarak (haddesene fulan veya ahberana fulan gibi) şu sonuca ulaşmaktadır. "Bu kaynaklar bize gösteriyor ki, isnad hadislerin teşekkülünü takip etmektedir ve hadislerin büyük bir kısmında isnad, eski bir metne sonradan dâhil edilmiş bir ilaveden ibarettir."[182]

Ahmed Naîm'e göre Ceatani, hadislerin hıfz ve cem'i meselesini tedvin olarak ele almaktadır ki bu da hadislerin tedvin edilmeden önce hıfz edildiği gerçeğini görmezden gelmesine sebebiyet vermektedir. Sahabe ve tabiin, hadisleri birbirine sendeleri ile rivayet etmekte, bu nedenle de başkaları vasıtası ile öğrenmiş oldukları hadisleri belgeleyebilmek adına asıl ravisine sormaktadırlar.[183]

---

[181] Babanzâde Ahmed Naîm; *Sahihi Buhari Muhtasarı…* s.74.
[182] Babanzâde Ahmed Naîm; *Sahihi Buhari Muhtasarı…* s.73.
[183] Ceatani'nin isnadın metne sonradan ilave edildiğini savunması hadislerin hıfzının cem ile birlikte başladığını düşünmesiyle ortaya çıkmaktadır. Oysa hadisler, başından itibaren hıfz edilerek aktarılmaktadır ki hadislerin "hıfz ve kitabeti" meselesinde hadislerin ilk dönemden itibaren hıfz edilmeye başlandığı detaylı olarak aktarılmaktadır. Ahmed Naim konuyu şu şekilde özetlemektedir:

"Bu adam bir kerre Hadis'i hıfz ve cem' etmeyi tedvîn mânasına alarak manasını safsatasını yürütüyor ki – Hâdis'in cem' ve tedvîni bahsinden anlaşılmış olduğu üzere- Hâdis tedvîn edilmezden evvel sudûrda mahfûz idi. Hepsinin de senedleri vardı. Ashab ve Tabiîn Ahâdîs'in birbirine senedi ile rivâyet

Ahmed Naîm devamında şöyle demektedir:

> "Şa'bî yazı yazmazdı. Fakat ilim dağarcığı olduğu Abdu'llah bin Ömer radiya'llâhu anhüma'nın yukarıda geçen kıssasından anlaşılıyor.[184] Bildiğini kitâba yazmamak, bilmemek değildir. O kıssadan anlaşılıyor ki Asr-ı Nebevi'de yaşamış olan Şa'bî, İbnü-Ömer Hazretlerinin fiil hâzır bulunduğu gazâların tafsîlâtını ondan ziyâde biliyormuş. Çünkü yetiştiği Sahâbe'den bu bâbda ma'lûmat toplamış. İbnü-Ömer Hazretleride âgâh olmadığı tafsîlâtta dahi kendisine tasdîk etmi, Şa'bi senedini beyân etmeden, yâni rivâyet ettiği Sahâbî'nin ismini haber vermeden buna imkân tasavvur edilebilir mi idi? Bir de bir Hâdis'in bir yere yazılmamış olması o Hâdis'in çürük olduğuna delâlet etmez. Asıl i'tibâr şifâhî rivâyete idi. Bir rivâyet mu'teber olabilmek için –bir yerde yazılmış olsa da- onu râvisinden dinlemek iktizâ ederdi. Çünkü yazıya tahrîfât ve tashîfât girebilir. Elfâz, kâtibin mesmûuna muhâlif b ir şekilde kırâet edebilir."[185]

Ahmed Naîm'e göre sonradan duyduğunu kaydedip tespit etmek, Urve'den başlamaz. Hz. Peygamber döneminde de bazı kişilerin kendi işittiklerini kayıt altına aldığı da malumdur. Zira Ömer b. Abdulaziz (ö.101/720) de bu hadislerin cemi için çalışmalarda bulunmuştur. Ayrıca Urve'nin Abdulmelik'e yazdığı mektupta[186] Hz. Peygamber'den

---

ettikleri için bi'lvâsıta ahzettiklerini tevsîk eylemek üzere asıl râvîsine gidip sormak mu'tâdları idi. s. 74) Babanzâde Ahmed Naîm; *Sahihi Buhari Muhtasarı…* s.74.

[184] Burada Ahmed Naim, "*Hafızların Hıfzının Derecesi*" başlığı altında onun hadis ilminde ne derece üst seviyede olduğunu anlatmak için şöyle demiştir: "*Hadiste Emiru'l Müminin lakabını kazanmış olan Şa'bi, (?18-103) dermiş ki: Bugüne kadar beyaz üstüne siyah kondurmuş yani yazı yaşmış değilim. Hiç kimse de bana hadis söylemiş değildir ki, onu ezberlememiş ve tekrar edildiğini arzu etmiş olayım. Bununla birlikte unuttuklarım da o kadar çoktur ki, onları bir kimse ezberlemiş olsa alim olurdu. Şiire dair rivayet edebileceğim de bundan eksik değildir, istesem bir beyti tekrar etmeksizin size bir ay şiir inşad ederim"* Babanzâde Ahmed Naîm; *Sahihi Buhari Muhtasarı…* s.63.

Babanzade'nin buraya yapmış olduğu vurgu, hadislerin yazılmadan evvel de çok sıhhatli bir şekilde muhafaza edildiği gerçeğini ispatlayabilmek içindir.

[185] Babanzâde Ahmed Naîm; *Sahihi Buhari Muhtasarı…* s.74.

[186] Babanzade'ye göre bu rivayet sahih hadis kitaplarının rivayetlerinden biri de değildir. O mektup sahabeden ayrı senedlerle cem edilmiş rivayetlerin bir örneği olarak kendi tarafından yazılmış mevkuf bir kelamdır. Babanzâde Ahmed Naîm; *Sahihi Buhari Muhtasarı…* s.75.

Ayrıca o mektupla ilgili bize şu bilgileri aktarmaktadır.

Urve burada –muhaddislerin kastettiği mânaca- rivâyette bile bulunmuyor. Ondan rivâyet edenlerde bunu Urve üzerine mevkûf bir haber olarak rivâyet etmişler. Halbuki ötede Urve'nin kendi pederinden, validesinden, teyzesi Ümmü'l Mü'minin Aişe ile Ali, Muhammed bin Mesleme ve Ebu Hureyre radiya'llâhu anhüm'den Kütüb-i Sıhâh'da bunca rivayatı vardır. Bu rivâyat sonradan uydurulmu, senedler rasgele tertîp edilib metnin başına geçirilmiş de diyemeyiz. Zira (s. 56) daki İbnu'l Ömer'in, Recâ' bin Habîb'in, İbrahim'i Nehaî'nin, Şa'bî'nin sözlerinden anlaşılacağı üzere Sünneti Mâdiye denilip herkesçe ma'lûm ve mecmuan-aleyh hadisler bulunduğu gibi herkesin

ulaştırılan hadisler senedsiz diye, o güne kadar hadislerin senedsiz rivayet edildiği manasına gelmemektedir.[187]

İbn İshak (ö.151/768)'ın Megazi'sinden hareketle isnad'ın o zaman ortaya konduğunu tespit etmenin ne kadar yanlış olduğuna dayanan Ahmed Naîm, mevcut olan ilk Megazi kitabının İbn İshak'a ait olmadığını Zühri'(ö.50/124)'ye ve Musa el-Kureyşi (ö.65/141)'nin megazîlerine atıf yaparak delillendirmiştir.[188]

Buraya kadar Ahmed Naim, isnad'ın önceden de var olduğu iddiasını dillendirmektedir. Ancak burada da isnad'ın tam olarak ne zaman zuhur ettiği meselesi gündeme gelmemektedir. Bu konuda kaynaklarda en çok rastlanan ifade İbn Sirin'e ait olan; "Önceleri isnaddan sormazlardı. Ne zaman ki fitne meydana geldi râvîlerinizin isimlerini bize söyleyin demeye başladılar. Ehl-i Sünnete bakılır (râvî ehl-i sünnet ise) Hadisleri alınır, ehl-i bid'ate bakılır (râvî ehl-i bidât ise) hadisleri alınmazdı"[189] ifadelerinden hareketle, fitne hadisesi isnadın tam olarak uygulanmaya başlandığı görüşü ortaya çıkmaktadır. Bu nedenle isnadın hadis metnine dahil edilme sürecinin tam olarak ne zaman olduğunu açıklayabilmek için fitne hâdisesinin zuhur ettiği olayın gün yüzüne çıkması gerekmektedir.

İbn Sirin'in ifadesinde geçen "fitne" hadisesi, Hz. Osman'ın şehit edilmesi olarak kabul edilmekle beraber, bazılarınca Abdullah b. Zübeyr'in (ö.73/682) katledilmesi hadisesi de olabileceği iddia edilmiştir. Ancak Oryantalistler tarafından özelinde de Caetani tarafından kabul edilen Abdullah b. Zübeyr hâdisesidir ki bu neticede isnadın başlangıç tarihi daha da geciktirilerek, hedeflenildiği gibi hadis metinlerinin sıhhati gölgeye düşmüş olsun. İbn Sirin'in metinde geçen fitne kelimesinin ne olduğunu söylememiştir. Bu nedenle mevcut olan deliller ışığında fitnenin ne olabileceğini tartışmakta yarar görüyoruz.

---

malumu olmayan Garib-i Hadis de varmış. Urve'nin yetiştiği zaman içinde yaşamış ve hadisleri Kütüb-i Sıhâh' a geçmiş 107 Sahabî'nin ve birinci tabaka kibâr-ı Tabiîn'inden ve ecelle-i sikâttan tanınmış 66 zâtın tercemelerini Hâfız Zehebî Tezkire'sine dercettikten sonra: "Bu karn-ı fâdıl içinde ehl-i ilimden, eimmei içtihâddan, aktâr-ı bilâdda cihâd kahramanlarından, ebdâl ve evtâd zümresine dahil sâdât-ı Ubbâd'dan bir çok kimseler daha vardı. İsimlerini yâd etmediklerimizin içinde belki de tercem-i hâllerini yazdığımız zevattan daha celâletli, daha Âlim olanları da vardı" diyor (C.I,s.60). Böyle bir karn içinde tervîc-i evhâm ve ekâzîb edenlerin sikâttan addedilebileceği hatıra bile gelmez. Babanzâde Ahmed Naîm; *Sahihi Buhari Muhtasarı…* s.74-76.

[187] Babanzâde Ahmed Naîm; *Sahihi Buhari Muhtasarı…* s.73-75.

[188] Babanzâde Ahmed Naîm; *Sahihi Buhari Muhtasarı…* s.76.

[189] Müslim, *Cami,* Mukaddime, C.I, s.15.

İbn Sirin'in haberinde yer alan ilk zamanlar ifadesi olayın erken dönem olduğuna işaret etmektedir ki, âlimlerin görüşlerine göre eğer fitne hâdisesine şahit olsaydı olayın ne olduğunu da zikrederdi. Demek ki buradaki fitneden maksat ondan erken dönemde ortaya çıkan bir olaydır. İbn Sirin'in 110 senesinde vefat ettiği ve isnad sistemine şahit olduğuna göre, fitne bu tarihten önce yani birinci asırda zuhur etmiş olmalıdır.[190]

Ayrıca Abdullah bin Zübeyr'in öldürülmesi olayı bir siyasi nedenle gerçekleşmektedir ve âlimler nazarınca böyle bir alayın hadis rivayetine etki edeceği düşüncesi zayıf olmaktadır. Oysa Hz. Osman'ın vefatı ile devam eden süreç, Müslümanlar arasında ihtilaf ortaya çıkarmış ve Cemel ve Sıffin gibi savaşların temelini hazırlamıştır. Olaya bu açıdan bakıldığında dönem içerisinde sonradan gerçekleşen siyasi nedenler ve devamında fırkalaşma, bu olayın fitne olarak kabul edileceğini gözler önüne sürmektedir.[191]

Geleneksel yöntemi benimseyen âlimler, fitneyi, Hz. Osman'ın öldürülmesi olarak kabul etmekte, yeni yaklaşım taraftarları ise, rivayetteki fitneden kastın Abdullah b. Zübeyr'in olayı olduğu görüşünü benimsemektedirler. Bu açıdan bakıldığında isnad sitemi Hicri 70 senesinde ortaya çıkmaktadır. Çağdaş âlimlerin konu hakkındaki gerekçeleri ise; Hz Osman'ın öldürülmesi esnasında İbn Sirin'in çocuk yaşta olmasıdır. Oysa İbn Sirin, rivayetinde yetişkinlik döneminde zuhur olan bir olayı işaret etmektedir.[192] O halde söz konusu ifade daha sonraki dönemlerde meydana gelmek zorundadır.

Bu görüş sadece çağdaş âlimlere ait bir görüş olmamakla birlikte Junyboll tarafından da ileri sürülen bir iddiadır. Ona göre fitneden kasıt Abdullah b. Zübeyr'in katledilmesi olayıdır. Juynboll fitnenin tarihlendirilmesine tahsis ettiği makalesinde, Müslüman müelliflerin eserlerinde Abdullah b. Zübeyr isyanı hakkında fitne kelimesinin kullanıldığı bölümlerinden alıntılar yapar. Juynboll'e göre fitne kelimesi zamanla anlam genişlemesine uğramıştır ve İbn Sîrîn'in sözünde fitne kelimesinin el-fitne seklinde geçmesi de fitnenin

---

[190] J. Schacht, fitnenin ortaya çıkışının İbn Sirin'den sonra olduğunu iddia etmektedir. Ona göre bu söz İbn Sirin'e ait değildir ve sonradan kendisine isnad edilmektedir. Hz. Peygamber'den İbn Sirin'e kadar olan süre içerisinde gerçekleşen olaylara fitne denilmemektedir. Joseph, Schacht, *The Origins of Muhammadan Jurisprudence*, Oxford University Press, London, 1975, s. 36-37

[191] Talat Koçyigit, *Hadis Tarihi*, s. 176-278.

[192] Musa Bağcı, *Hadis Tarihi…*, s. 187.

buradaki anlamının iç savaş veya en azından büyük isyan, ayaklanma olduğunu göstermektedir ve bu olay da ona göre kastedilen İbnü'z-Zübeyr ayaklanmasıdır'.[193]

The Origins of Muhammadan Jurisprudence adlı eserin yazarı Joseph Schacht, (ö.1969) Muhammed İbn Sirin'den nakledilen bu haberin, Emevi idaresinin sonlarına doğru halife Velid b. Yezid'in öldürülmesiyle (ö.126/ 752) başladığını görüşündedir ve Muhammed İbn Sirin'in vefat tarihinin hicri 110 olduğuna işaret ederek ondan rivayet edilen bu haberin sahih olarak ona isnad edilemeyeceğini iddia eder.[194] Schacht, burada İbn Sirin'den sonra vukuu bulan bir olayı fitne olayı kabul ederek İbn Sirin'in rivayetini yalanlamaktadır. Böylece isnadın başlangıcı daha da geciktirilmektedir. Ayrıca İbn Sirin öncesinde meydana gelen onca olumsuz olaya rağmen Schacht'ın, İbn Sirin'in haberini yalanlamasını gerektirecek başka bir olaydan bahsediyor olması da düşündürücüdür.

İbn Sîrîn‟in fitne sözüyle Abdullah b. Zübeyr olayını kastetmesi elbette ihtimal dâhilindedir. Örneğin, Ma‟mer b. Râşid'(ö.153/770)in Câmiî nde naklettiğine göre İbn Sîrîn şöyle demiştir: "Fitne yayıldı. O esnada Hz Peygamber'ın sahâbîlerinin sayısı on bin iken fitneye bunlardan kırk kişi bile katılmadı."[195] Ahmed b. Hanbel ve diğer bazı müelliflerin naklettiği rivâyete göre ise İbn Sîrîn: "Fitne patlak verdiğinde Hz Peygamber'ın sahâbîlerinin sayısı on bin idi. Fitneye bunlardan yüz kişi bile katılmadı. Hatta katılanların sayısı otuza bile ulaşmadı" demiştir.[196]Bu rivâyetlere göre İbn Sîrîn on bin sahâbînin hayatta olduğu bir tarihte yaşanan bir olayı fitne olarak nitelemekte ve bu hâdiseye sahâbeden otuz veya kırk kişinin bile katılmadığını ifade etmektedir. Cahız bu konuyla ilgili İbn Sirin'in çağdaşı Amir bin Şurahi eş-Şabi'den de bir rivayet nakletmektedir. Bu rivayete göre "Fitne , Medine'de yirmi bin sahabi hayatta iken meydana geldi" tespitini yapmıştır. O halde İbn sirin'in kasteddiği olay Hz. Osman'ın şehit edilme hadisesidir.[197]

Fitnenin ne zaman ortaya çıktığı konusu sadece bu iki olayla sınırlı kalmayıp, özellikle oryantalistler tarafından sayısı artırılmaktadır. Ancak biz iki olay üzerinden

---

[193] G.H.A. Junyboll, *İslamda İlk Büyük Siyasî Fitnenin Tarihi* s, 56- 57'den nakleden Fatma Kızıl, *Oryantalistlerin Hadislerin Menşeiini Tespite Yönelik Yöntemleri*, Yüksek Lisans Tezi, BURSA, 2005, s. 11.
[194] Talat Koçyiğit, İslam Hadisinde İsnad ve Hadis Ravilerini Cerhi, *A.Ü.İ.F.,* Ankara, 1962, , s. 50.
[195] Mamer b. Râşid, XI, 357 (no: 20735). el-Câmi (Abdurrazzâk‟ın Musannef‟inin sonunda), tahk. Habîburrah-man el-A‟zamî, el-Mektebu‟l-İslâmî, Beyrut, tsz. ts
[196] Ahmed b. Hanbel, *Kitabu'l-İlel ve marifeti'r-ricâl*, yyk Ankara, 1963, el-Ilel, C.3, s.182.
[197] Arif Ulu, Hadis Rivayetinde İsnadın Başlaması ya da Fitnenin Tarihi, (İbn Sîrîn'in İsnadla İlgili İfadelerinin Muhtevâsı Üzerine Bir İnceleme) Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi, C.12, S.1, 2012, s. 19.

hareketle alimlerin görüşlerini aktarmayı, konunun sınırları açısından uygun görmekteyiz. Netice itibariyle "fitne" kavramı İbn Sirin'in rivayeti itibariyle aktarıldığı için isnadın hicri birinci asırda var olduğu görüşünü desteklemekteyiz ki Ahmed Naîm'in görüşleri[198] de bu doğrultudadır.

İsnadın ne zaman ortaya çıktığına dair Ahmed Naîm'in görüşü ise şu yöndedir:

> "Bir de yukarılarda gösterdiğimiz nakillerden eâzım-ı muhaddisinin rivayet bâbında Sünnet-i Mâdiye'yi yani ma'rûf ve meşhurunu araştırıb garîb olanları rivayet etmekten kaçındıkları anlaşılıyor. Halbuki ricâl-i Hadis'in tâ evvelden beri rivayet ettikleri Ahâdis'in kimlere avz oldukları ma'lûm olmadıkça Hadis'in garibini mütevatir ve meşhurundan fark etmeğe hangilerinin rivayeti icmâ-ı sikât ile ma'lûm olduğunu bilmeğe nasıl imkan bulabilir? Demek ki isnâd evvelden beri var imiş. Ve sonradan tasnif edilmemiş. He o kadar edilmemiş ki vaktiyle ehl-i Hadis birbirinin derece-i ilmini denemek için –Buhari ile Ukaylî'nin başlarına geldiği gibi -Hadis-i maklûb ile imtihân bile edermiş."[199]

Netice itibariyle İbn Sirin'in rivayetini hangi türlü ele alırsak alalım isnad Ceatani'nin dediği gibi metne sonradan dâhil olmuş değildir. Haberde geçtiği üzere de ilk dönemde isnad sorma ihtiyacı hâsıl olmamıştır, zira Hz Peygamber ile sahabîler arasında hadis rivayet eden bir başka tabaka bulunmadığından dolayı sahabe hadisleri ya direk Hz Peygamber'den ya da birbirlerinden duymaktadırlar; bu da sahabeler arasında isnad sistemine ihtiyaç duyulmamasının nedenidir ki, biz yine de isnadın bu dönemde zaruri bir sistem olarak yer almadığını ifade etmekteyiz. Zira isnadın başlangıcının sahabeye kadar dayandığını şu örnek üzerinden görmekteyiz:

"Kazara İbn Ka'b, Irak'a gitmek üzere yola çıktığı zaman, İslâm devletinin ikinci halifesi Ömer İbnu'l Hattab da Kazara ve arkadaşlarına iltihak ederek onlarla birlikte bir mevkie kadar yürümüştü. Abdest almak için durakladıklarında Ömer, kendileriyle niçin yürüdüğünü Kazara'ya sordu; Kazara, bu hususta herhangi bir fikre sahip olmadığı için Hz. Peygamber'in ashabından olmaları dolayısıyla onun, kendilerini uğurladıklarını ve bu

---

[198] Ahmed Naim, fitne hadisesi olarak "*Sahabenin Tamamı Uduldur*" başlığı altında Hz. Osmanın katledilmesi ve ardından devam eden cemel ve Sıffin vakıalarına açıkça işaret etmektedir. Babanzâde Ahmed Naîm; *Sahihi Buhari Muhtasarı…* s.19.

[199] Babanzâde Ahmed Naîm; *Sahihi Buhari Muhtasarı…* s .77.

sebeple beraberlerinde yürüdüğünü zannediyordu. Fakat Ömer İbnu'l Hattab'ın asıl maksadı bu değildi ve Kazara'ya şöyle dedi: "Böyle olmakla beraber size şunu söylemek isterim ki ahalisi arı uğultusu gibi Kur'an okuyan bir beldeye gidiyorsunuz. Allah'ın Resulünden rivayeti azaltınız, Hadislerle onu meşgul etmeyiniz ve yollarından ayırmayınız".[200]

Ömer b. Hattab'ın bu sözü, Kazara ve arkadaşlarına, hadis rivayet etmemeleri hususunda bir ihtardı. Nitekim Irak'a vasıl olduklarında, hadis dinlemek için etrafına toplananlara, Kazara, hadis rivayet edemeyeceğini, Ömer'in kendilerini bu işten men ettiğini söyledi.[201]

Bu hadiseden anlaşılacağı üzere, Hz Peygamber'den rivayet edilen hadislerin, ravilerin göz önünde bulundurulması, başka kimseler tarafından da işitilip işitilmediğinin araştırılması ve hemen başkalarına nakledilmemesi suretiyle, sıhhatine önem verilmesi Hz. Ömer zamanında başlamıştır. Ancak şunu da kabul etmek gerekir ki daha sonraki devirlerde gördüğümüz isnad sisteminin ilk sahabîler arasında hiç noksansız tatbik edildiği de söylenemez.[202] Ancak yine de Ceatani'nin iddialarını doğrulayacak deliller çok tutarlı görünmemektedir.

Esasen sahabe, Hz. Peygamber'den işitmiş oldukları haberleri Allah'ın Rasulü şöyle dedi veya onun yapmış olduğu herhangi bir fiili Allah'ın Rasulü'nün şöyle yaptığını gördümgibi lafızlar ile nakletmeleri bu dönemde neden isnadın sorulmadığı sorularını da yanıtlamaktadır. [203] Fakat Hicri asrın ortalarında ve sonlarına doğru sahabîlerden çoğunun vefat etmeleri, Hz. Peygamber'i görmeyen Müslüman neslin çoğalması ve İslâmi haberlerin bu nesil arasında dolaşması göz önünde bulundurulursa, ilk isnad tatbikinin bu zamanlarda başladığı ve Hazreti Peygamber'den herhangi bir haberi nakleden şahsa bu haberi kimden aldığının sorulduğu düşünülebilir. Kaynakların muhafaza ettikleri haberler arasında, isnad teriminin aşağı yukarı tarif ettiğimiz bu devirlerde bilindiği ve kullanılmaya başladığı görülmektedir.

Hz. Osman'ın şehit edilmesi, onun ardından Hz. Ali ile Muaviye arasındaki mücadele ve neticesinde Şia ve Hariciler gibi fırkaların ortaya çıkışı, fikir ayrılıkları ve siyasi çatışmalar hadis uydurma faaliyetlerini başlatmış ve bununla sahabîler, hadis

---

[200] Ebu Abdillah ez-Zehebi, *Tezkiretül Huffaz*, Haydarabad, 1929, C.I, s.6.
[201] Talat Koçyiğit, İslam Hadisinde İsnad..., s. 47.
[202] Talat Koçyiğit, İslam Hadisinde İsnad..., s. 49.
[203] Talat Koçyiğit, İslam Hadisinde İsnad..., s. 49.

rivayeti karşısında rivayet edilen hadisten emin olmak için kendi aralarında şahit aramışlar, bazen rivayetleri tahsis etmişler, bazen de hadisi nakledene yemin ettirmek gibi bir takım tedbirlere başvurmuşlardır.

Ayrıca hadislerin yazılmamış olmaları onların senedsiz olmadığı manasına gelmemektedir ki, hadislerin rivayetinin ilk dönemlerinde hadis âlimlerince hadislerin korunması manasında tercih edilen yöntem hadislerin kitabeti değil hıfz edilmesidir. Asıl itibar gören şifahi rivayettir ve her ne kadar metin yazılı da olsa onu ravisinden dinlemek icap etmektedir.

Sahabenin isnada vermiş olduğu önemi ilk dönem âlimleri de şöyle dile getirmektedir:

İbrahim en-Nehai (ö.96/714)'nin: "Selef, bir kişi tarafından rivayet edilen garip hadisleri sevmezlerdi. hadislerin çeşitli tariklerini ararlardı. Bir adamdan hadis alacakları zaman onun namazına, umumi haline ve alametlerine bakarlardı"[204] ifadeleri, bizlere kendisinden önceki devirlerde hadis nakli esnasında ravilerin ne denli dikkatli ve özenli davrandığını nakletmektedir. [205]

İbn Şihab ez-Zühri (ö.124/742)'nin hadisleri isnadsız rivayet eden kimselere "Hadisleri bize nakleden isnadı olmaksızın yularsız ve dinginsiz mi naklediyorsunuz" diyerek kızdığına dair bilgilerin kaynaklarda yer alması isnadın o devirde yerleşik bir kural olduğunu kanıtlamaktadır.[206]

Yukarıdaki ifadelerden de anlaşılacağı üzere isnad sisteminin ilk dönemden itibaren mevcut olup, muhaddislerin bu konudaki tutumları yukarıda aktarılmıştır.

Daha önce de değindiğimiz üzere Ceatani'nin eleştirdiği bir diğer husus da isnadın Araplara özgü bir yöntem olmadığıdır. Ona göre isnad sistemi sonradan ortaya çıkmış ve Araplar isnad sistemini diğer medeniyetlerden almıştır. Oysa bilinmektedir ki Ceatani'nin bunu yapmış olmaktaki amacı, tamamen isnadın hadis metnine sonradan ilave edilmiş olduğunu ispatlamak amaçlıdır.

İsnad'ın Araplara özgü olmadığına dair:

---

[204] Ebu Hatim, *Kitabul Cerh ve Tadil*, C.II, s. 16.
[205] Mustafa Karataş, Hadislerde İsnad Sistemi, *Diyanet İlmi Dergi*, C39, S.4, 2003, s. 73.
[206] Mustafa Karataş, Hadislerde İsnad Sistemi,, s. 74.

Leone Ceatani isnad istemini Yahudilere ya da Hindîlere dayandırmaktadır. Diğer taraftan o, isnad sisteminin başlangıcının Urve ile İbn İshak (ö.151/768) dönemi arasındaki bir zamanda yer alabileceği neticesine ulaşır. Yine onun görüşüne göre, daha geniş çaptaki isnad uygulaması II. Yüzyılın sonunda hatta III. Yüzyılın başlangıcında muhaddisler tarafından ortaya atılmıştır.[207]

Ona göre isnad yeni medeniyetin ihtiyaçlarının bir sonucu olduğundan böyle bir sistem medenî olmayan Arap toplumunda ortaya çıkmış olamaz. Alman şarkiyatçısı Josef Horovitz (ö.1931) isnad sistemini Yahudilerdeki rivayetlerin onaylanma sistemine benzetmekte ve ikisi arasındaki bu benzerlikten hareketle, isnad sisteminin kökeni olarak Yahudilere dayandırmaktadır. Ancak muhaddislerin bu sistemi Yahudilerden aldığına dair hiçbir delil gösteremediğinden onun görüşleri Batı'da da ciddiye alınmamıştır. Horovitz, isnadın eskiliğinden bahsederken hadis literatürüne girişinin en geç I. yüzyılın son üçte biri olarak gösterilmesinde tereddüt edilemeyeceğini kaydeder. Yine onun verdiği bilgiye göre Yahudi Talmud literatür ündeki rivayet materyaline ait kronolojik sıraya göre tanzim işi ancak milâdî IX. yüzyıl sonlarında başlamıştır. Ayrıca o, Yahudilerin İslâm isnâd sisteminin mükemmelliğinden etkilenerek onları taklit etmeye başladığını da itiraf eder.[208] Bütün bunlar İslâm'daki isnad sisteminin orijinalliğini gösteren delillerdir.

İbn Hazm bu konuda şöyle der: "Hadisin Hz. Peygamber'e varıncaya kadar muttasıl bir şekilde rivayet edilmesi, Allah'ın yalnız müslümanlara has kıldığı bir sistemdir. Her ne kadar Yahudilerde isnâda benzer rivayet şekilleri mevcut ise de, bunlar vasıtasıyla Hz. Musa'ya yaklaşmaları bizim Hz. Peygambere yaklaşmamız gibi değildir. İsnâd bizi tabiûn ve sahabe vasıtasıyla Hz. Peygambere yaklaştırdığı halde, onları Hz. Musa'dan otuz asır sonrasına kadar götürebilmiştir. Hristiyanlarda ise talâkın tahrimi ile ilgili bir haber dışında isnâdla gelen hiç bir haber mevcut değildir."[209]

İbn Haldun'a göre nakli ilimler, İslam ümmetine has ilimlerdir. Bununla birlikte o, her milletin kendisine ait bu tür ilimleri olduğundan söz eder, ancak İslam ümmetinin iki açıdan bu ilimlere ayrıcalıklı bir konuma sahip olduğunu da üzerinde durarak belirtir. İbn

[207] Mustafa Karataş, Hadislerde İsnad Sistemi, s. 75.
[208] Tayyip Okiç, *Bazı Hadis Meseleleri Üzereine Tetkikler*, İstanbul, 1949, s. 9-10.
[209] Celaleddin es-Suyuti, *Tedribu'r-Ravi…*,C.II, s.159.

Haldun ilimleri tasnif ederken 2'ye ayırır. Birincisi hikemi-felsefi ilimdir. İkincisi nakli-vazi ilimdir. Nakli- vazi ilimler İslam ümmetine has ilimlerdir.[210]

Hadis alimlerinin ısrarla üzerinde durduğu nokta anlaıldığı üzere isnadsı n Müslümanlar tarafından ortaya konmuş bir sistem olduğudur. Ayrıca, İbn Sirin'in Eskiden isnad sorulmazdı ifadesi isnadın Araplarda ortaya çıktığının ispatı olarak kabul edilebilir.

Ahmed Naîm konuyu şöyle özetler:

> "Bir de Kaytano isnadın sonradan uydurulmuş olduğunu izâh için: "İsnad yeni medeniyetin neticelerinden biri oldu. Bu isnadda adeta bir kırtasiyecilik damgası, adeta ilmî bir simâ vardır ki Arabistan çöllerinin tenhâi-î bî-pâyânından değil, Arabistan haricindeki şehirlerin hayatından istiâre edilmiştir. İsnâdın tekmîl evsâfı o nîm vahşî, câhil, herhangi bir usûl ve kâide altına girmekten müctenib, her türlü şehri ve medenî adetlerden müteneffir olan ibtidaî Arabların bir türlü terakki etmek istemeyen tabiatlarına temâmiyle bigânedir." diyor. Ve bütün hücceti medeni olmayı, kâbiliyet-i ilmiyye'yi hâiz bulunmayı Müslümanlara yakıştırmamaktan ibaret oluyor. Halbuki bugünkü Avrupa Medeniyetini doğuran, Müslümanların o büyük ve müşa'şa medeniyet-i ma'lûmesi olduğunda Avrupa müverrihleri de müttefik olduklarından mumaileyhin(Kaytano) bu derece tarafgirliği ehl-i İslâmdan ziyâde tarihe hakarettir. İyi bir şeyi yabancı bir kavimden almak mûcib-i âr olmak pek müstahsen ve kabul eden kavim için mûcib-i iftihardır. Lakin üzerinde kırtasiyecilik damgası görüp de bilâd-ı meftûha ahâlisinden iktibâs edilmiş dediği İsnâd'ın acaba o tarihlerde, hatta –daha ileriye gidiyorum- bugünkü asr-ı medeniyette hangi kavimde mevcut olduğunu bi haber verseydi merakdan azıcık kurtulurduk. Îrânilerde mi idi? Yehûd'da mı? Akvâm-ı Nasraniyye'de mi? Lâkin bunların hepsinin tarihine, hatta Kütüb-i diniyyelerine dahil olan rivâyat ve ahkâmın hiçbiri bir sened-i muttasıl ile sâbit olmuş değildir. Hepside yalnız râvileri müteselsilen gayr-ı muayyen kimseler tarafından naklolunan rivâyâta münhasır ve en mühim tarihi şahısları olan din vâzı'larının bile gerek tarîh-i neş'etleri, gerek söyledikleri ve yaptıkları İlm-i Tarîh nokta-i nazarından

---

[210] Murteza Bedir, İslam Düşünce Geleneğinde Nakli İlim Kavramı ve İbn Haldun*, İslam Araştırmaları Dergisi*, S.15, 2006, s. 18.

sübut bulamaz. Ve bunlara dair olan ma'lûmat hep "Diyorlar ki" ve "Demişler ki" den ibarettir. Kim demiş belli değil."[211]

Ahmed Naîm, Ceatani'nin eleştirilerine cevap verdikten sonra şu ifadeyi kullanır: "Kaytano'nun ilkâ eylediği vesveseden dolayı açtığımız bu istitrâdî bahsi daha ziyade uzatmak istemez." Netice itibariyle Ahmed Naîm, isnad sisteminin ilk dönem ortaya çıktığını ve bu ilmin Müslümanlara ait olduğu görüşünü savunup delillendirmektedir. [212]

3.Hadis Rivayetinde İklal ve İksar Meselesi

Kelele kökünden türetilmiş bir mastar olan iklâl sözlükte, bir seyi sayıca/miktarca azaltmak, azca/nadiren yapmak; malı mülkü olmayıp fakir olmak[213] anlamlarına gelmektedir.[214] Kıllet ise, bir şey sayıca/miktarca az olmak ya da azalmak, önemsiz, az miktarda olmak, nadir olmak veya bulunmak, (bir seyden) az/aşağı olmak anlamlarına gelmekte olup, kelime bu anlamıyla Türkçede de kullanılmaktadır. Terim anlamı olarak da sözlük anlamıyla birebir ilişkili olup rivayet edilen hadislerin sayısıyla sınırlandırılmasıdır. Bu yönüyle iklâl (iklâl-i hadis) kelimesi, bir hadis ilmi terimi olarak, sahâbî tarafından rivâyet edilen hadis sayısının az; iksâr (iksâr-i hadis) kelimesi de "iklâl"in zıttı olarak bu sayının çok olduğunu gösterir.[215]

Hadis âlimleri ravi sahabelerin ve rivayet ettikleri hadislerin sayılarını belirleyerek sahabeyi, bu bağlamda iklal ve iksar bakımından gruplandırmaktadır. Bu sınırlandırma hadis ilmi açısından bir takım problemleri de beraberinde getirir. Hadislerin sıhhati meselesinde sahabenin bir kısmının çokça rivayette bulunurken bir kısmının hadis rivayet etmekten çekinmesi ve hatta hadis rivayetini engellemeye çalışması, hadislere karşı gerek İslam âlimleri tarafından gerekse müsteşrikler tarafından eleştirilmektedir.

---

[211]Babanzâde Ahmed Naîm; *Sahihi Buhari Muhtasarı…* s.79.

[212] "Muhakkak olan bir şey varsa o da İsnâdın Ümmet-i Muhammediyye'ye salla'llâhu aleyhi ve selem hâs bir meziyyet olduğu ve Müslümanların eser-i ıhtırâı olan İlm-i Rivâyet'in yine onların elinde kemâlini bulup fî-mâ-ba'd vakayi-i tarihiyyeyi kayd ve zabt edebilmek için nümûne ittihâz edilecek en sağlam usûl ve kavâidi câm'i olduğudur. Yine muhakkak olan bir şey varsa İsnâd'ın ve nakd-i ricâlin bidâyet-i zuhuru ne Buhârî'nin, ne de Muhammed bin İshak'ın gününde olmayı"gale Hz Peygamber Salla'llahu aleyhi ve's-selle " denilmeğe başladığı gün olduğudur. Babanzâde Ahmed Naîm; *Sahihi Buhari Muhtasarı…* s.79 ; Ceatani'nin isnad hakkındaki sözlerinin reddedilmesiyle ilgili detaylı bilgi için bnz: Asım Köksal, *İsnad ve İftiralara Reddiye*, Ankara, 1961.

[213] Ebü'l-Fazl İbn Manzur İbn Mükerrem Cemaleddin Muhammed, *Lisânu'l-arab*, "kll" mad., Daruk Kütübu'l İlmiye, Beyrut, 1935, C.11, s.563.

[214] İbn Manzûr, *Lisânu'l-arab*, "kll" mad., XI, 563-564.

[215] Osman Arpaçukuru, *Sahabe Dönemi Hadis….*,s. 105-110.

Bu konuda mevcut olan tüm eleştirileri aktarmaktan ziyade konuyu, Ahmed Naîm'in değindiği noktalar üzerinden hareketle açıklamayı, tezin kapsamı açısından daha uygun bulmaktayız. Bu nedenle konunun çerçevesi, *Tecrid-i Sarih'in Mukaddime*'sinde bahis olan hususlarla sınırlı kalacaktır.

Bunlardan ilki sahabenin yakın arkadaşları, özellikle Aşere-i Mübeşşire'nin az hadis rivayet ediyor olmasıdır. Hz Peygamber'e yakınlığı ile bilinen bu kimselerin az hadis rivayet etmesi akıllara bu hadislerin sonradan uydurulmuş olduğu şüphesini yerleştirmektedir. Bu nedenle sahabenin özelinde ise Hulefa-i Raşidin'in neden az rivayette bulunduğuna Ahmed Naîm değinmeyi bir vazife olarak görmektedir.

Hz. Peygamber'in söz ve işlerini bize nakleden ilk insanlar, tabii olarak, sahabîler olmuştur. Onların, genel olarak Müslümanlığa hizmetleri yanında hadis rivayetine düşkünlükleri ve bu konudaki titizlikleri onları daha da değerli kılmaktadır. Sahabe içerisinde de, hadis rivayetinin sorumluluğunu üstlenme cesaretini kendinde bulamadığı için hiçbir şey nakletmek istemeyenler olduğu gibi kendini özellikle bu işe vermiş olanlarda vardı. Bunlara bir de, Hz. Peygamber'in vefatımdan sonra kısa veya uzun süre daha yaşamış olma, devlet görevi gibi belli bir işte çalışma ve dolayısıyla zaman bakımından az veya çok hadis rivayet etmek imkanı bulma hususunu da eklemek gerekir. Bu ve benzeri sebeplerden dolayı bütün sahabîler hadis rivayeti konusunda aynı yere sahip değillerdir.[216]

İbn Hazm, hadis rivayet eden 1008 sahabeden söz eder ve hangi sahabenin ne kadar hadis rivayet ettiği konusunda bir risale yazmıştır. Biz burada rivayette bulunan sahabenin tamamından bahsedemeyeceğimiz için, özellikle iklal ve iksar meselesinde eleştirilerin odak noktası olan Hulefa-i Raşidin'in, özelinde ise Hz. Ebu Bekir, Hz. Ömer ve Hz. Ali'nin hadis rivayetindeki yaklaşımlarına değineceğiz.

> "Bu münâsebetle a'dâyı dînimiz tarafından neşredilip son zamanlarda diyârımızda da maalesef revaç bulan şüphelerden birini zikredelim: deniliyor ki Resûlu'llâh salla'llâhu aleyhi ve selem' e mülâzemeti çok imtidâd etmiş Sahâbe-i Kirâm, mesela Aşere-i Mübeşşere; bâhusus seferde, hazarda Huzûr-i Âli Risâlet-i Penâhi'den eksik olmamış olan Hulefây-ı Râşîdîn gibi Ecelle-i

[216] Abdullah Aydınlı, *Hadis Tespit Yöntemi*, Rağbet Yay. İstanbul, 2009, s.68.

> Ekâbir-i Ashâb rivâyet hûsusunda Mukıllîn yani rivâyeti az olan zümresinden oldukları halde müddet-i mülâzemeti daha aza ve Ahvâl-i Risâlet-i Penâhi'ye vukûf i'tibâriyle onların mertebesinden uzak olan diğer bazı sâhabe, yani Müksirîn yanir ivâyeti çok olan zümresinden bulunuyorlar. Demek ki bir çok Hadisler Ekâbir-i Ashâb'ın ma'lûmu değilmiş. Bunlar sonradan uydurulmuş.[217]

Rivayet Etmeyi Yasaklayanlar ve Az Hadis Rivayet Edenler /Mukıllun

Sahabenin önde gelenlerinin az rivayette bulunduğuna dair eleştirilerin muhatapları ilk olarak Hulefa-i Raşidin'dir. Mukillûn arasında yer alan sahabenin önde gelenlerine değinecek olursak; Ömer İbnu'l Hattab: 500[218], Ali bin Ebi-Talib: 500[219], Osman İbn 'Affan: 146[220], Ebu Bekir es-Sıddık: 142[221], Talha bin Ubeydullah: 38[222], Zübeyr bin Avvam: 38[223], Abdurrahman bin Afv: 65[224], Sa'd bin Ebi Vakkas: 271[225], Said bin Zeyd: 48[226], Ebu Ubeyde ibnu'l Cerrah:14[227] şeklindedir.

Mukillun arasında yer alan ve Hz. Peygamber'e yakınlıkları ve de cennetle müjdelenmiş olmaları ile şöhret bulan bu isimlerin, kaç hadis rivayet ettiği yukarıda verilmektedir. Bu isimlerin, özellikle dört halifenin hadis rivayet etmekten çekinmelerinin yanı sıra hadis rivayetini engelleme çabası içerisinde olmaları; hadislerin sahihliğine gölge düşürülmek için Oryantalistler tarafından çokça kullanılan bir malzemedir. Hz. Peygamber'e yakınlıkları ve onunla uzun bir süre geçirmiş olmalarına rağmen, büyük sahabelerin rivayeti az iken, Hz. Peygamber'le az vakit geçiren kişilerin çokça hadis rivayet etmesi, hadislerin çoğunun uydurma olduğu iddiasını taşımaktadır.

Bu iddia üzerinde adı az hadis rivayet etmeleri ve hadis rivayetini engelleme çabasında olmaları nedeniyle birkaç isime değinmeyi gerekli görmekteyiz. Hz Peygamber'e yakınlığı ile bildiğimiz Hz Ebu Bekir, az sayıda hadis rivayet eden sahabeler arasında yer almaktadır. O, 500 hadis toplamış, ancak hadis ravilerinin rivayetlerinin

---

[217] Babanzâde Ahmed Naîm; *Sahihi Buhari Muhtasarı…* s.57.
[218] Hacer el Askalani, *Tehzibu'l Tehzib*, Hindistan (I-X), Hindistan, 1903 C. I, s. 432.
[219] Hacer el Askalani, *Tehzibu'l Tehzib* , s. 432.
[220] İbn Abdilberr en-Nemeri, *El İsti'ab Fi Ma'rifeti'l- Ashab* (I-IV) tkk: Ali Muhammed el-Becavi, Mısır, Nr. 2026.
[221] Hacer el Askalani, *Tehzibu'l Tehzib* , s. 432.
[222] Nevzat Aşık, *Sahabe ve Hadis Rivayeti*, Akyol Neşriyat, İzmir, 1981, s. 120.
[223] Nevzat Aşık, *Sahabe ve Hadis Rivayeti*, s. 120.
[224] İbn Abdilberr, *El İsti'ab…*, Nr. 3230.
[225] Nevzat Aşık, *Sahabe ve Hadis Rivayeti*, s. 120.
[226] Nevzat Aşık, *Sahabe ve Hadis Rivayeti*, s. 120.
[227] Nevzat Aşık, *Sahabe ve Hadis Rivayeti*, s. 120.

rivayet ettikleri hadislere fazlalık ya da eksiklik yapmak sureti ile Hz. Peygamber'e yanlış ve hatalı bir kelime isnad etmiş olabileceklerinden korkarak toplamış olduğu bu hadisleri yakmıştır.[228]

Hz. Aişe'den rivayet olunduğuna göre o, bütün geceyi sıkıntı içerisinde geçirmiş ve sabah olduğunda ise tüm hadisleri yakmıştır. Hz. Aişe içinde bulunduğu bu durumu sorunca: "Onlar yanımda iken ölmekten korktum. Güvendiğim kimselerden aldığım bu hadislerin içinde bana söyledikleri gibi olmayan vardır da, ben onu nakletmiş olabilirim"[229] diye cevap vermiştir.

Onun bu konusunda ne kadar endişeli olduğu, Hz. Peygamber'in vefatından sonra insanları toplayarak, söylediği şu sözlerle anlaşılmaktadır: "Siz Rasulullah'tan, ihtilaf ettiğiniz bazı hadisleri söylüyorsunuz. İnsanlar sizden sonra daha çok ihtilafa düşecekler. Eğer sizden hadis söylemenizi isteyen olursa, 'aramızda Allah'ın kitabı var ' deyiniz." [230]

Hz. Ebu Bekir, hadislerin rivayetinde ihtiyatlı davrananların ilkidir. Neneye miras hadisinde onun bu konuda ne denli ihtiyatlı davrandığı ortadadır.[231] Hz. Ebu Bekir'in hadisi değerlendirmeden evvel bir şahit istemesi, oryantalistleri, sahabenin birbirlerine karşı güven problemi yaşadıkları bilgisine ulaştırmaktadır. Oysa âlimler bunun bir takım sebepleri olduğunu şu şekilde izah etmektedirler. Örnek olayda Hz. Ebu Bekir in Mugîra'dan şahit istemesi şu nedenlerden olabilir: Acaba hadise muttali olan başka bir kimse var mıydı?, Hz. Peygamber cedde hadisini nesh eden başka bir hadis söyledi mi? Hükmün daha da kuvvetli olmasını sağlayacak aynı veya bir benzer hadis olamaz mıydı?[232]

---

[228] Zehebi, *Tezkiretül Huffaz,* C.1, s.5.
[229] Zehebi, *Tezkiretül Huffaz,* C.1, s.5.
[230] Zehebi, *Tezkiretül Huffaz,* C.1, s. 2-3.
[231] Bir büyükanne, Hz. Ebû Bekir'e gelip ölen torununun mirasını istedi. Hz. Ebû Bekir ona, 'Senin hakkında Allah'ın kitabında bir hüküm yok-tur. Bu hususta Peygamber Efendimiz'den de bir şey işitmedim. Sen şimdi git. Ta ki ben sorayım' dedi. Bunun üzerine Muğire b. Şu'be, 'Ben bir defa Peygamber Efendimizin yanında idim. Büyükanneye altıdabir hisse verdi' dedi. Hz. Ebû Bekir ona 'Senden başka kim vardı orada?' diye sordu. Bu se-fer Muhammed b. Mesleme 'Ben orada idim. Muğire'nin dediği doğrudur' dedi. Bunun üzerine Hz. Ebû Bekir ona altıdabir verdi. Sonra öteki büyü-kanne de Hz. Ömer'e gelip mirastan hissesini istedi. Hz. Ömer ona 'Senin hakkında Allah'ın kitabında bir hüküm yoktur. Senden önce altıda bir hisse-si bir başka büyükanneye verilmiştir. Ben kendiliğimden herhangi bir kim-seye bir şey verememem. Diğer büyük anneye verilen hissede ikiniz ortak olma-yı kabul ediyorsanız, ikinize olsun. Eğer sadece biriniz olsaydınız, bu altıda bir hissesinin hepsi ona olurdu' dedi" mealindeki hadisidir.. İmam Mâlik aynca "Her iki büyükanne de Hz. Ebû Bekir'e geldiler. Hz. Ebû Bekir, yalnız anne tarafından olan büyükanneye miras verdi. Adamın biri ona 'Kendisine miras vermediğin büyükanne, eğer kendisi ölüp de torunu sağ kalsaydı, torunu ondan miras alacaktı' dedi. Bunun üzerine Hz. Ebû Bekir altıda biri ikisi arasında müşterek kıldı. İmamMâlik, Ferâid, 8.
[232] Nevzat Aşık*, Sahabe ve Hadis Rivayeti*, s. 168.

Nitekim Hz. Ebu Bekir halife olur olmaz, rivayetlerin çokça yayılmasını engellemek ve hadis rivayetinde titiz davranılmasını sağlamak gayesiyle ashabına şöyle demiştir: "Farklı farklı hadisler rivayet ediyorsunuz. Sizden sonrakiler ise daha fazla ihtilafa düşecekler. Hz Peygamber'den bir şey aktarmayın. Size soranlar 'Önünüzde Allah'ın kitabı var. Onun helal kıldığını helal, haram kıldığını da haram kılın' deyin. "[233]

Hz. Ömer de bu konuda aynı hassasiyete sahiptir. Bu nedenle o, çok rivayet eden veya bir konu hakkında bir rivayet nakledip de şahit göstermeyenlere sert davranmıştır. Ashaba da az rivayette bulunmalarını emrederek, insanların hadis rivayetinde gevşek davranmamasını, ondan olmayanların içine karışmasına; münafık, facir ve bedevilerin yalanlarının hadislere karışmasını engellemeyi amaçlamıştır.[234]

Şube b. Haccac'ın rivayet ettiğine göre, Hz. Ömer, ashabının bazısını hapsetmiştir. İçerinde İbn Mes'ud (ö.32/652), Ebu'd-Derda (ö.32/652) ve Ebu Mes'ud el-Ensari (ö.49/669) olan bu isimlere şöyle demiştir: "Siz Hz. Peygamber'tan rivayeti çoğaltıyorsunuz. "[235] Ancak bu rivayetin sahih olmadığını nakleden görüşlerin başında bu hadisi nakleden Ebu Abdillah ve El-Berri, metinde geçen hapsetme ifadesinin hadis rivayetini men etmek manasında olduğunu söylemiş ve eklemiştir. "Zira Hz. Ömer döneminde hapishane yoktu."[236]

İbn Hazm bu haberi tartışıp reddetmiştir. Şu'be'den gelen haberin şüpheli ve mursel bir haber olduğunu aktardıktan sonra kendisi ile ihticac edilemeyeceğini savunur. Bunlara ilave olarak da hadisin apaçık yalan ve uydurma olduğunu aktardıktan sonra Hz. Ömer'in sahabeyi itham etmesi veya bizzat hadisten ve Hz Peygamber'ın sünnetlerini Müslümanlara tebliğ etmekten nehy etmesinin söz konusu dahi olamayacağını ifade eder ve "Hz. Ömer'i bütün bunlardan Allah korusun, diğer sahabe Hz. Peygamber aleyhine yalanla itham edilirse geriye onlardan sadece Hz. Ömer kalır ki buda bir Müslümanın asla söyleyemeyeceği bir sözdür." diye devam eder.[237]

Ancak İbn Hazm'ın bu yaklaşımı da çağdaş alimler tarafından aşırı bulunmaktadır. Zira Hz. Ömer'in bazı sahabîleri hapsetmesi ve onların rivayetleri çoğaltmalarını hoş

---

[233] Enbiya Yıldırım, *Hadiste Metin Tenkidi*, s. 103 ; Zehebi, *Tezkiretü'l Huffaz* C.I, s. 2-3.
[234] Enbiya Yıldırım, *Hadiste Metin Tenkidi*, s. 103.
[235] Zehebi, *Tezkiretü'l Huffaz* C.I, s.7.
[236] Ramahurmuzi, *el-Muhaddisun*, s. 553.
[237] İbn Hazm, *El-İtkan*, Daru'l Kitabu'l İlmiyyei Beyryti trz, C.II, s.139.

karşılamamasının, Hz. Peygamber'in sünnetini tebliğden nehyetmesi olarak anlaşılması doğru değildir. Hz Ömer ile ilgili ulaşan haberden kasıt Hz. Ömer'in, hadis rivayetinde ihtiyat ve titizlik olarak algılanmasının daha kabul edilebilir bir görüş olduğudur. [238]

Hz. Ali de rivayet konusunda titiz davranmış kişiler arasındadır. "Siz bir hadis rivayet ettiğimde, semadan düşmem, benim için Allah Rasulu'ne yalan isnad etmemden daha hayırlıdır" [239] demiştir.

Aynı zamanda toplumun idarecisi konumunda olan bu insanlar, yetki mercii kişiler olması hasebiyle hadisler konusunda daha titiz davranmış ve yetkilerini bu uğurda kullanmış kişilerdir. Bu isimlerin ön plana çıkma nedeni, işte bu nedenlerden kaynaklanmaktadır zira kalanların yaptırım güzü ikazdan öteye geçemediği için, kaynaklarda idarecilerin uygulamalarından söz edilmektedir.[240]

Sahabe, Kur'an'ın kaynak bakımından ilk sırada oluşunu korumak ve hadislerin Kur'an'ın önüne geçmesini engellemek amacıyla rivayet konusunda kendi aralarında bir takım kısıtlamalar getirmektedirler. Kur'an'ın yerini hadisin alacağı korkusu ve ikinci kaynak olan hadislerin dikkatsizce rivayet edilerek bozulmasından korkmaları onları bu konuda daha da titiz davranmaya sevk etmiştir.

> Ahmed Naîm: Râşidin Hazerâtının bir husûsiyetleri daha vardır. Cenâb-i Kerîm-i Risâlet-Meâb'a mülâzemetleri o kadar çok, tefâsîl-i akvâl ve Ahvâl-i Nebeviyye'den edindikleri mâ'lumât -ı külliye-i şer'iyye o kadar sağlam idi ki emir ve nehiylerini, fiillerini, hükümleini alelekser rivâyet ile tevsika muhtaç olmaksızın da ümmetçe musaddak ve muta' oluyorlardı. Vâkıâ bunlar Enbiyâ gibi ma'sûm değillerdi. Bazen hata ettikleri de vakıa idi. Fakat kendilerimden bir hata sadır olmuş ise emr-i dinde hâtıra, gönüle bakmak büyük günah olduğunu, her kim olursa olsun hakkı bî-mehâbâ ihtâr edebildiği için Sahâbe'nin hususa kıdemây-ı Muhâcirîn ve Ensâr'ın sûkutiyle mukabele gören, hele tasvîb-i sarîhlertine iktirân eden her fiilleri Sünnete müvâfık i'tibâr edilmiştir. "Benim sünnetime ve benden sonra mazhar-ı hidâyet olmuş Hulefây-i Râşidîn'in sünnetlerine yapışınız…. Benden sonra geleceklere, Ebû-

[238] H. Musa Bağcı, *Hadis Tarihi….,* s.77.
[239] Muhammed bin İdris eş-Şafiî, *er-Risale* (thk: A. M. Şakir) , Mısır, 1940, s. 426.
[240] Enbiya Yıldırım, *Hadiste Metin Tenkidi*, s. 103.

> Berk ile Ömer'e iktidâ ediniz." Hadisleriyle onları müeyyid olarak hâfıza-i ümmetde kalan beyenât ve karâinde kavillerini tasdîk ve fiillerini takrîr için ümmeti mütâlebe-i delîlden muğnî kılıyordu, bundan dolayı i'tirâza uğramıyan, icmâ-ı Sahâbe'ye iktirân eden fiil ve kavilleri Sünnet-i metbûa tanınmış ve bu hal müşârünileyhim hazarâtının çokluk rivâyet etmelerine mahalbırakmayan sebeplerden biri olmuştur .[241]

Çok Rivayet Edenler/Muksirun

Ebu Hurayra: 5374, Abdullah İbn Ömer: 2630, Enes bin Malik: 2286, Hz. Aişe: 2210, Abdullah bin Abbas: 1660, Cabir İbn Abdillah: 1540, Ebu Sa'd el-Hudri: 1170[242]. Hz. Peygamber'in son derece önemli olan konumunu idrak eden sahâbîler, onun sözlerini en iyi şekilde tespit edebilmek ve gelecek nesillere intikalini sağlayabilmek amacıyla hadisleri hıfz ve kaydetme gayreti içerisine girmişlerdir. Bunun sonucu olarak özellikle bir kısım sahâbî bütün zamanını hadis rivayetine ve hadis ilmine tahsis etmiştir. Yaşadıkları her türlü olumsuzluk karşısında, hatta hadis rivayetinin sahabenin önde gelen isimleri tarafından yasaklanması durumunda dahi hadis rivayet etmekten çekinmemişlerdir.

Sahabenin çokça hadis rivayet etmesi, hadis karşıtları tarafından bazı isimler üzerinde eleştiriye neden olmuştur. Hz. Peygamber'le sadece üç yıl beraber olmasına rağmen, en çok hadis rivayet eden kişi olduğu söylenen Ebu Hureyre bu alanda en çok eleştirilere maruz kalan kişidir.[243] Kendisinden önce Müslüman olmuş Sahabîlerden hiçbirinin aktarmadığı kadar hadis aktarmış olması tamamen şüphe çeken bir durumdur. Hadis karşıtlarına göre onun, bu kadar çok rivayette bulunduğuna inanmak imkânsızdır.

Ebu Hureyre fazla hadis rivayet ettiği için uyarılmış olması nedeniyle Hz. Ömer ve Hz. Ebu Bekir döneminde az hadis aktarma politikasına bağlı kalmıştır. Ancak yine de kendisinden önce Müslüman olanlara oranla daha fazla rivayette bulunması, onun Hz. Peygamber'in dizi dibinden hiç ayrılmaması, ne ticaret, ne alışveriş, ne ekim, ne de dikimle uğraşarak Hz. Peygamber'in sohbetinden mahrum olmaması ve bu yüzden diğerlerinin ezberlemediği kadar hadis ezberlemesine bağlıdır.[244]

---

[241] Babanzâde Ahmed Naîm; *Sahihi Buhari Muhtasarı…* s.60-61.
[242] İbnus-Salah, *Ulumu'l-Hadis*, s.266.
[243] Danial Brown, *İslam Düşüncesinde Sünneti …,* s.20.
[244] Muhammed Ebu Zehv, *Hadis ve Hadisçiler*, s. 97, 98.

Çokça hadis rivayet eden isimler incelendiğinde kendilerini bu işe adadıkları ve hadis rivayet edebilmek için her türlü gayreti sarf ettikleri ve hiçbir olumsuzluğun kendilerini etkilemediği ortadadır.

> "Maahâza Sahâbe'nin bu kadar ihtiyat göstermesi, Hulefây-ı Râşidî'nin kesret-i rivâyeti hoş görmemeleri Ömer râdiya'llahu anh'ın Ebû Hureyre ile İbnü Mes'ûd râdiya'llahu anhümâ'yı kesret-i rivâyetlerinden dolayı tevbîh edişi el beraber yine selef-i sâlihînden halef-i müttebiîne birçok rivâyat intikâl etmiştir. Bu babda en ziyâde şiddet ve ihtiyât gösterenler hatırlarında sağlam olarak kalmış şeyleri sırası geldikçe rivâyet etmekten kendilerini men' edememişleridir."[245]

Ravi Sahabelerin Hadis Rivayetlerinin Az veya Çok Oluşunun Sebepleri:

Hadis rivayetinde iklal ve iksar meselesi Ahmed Naîm tarafından Bir Şüpheyi Hal başlığı altında incelenmiş ve o, bu başlık altında "din düşmanları tarafından neşredilen ve maalesef revaç bulan şüphelerden birini zikredelim" diyerek, sahabenin neden az rivayette bulunduğu meselesini yedi başlık altında incelemiştir.

1. Men Kezibe hadisinden dolayı sahabe hadis rivayet etmekten çekinmiştir.

> "Bir kere Zât-ı Akdes-i Nabevî'nin doğrudan doğruya feyz-i terbiyesine mazhar olan Sahâbe-i Kirâm'ın, peygamber ne demek olduğunu pek güzel bilen ve Vahy'in tarâvet-i teblÎğini henüz gönüllerinde hisseden Tabaka-i ûlâ ricâlinin dünyâda, ukbâda veliyy-i ni'metleri bildikelrini, mu'cizâtını bizzât müşâhede ettikler, Kur'ân'ı Kerim gibi bir mu'cize-i edeb-zindesini tilâvet edip durdukları Nebiyy-i Mükerremleri ağızdan yalan uydurup neşretmeleri akla gelmez. Husûsâ kizbin, hele kizb ale'r-Resûl'in vehâmet-i âkıbei hakkındaki Âyât-ı Kerîme ile –yine Kur'ân gibi- tevatüren ümmete bizzat naklettikleri "men kezibe" Hadis-i Şerîf'inin natık olduğu ıkâb-ı azîme beyhûde göğüs germeye cesaret edemiyecekleri şüphesiz idi."[246]

---

[245] Babanzâde Ahmed Naîm; *Sahihi Buhari Muhtasarı…* s.57.
[246] Babanzâde Ahmed Naîm; *Sahihi Buhari Muhtasarı…* s.59.

"Her kim bilerek bana yalan isnad ederse cehen-nemde yerini hazırlasın"[247] hadisi, sahabenin hadis rivayet ederken, hata ve yanılma korkusu içerisinde rivayet edecekleri hadis sayısının az olmasının en önemli etkenlerinden biri olmuştur. Sünnetin önemini çok iyi bilen ve Hz Peygamber'in sözlerinin olduğu şekliyle korunması gerektiğine inanan sahabe, Hz Peygamber'in sözlerini naklederken yanlış ve hata yapmaktan son derece sakınarak hadis rivayetinde çekingen bir tavır takınmıştır.

Enes b. Mâlik'ten hadis rivayet etmesi istendiğinde, o çok hadis rivayet edenin hata edeceğini söyleyerek bundan kaçınmıştır. Hadis rivayetinde aşırıya kaçmakla itham edilen Ebu Hureyre dahi bu hususta titiz davranmaya gayret etmiş isimler arasında yer almıştır. O, yaslandığı zaman fetva vermeyi terk etmiş, kendisine bu durumun sebebi sorulduğunda şöyle cevap vermiştir: "Vücudum zayıfladı, kalp de vücuttan bir parçadır. Vücudumun zayıflaması gibi kavrayışımın da zayıflamış olmasından korkuyorum."[248]

2. Hz. Peygamber'in sözlerini yanlış aktarmaktan korktukları için rivayet etmekten çekinmişlerdir. Bazı sahâbîler, hadis rivâyetinde hata yapmayı Hz. Peygamber'e yalan uydurmak kapsamında değerlendirmiş ve gerekmediğince hadis rivayet etmemişlerdir. "Hata etmekten korkmasaydım, Resûlullah'tan işittiklerimi size elbette rivâyet ederdim."[249] diyen Enes b. Mâlik'in ifadesi bunun apaçık bir beyanıdır.

Hz. Ömer'in de hadislere bir şey katmak veya onlardan bir şey eksiltmekten duyduğu korkuyla hadis rivayetinden çekindiği, aynı endişelerle Hz. Ebû Bekir'in, Hz Peygamber'den yazdığı hadisleri içeren kitapçığını vefatına yakın yaktığı bilinmektedir.

Zehebi bu rivayeti verdikten sonra şu değerlendirmeyi yapar: "Bu mursel haber, Ebu Bekir'in haberlerdeki tesebbüt ve sorgulayıcı tavrına delalet etmektedir. Bu, rivayetin kapsamını kapatmaz. Ebu Bekir, ninenin mirası konusu kendisine geldiğinde ve Kitap'ta onu bulamadığında, onu sünnette aramış ve sika bir sahabî ona haber verdiğinde başka bir sika sahabî onun destekleyinceye kadar onunla iktifa etmemiştir. Ayrıca Haricilerin dediği gibi "Bize Allah'ın kitabı yeter" dememiştir. Hz. Aişe'nin şu haberi de çok hatanın vuku bulması endişesiyle Hz. Ebu Bekir'in rivayeti azaltmayı telkin etmektedir: "Babam, Hz. Peygamber'e ait 500 kadar hadisi topladı. Aradan bir gece geçip sabahladığı zaman bana

[247] Buharî, İlim, 38.
[248] Mustafa Karataş, *Hadis Rivayetinde Sahabenin Tutumu*, http://mustafakaratas.com/sahabe-ve-hadis-rivayeti.html. 16 Temmuz 2006.
[249] Dârimî, Mukaddime, 25.

“Yanındaki hadisleri getir” dedi. Bende ona hadisleri getirince onları yaktı. Ve şöyle dedi: ”Bu hadisler senin yanındayken ölmekten korktum. Ola ki kendisine itimat ettiğim ve güvendiğim bir adamdan almış olduğum bu hadisler, o adamın bana rivayet ettiği gibi olmaz da ben de bu sorumluluğu üzerime almış olurum.”[250]

Hz Ebu Bekir’in hadislerin nakledilmesini yasaklama meselesi Zehebinin de naklettiği üzere hadislerin yanlış aktarılması kaygısından kaynaklanmaktadır. Hz Aişe’nin rivayeti de bu gerekçeyi destekler niteliktedir.

> “Zübeyr bin Avvâm, Saîd bin Zeyd, Zeyd bin Erkam ve emsâlleri Ecille-i sahâbe radiya’llahu anhüm’ün az rivayet etmeleri –yukarıdanberi arzettiğimiz gibi- yanılmaktan fart-ı(aşırı korku) tehâşîleri olmuştur. Çok şeyler bilip ve bildikleriyle âmil olup söylediklerini, yaptıklarını Resûlu’llâh salla’llâhu aleyhi ve sellem’e isnâd etmek istemeyen son tderece ihtiyâtlı takımdan oldukları için Mukıllîn’den olmaları gayet tabîîdir. Sehiv ve hâta korlkusu olmaksızın iltizâm-ı sükût edilmiş olduğu da kesiretü’l-vukû’dur.”[251]

3. Sahabe’nin birçoğunun erken yaşta vefat etmiş olması:

Bazı sahâbîlerin, ya Hz. Peygamber döneminde veya onun vefatından kısa bir zaman sonra vefat etmiş olmaları dolayısıyla onlardan gelen hadis miktarı da az olmuştur. Örneğin, babasından altı ay sonra vefat eden Hz. Fatıma'nın, Bakî b. Mahled’in el Müsned’indeki toplam rivayet 18'dir. Kendisinden 142 hadis rivâyet edilmiş olan Hz.Ebû Bekir, Hz Peygamber 'in vefatından bir buçuk sene sonra vefat etmiştir. Hz. Ömer ise, Hz. Ebu Bekir'den sonra on sene daha yasamış ve böylelikle onun hadislerin toplamı Hz. Ebû Bekir’inkinden daha fazla olmuştur.[252]

Bir kısmı Hz Peygamber ile uzun müddet sohbet etmiş, hazarda ve seferde O’nun yanından ayrılmamış ve Hz. Peygamber’in vefatından sonra da uzun bir ömre sahip olmuştur. İbn Mus’ud, Ebu Hureyre, Cabir b. Abdillah, İbn Ömer ve Enes bin Malik’in durumları böyledir. Bu nedenle ismi geçen sahabiler, Hz. Peygamberden sonra uzun yaşamış olmalarından kaynaklanan zaman dilimi neticesinde çokça hadis rivayetinde

---

[250] Zehebi, *Tezkiretül Huffaz*, C.1, s.2,3.
[251] Babanzâde Ahmed Naîm; *Sahihi Buhari Muhtasarı…* s.59.
[252] Mustafa Karataş, “Hadis Rivayetinde Sahabenin Tutumu …”

bulunmuşlardır. [253] Oysa Hz. Peygamber'in nübüvveti esnasında yahut onun vefatından sonra ölenlerin hadis sayısı ya azdır yada yok hiç yoktur, çünkü hadislein rivayeti daha çok ümmetin ihtiyaçlarına binaen ortaya çıkmıştır ve erken dönemde ölen sahabilerin rivayette bulunması mümkün değildir. Yoksa mukillinun sayısının çok fazla olmasının nedeni onların hadis rivayetinden çekiniyor olması anlamına gelmemektedir. Bununla birlikte Hz. Peygamber ile fazla sohbet edememiş veya uzun müddet bir arada kalma imkanı bulamamış kimselerin durumu da aynıdır.

4. Yönetim ve siyaset gibi işlere daha çok vakit ayırdılar:

"Sahâbe'den bir takımının siyaset-i memleketle, temşiyet- umur-i ibâd ile, cihad ve ilây-ı Kelimeti'llâh ile iştigalleri rivâyete mâni olmuştur."[254]

İlk dört halife basta olmak üzere bazı sahâbîlerin halifelik, valilik, kadılık ve vergi memurluğu gibi devlet isleri ile uğraştıkları bilinmektedir. Bu isleri sebebiyle onlar ilme ve bildikleri hadisleri rivâyete yeterince zaman ayıramamışlar, böylelikle onlardan gelen hadis miktarı da az olmuştur. Ayrıca Resûlullah'ın vefatından sonra fetihler, ortaya çıkan yalancı peygamberler ve iç karışıklıklar, halifeleri hadis rivâyetiyle meşgul olmaktan alıkoymuştur.

Hz. Ömer'den ilim öğrenme arzusunda olan Yezîd b. Umeyre'ye Muaz b. Cebel'in verdiği cevap, halifelerin devlet islerinden ilme zaman ayıramadıklarını göstermektedir. Muaz ona söyle demistir: "Hayır, ona bir sey sorma; çünkü o, devlet isleriyle meşgul olduğu için sana ayıracak zamanı yoktur." [255] Bu durum yalnızca Hz Ömer işin geçerli değildir, dörtt halife ve ayrıca Talha b. Ubeydullah be Zübeyr b. Avvam'da aynı sebeplerden az rivayette bulunmuş isimlerdir. Ancak yine dikkatleri Ebu Hureyre ve Hz Aişe gibi muksirundan isimlere çekecek olursak, bu durum onlar için geçerli değildir ve rivayet sayıları ortadadır.

5. İlme ihtiyaç oldukça vakit ayırmaya çalıştılar:

"Gerek Sahâbe'nin, gerek Tabiîn ile Etbâ-ı Tabiîn'in bir çoğu sadırlarında mahfûz olan ilmi yalnız vakt-i hâcetde ızhâr edip başka zamanlarda sâkit kalmayı tercih ederlerdi.

---

[253] [253]Nevzat Aşık, *Sahabe ve Hadis Rivayeti*, s. 123-125.
[254] Babanzâde Ahmed Naîm; *Sahihi Buhari Muhtasarı*... s. 60.
[255] Ali Toksarı, *Hadis İlmi Açısından* Toksarı…, s. 273.

> İşte bu mesleği ihtiyâr edenlerin, yahut bu meslekte telâmizi olanların rivayetleri elbette az olur. Öte yandan hârikulâde metin olan hıfzı ile beraber üç sene kadar zamanının aleyhi's-selâtü ve s'elâm' Efendimiz Hazretlerine şiddet-i mülâzemete ve bu müddet zarfında ütün kuvâsını Akvâl ve Ahvâl-i Risâlet-Penâhî'yi hıfz ve kayda hasreden Ebû Hureyre radiya'llâhu anh, herkese ma'lûm olması mümkün olmayan şeyleri bilmeğe sâirlerinden ehakk olan Ümmü'l-Mü'minîn Âişe radiya'llâhu anha, "Allah'ım onu dînde fakîh ete ve Kitâbı ona öğret" [256]

Sahâbeden bazıları hayatları boyunca Hz. Peygamber'in meclisine fazlaca devam etme imkânı bulamamışlar, hatta bazıları onunla ancak birkaç kez görüşebilmiştir. Bu sınırlı katılım ve görüşmelerde dinledikleri hadislerin miktarı diğerlerine göre çok az olmuş; böylelikle onlardan gelen hadis sayısı da oldukça düşük olmuştur.

Bakî b. Mahled'in el-Müsned'inde 38 hadisi bulunan Talha b. Ubeydullah, Ebû Hureyre'nin, Hz. Peygamber'in meclislerine devam ettiğini, kendilerinin ise yoğun isleri sebebiyle bu meclislere fazlaca katılamadığını itiraf etmiştir.[257]

6. Yakın arkadaş olmaları çok hadis biliyor olmaları anlamına gelmemektedir:

"Resûl aleyhi's-selam'a mülâzemetleri çok olup her şeyi duyup bilmeleri lazım gelmez. Kendilerinin hâzır bulunmadıkları mecâliste diğer kimselerin işidib haber verebilecekleri pek çok şeyler bulunabilir.

Râşidin Hazerâtının bir husûsiyetleri daha vardır. Cenâb-i Kerîm-i Risâlet-Meâb'a mülâzemetleri o kadar çok, tefâsîl-i akvâl ve Ahvâl-i Nebeviyye'den edindikleri mâ'lumât -ı külliye-i şer'iyye o kadar sağlam idi ki emir ve nehiylerini, fiillerini, hükümleini alelekser rivâyet ile tevsika muhtaç olmaksızın da ümmetçe musaddak ve muta' oluyorlardı. Vâkıâ bunlar Enbiyâ gibi ma'sûm değillerdi."[258]

7. Sahabe rivvayet etmiş olabilir ancak tüm hadisler ulaşmamış olabilir.

"Efâdıl-ı Ashâb'ın rivâyet ettikleri her Hadis bakalım müteselsilen tasnîf sahiblerine kadar vasıl olabilmiş midir? Olmuş olanlar da bakalım Kütüb-i Sıhâh'a geçebilek

[256] Babanzâde Ahmed Naîm; *Sahihi Buhari Muhtasarı*... s.61.
[257] Tirmizî, *Menâkıb*, 47.
[258] Babanzâde Ahmed Naîm; *Sahihi Buhari Muhtasarı*... s.62.

selâhiyyeti hâiz târiklerden geçebilmiş midir? … Demek ki şüphenin kimseyi yolundan, Kütüb-i Hadis'de her hadis'e verilen derece ve kıymete inanmaktan alıkoyacak ilmi bir kıymeti yoktur. Filan kimse niçin çok öğrenmiş, bildiklerini niçin çok neşretmiş diye onu muaheze etmek, yahud ziyâde-i ilmi yalana hüccet ittihâz etmek herhalde ilmi bir dava değildir".[259]

Kendisinden hadis rivayet edenlerin sayısı az olduğu için Osman İbn Affan'a ait hadislerin büyük bir kısmı bize ulaşamamıştır. Çünkü o, bir taraftan hilafet, devlet işleri, diğer taraftan ise harb ve Kur'an-ı Kerim'in cem' işi ile meşgul olmuştur. [260]

Netice itibariyle Ahmed Naîm şu sonuca ulaşır: Her ne kadar hata etmiş olsalar da, Hz. Peygamber'in en güvendiği kişiler yine bu kimselerdir. "Benim sünnetime ve benden sonra mazhar-ı hidâyet olmuş Hulefây-i Râşidîn'in sünnetlerine yapışınız…. Benden sonra geleceklere, Ebû-Berk ile Ömer'e iktidâ ediniz." [261] hadisleriyle sahabeye ne denli güvendiğini ortay koymaktadır.

Birçok sebep sonucunda sahabenin rivayet etmiş olduğu hadis sayısında farklılıkların var olması, mevcut eleştirilerin haklılık payının olduğu manasına gelmemektedir ki, Ahmed Naîm, kendi doğrularından ve İslam tarihinin sunmuş olduğu verilerden hareketle konu ile ilgili delilleri ortaya koymuştur.

4.Rivayet-Tarih İlişkisi / Metodolojiye Dair Bir Bahis

Haberleşme ilk insanla ortaya çıkan sosyal bir olgu ve insan davranışının en temel öğesidir.[262] İslâm ilim literatüründe de haberleşme ve bilgilerin nakli bir takım kaide ve ahlâki prensiplere dayanmaktadır. Bu ahlâki prensiplerin çıkış noktası da Kur'ân-ı Kerîm[263] ve hadislerdir.[264]

---

[259] Babanzâde Ahmed Naîm; *Sahihi Buhari Muhtasarı…* s.62,63.
[260] Nevzat Aşık, *Sahabe ve Hadis Rivayeti*, s. 123-125.
[261] Babanzâde Ahmed Naîm; *Sahihi Buhari Muhtasarı…* s.60,61.
[262] Osman Bilgen, *Tarihsel Bilgi Değeri Açısından Hadis Rivayeti-Beni Kurayza Örneği*, Doktora Tezi, Ankara 2008, s.11; Ünsal Oskay, *İletişimin ABC'si*, Der Yay., İstanbul, 2001, s.1.
[263] Hakkında kesin bilgi sahibi olmadığın şeyin peşine düşme. Çünkü kulak, göz ve kalp, bunların hepsi ondan sorumludur. İsra/17:36; Ey iman edenler! Size bir fasık bir haber getirirse, bilmeyerek bir topluluğa zarar verip yaptığınıza pişman olmamak için o haberin doğruluğunu araştırın.Hucurat/49:6 ve İlgili âyetler: Bakara, 2/282; A'râf, 7/33; Nahl, 16/105; Talak, 65/2.
[264] Ebû Dâvûd*, İlim* 10; Tirmizî, *İlim* 7.

Tarih ise geçmişte yaşanmış olayları, kişileri ve kurumları inceler. Geçmiş hakkında bilgi veren yazılı belgeler, sözlü rivayetler, kitabetler ve diğer kalıntılardan yararlanarak geçmişi tasvir etmeye girişir. Geçmiş zamanlardan kalan her şey tarihin inceleme konusudur. "Tarih, zaman, zamanın halleri (yani zamanın a'râz-ı zatiyesi) ve zamanın halleriyle ilgili meseleleri, ayırt edici özelliklerini ve vaktini belirleme açısından ele alan bir ilim"[265] olarak tanımlanmaktadır.

Batı'da tarihin ciddi bir ilim hüviyeti kazanması, XIX yüzyılda tarih araştırmalarında eleştiri metotlarına ihtiyaç duyulup yeni tenkit tetkiklerinin uygulanması ile birlikte gerçekleşmiştir. Ancak tarih metodolojisinde de diğer sosyal bilimlerde olduğu gibi çeşitli akımlar olmakla birlikte bu akımların kendilerine mahsus özellikleri ve uygulama alanları da bulunmaktadır. Bu nedenle tarih ilminde, başından itibaren uygulanagelen belli başlı bir metottan bahsetmek oldukça zordur ki tarih ile hadis ilmini karşılaştırmakta yaşanan güçlük bundan kaynaklanmaktadır.[266]

Kaynaklarda aktarıldığı üzere Arap yarımadasında İslamiyet gelmeden önce de rivayet ilminin bilinip uygulandığı yer almaktadır. [267] Şairler, âlimler ve kâhinlerin râvileri var olup, kabileler kendi kültürlerini ve soy kütüğü bilgisi diyeceğimiz ensab ilmini[268] râviler vasıtasıyla bir sonraki nesillere taşımaktaydılar. Yazının sınırlı sayıda insanın kullanabildiği cahiliye döneminde şiirler, kasideler, menkıbeler, kahramanlık destanları gibi her türlü bilgiyi içerisinde barındıran edebi eserler rivâyet yoluyla aktarılıyordu. İslâmiyet'le birlikte rivâyet kelimesi daha önce kullanılan mânâlarına ek olarak farklı bir ıstılahi mânâ daha yüklenmiştir. Bu da sünnet/hadis ve benzeri haberlerin nakli ile bunları haber verenlere isnâdı'ndan[269] ibarettir. Fakat rivâyeti, sadece sünnetin nakline has kılmak da doğru değildir. Çünkü sünnet dışındaki haberleri, sahabe, tâbiîn ve diğer tabakalardan insanların sözlerini, bunları haber verenlere isnâd etmek de yine rivâyetin kapsamı içerisine girmektedir.[270] Hadisçilerin yanında, tarihçilerin de rivâyet/haber aktarımına dair önemli mülahazaları olmuştur. İlk tarihçilere, İslâmi yazılı literatürün henüz oluşum

---

[265] Kasım Şulul, Kâfiyeci'de Tarih Usûlu, İnsan Yay., İstanbul 2003, s.327.
[266] Ayhan Tekineş, Hadis ve Tarih, Metodolojik Bir Karşılaştırma, *Hadis Tetkikleri Dergisi*, C. 2, S. 2, s. 8
[267] Zeki Velidi Togan, "Dinî ve Gayr-ı Dinî Rivâyetler*", DFİFM*, S: 4, s.172.
[268] Hz. Ebu Bekir'in bu ilme Mekke'de vakıf kişiler arasında yer aldığı bilinmektedir. Mustafa Fayda "Aişe", *DİA*, M.E.B, İstanbul, 1989, C.2 ,s.203-204.
[269] Talat Koçyiğit, *Hadis Terimleri Sözlüğü*, Rehber yayınları, Ankara, 1992, 402-403.
[270] Osman Bilgen*, Tarihsel Bilgi Değeri*… s. 3.

safhasında ahbârî/haberciler[271] denildiği dikkate alınırsa, onların bu konudaki değerlendirmelerinin önemi daha iyi anlaşılır.

Tarih ile hadis arasındaki ilişki, hadis ilminin başlangıcına kadar inmektedir. İlk hicri yüzyılda kaynaklar ve metod açısından İslam tarihi çalışmaları hadisle yakından ilgilidir. İlk İslam tarihçileri aynı zamanda muhaddisler olarak da bilinmektedir zira Muhammed Hamidullah hadisin, Peygamber asrının tarihi olduğunu söyleyerek, İmam Buhari'nin Sahih'inin tam adını tarih kaynağı olarak örnek göstermektedir. [272]

Bilindiği üzere, hadisler tedvin edilirken, bir ayrıma gidilmeden fıkıhla ilgili hadislerin yanında gazveler ve siyerle ilgili rivayetler de toplanıp yazılmıştır. Birçok araştırmacı, İslam tarihinin hadis ilminden doğduğunu öyle ki hadisin kaidelerinden yararlanarak ilmi bir hüviyet kazandığını ifade etmişlerdir. İlk İslam Tarihi çalışmaları siyer ve megâzi rivayetlerinin bir araya getirilmesiyle başlamış; rivayetlerin isnadlarının değerlendirilmesi ve ravilerin cerh ve tadili ilmi bir hüviyet kazanmıştır. İslam tarihçileri, hadis ıstılahlarından, hadisçilerin rivayet ve dirayet metotlarından yararlanmışlardır.[273]

Ravilerin tenkidi için belirlenen cerh ve ta'dil ilkeleri ve isnad sistemi İslam ilmine özgü ilimler olarak kabul edilmiş ve bunlar rivayetlerin zuhurundan itibaren belli başlı metotlarla uygulanarak bir ilim olma hüviyetini kazanmıştır. Zamanla Müslüman ilim adamları tarafından daha da geliştirilerek sistematik hale gelmiş ve diğer rivayete dayalı ilimlerde örnek olma özelliğini kazanmıştır. Bu nedenle rivayet ilmi ve mevcut kurallarının İslam âlimleri tarafından ortaya konulduğunu söylemek yanlış bir ifade olmayacaktır.

Kaynaklarda geçtiği üzere tercüme faaliyetlerinin başlaması ile rivayete dayalı bilgi birikimi elde edilmeye çalışılmış ancak bunun sonucunda İslam tarih yazımı ve rivayetlerin intikaline dair kurallar tamamen Müslüman ilim adamları tarafından geliştiriliş ilkelere dayalıdır.[274]

Söz konusu ifadelerin sadece birer iddiadan öte olmadığı ispatlamak, ilk dönem âlimlerinden itibaren bir uğraş konusu olmuştur. Muassır âlimlerden Ahmed Naim, *Tecrid-i Sarih Mukaddimesi*'nde tarih metodolojisine de temas etmiş; tarih tenkidi ile hadis

[271] İbn Hacer, *Nüzhetü'n Nazar*, s.14; Subhi es-Salih, *Hadis İlimleri ve Hadis Istılahları*, Çev: Yaşar Kandemir, İFAV, 9.Basım, İstanbul, 2010, s. 9. ; Nihat M. Çetin, "Ahbâr*", DİA*, İstanbul, C. 1, s. 486.
[272] AyhanTekineş, *Hadis ve Tarih*…, s.9.
[273] AyhanTekineş, *Hadis ve Tarih*…, s.9.
[274] AyhanTekineş, *Hadis ve Tarih*…, s.12.

tenkidini *Metodolojiden Bir Bahis ve Bir Mukayese* başlıkları altında karşılaştırmıştır. "Avrupalılarca tamamen malum olsa intikad tarihi namını verdikleri bahs-i mantıkıyye çok vüs'at verir- Fima ba'd olsun-tarih kitaplarını vüsuk ve yakin sahalarına daha ziyade takrib ederler" şeklinde ifade etmiştir. Yine o, "sünnetin zabt ve hıfzını, bu babdaki rivayatın kuvvet ve za'fını intikad ederek kizb ve hatadan selametlerini deruhte ettikleri için günümüzdeki anlamıyla dini hakiki müverrihlerinin" muhaddisler olduğu kanaatindedir.

Ahmed Naim'in hadis ve tarih ilmine dair bir karşılaştırmada bulunmasını, Oryantalistlerin hadis konusundaki tetkiklerinde tarih metodolojisinden yararlanmış olmaları ve tarihi tenkit metodunu hadisle ilgili araştırmalarında uygulamak suretiyle, aralarındaki farkları dikkate almadan tarih metodolojisindeki tenkitlerle hadis incelemek suretiyle yapmış olmalarıdır.

Hadis ilmi ile tarih ilmi arasında konu, gaye ve metod gibi bazı temel özellikleri ele alındığında birbirleriyle ortak veya farklı yönleri ortaya çıkmakta ve çeşitli kategorilere konularak incelenmektedirler.[275] Bu ilimler arasındaki en genel ortaklık, ikisinin de şimdiki veya gelecek zamanla değil de geçmiş zamanla ilgilenmeleriyle geçmişte yaşanmış olaylar hakkında araştırmalar yapmalarıdır.[276]

Birçok araştırmacı, İslâm tarihinin hadis ilminden beslendiğini, hatta tarihin hadisin tevsik ve tenkid kaidelerinden yararlanarak ilmi bir hüviyet kazandığını ifade etmişlerdir.[277] Hadis ve tarihin konularındaki bu yakınlık sebebiyle ilk dönemde hadis ve tarihçiliğin başlangıcı olarak kabul edilen siyer ve meğâzî çalışmaları iç içe yürümüş[278] ve başlangıçtaki bu içiçelik Sehâvî'yi "Tarih, hadis ilimlerinden bir ilimdir"[279] şeklinde bir değerlendirme yapmaya götürmüştür.

Bu iki ilmin de amacı geçmişe ait olan bilginini günümüze aktarılması gibi görülse de asıl tarih ilmi ile hadis ilminin gayeleri farklılaşmaktadır. Hadis ilmi daha çok Hz. Peygamber'in şer'î bir hüküm içeren söz, fiil ve takrirleri ile ilgilenirken siyer ilmi Hz.

---

[275]Ahmet Cemal, *Sosyal Bilimlerde Temel Kavramlar*, Anadolu Üniversitesi Yayınları, Eskişehir, 2009, s. 20.
[276]Chick Boumrane, *"İslâm Tarihçiliği ve Tarihlerine Bir Bakış*", (Çev. Nesimi Yazıcı), *AÜİFD*, C.30 s.265.
[277] Talat Koçyiğit, *Hadis Tarihi*, s.208.
[278] Kasım Şulul, *İlk Siyer ve Megâzi Müelliflerinden Muhammed b. Ömer b. Vâkıd el-Vâkıdî (130-207/747-823) Hayatı, Eserleri, Tarihçiliği ve Etkileri*, Doktora Tezi, Bursa, s. 60.
[279]es- Sehavi, *el-İ'lan bi't-Tevbih li-men Zemme Ehle't-Tarih*, Urdu, tr. Dr. Muhammed Yusuf, Karaci, s. 329.

Peygamber'in doğumundan vefatına kadar geçen süre içerisinde cereyan eden olayları ele almaktadır. Buda aktarılan bilginin farklı gayelerle incelendiğini ortaya koyar.

Hadis ile tarih arasında ortak olan yönlerden biri de rivayettir. Hadis ve tarih ilimleri rivâyet/isnâd kullanma bakımından da birbirlerine benzemektedir.[280] Hadis ilmi rivâyetlere dayalı bir ilim olduğu gibi tarih ilminin de asıl malzemesi rivâyetlerdir. Her iki ilmin rivâyetlerinin başında da sened denilen râviler zinciri yer almaktadır. Bu açıdan rivâyetlerin naklinin sağlam ve güvenli bir metodla yapılması hem hadisçiler için hem de tarihçiler için çok önemlidir.

Râvilerin tenkidi konusunda hadis ve tarih ilimleri ortak kurallara tâbidirler. Nitekim rical tenkidinde bilgisiz tenkitçileri uyarmak için küçük bir risale telif eden Tâcuddin es-Subkî (ö.771/1369), hemen peşine tarihçilerin dikkat etmesi gereken kaideleri bildiren ayrı bir risale eklemiştir. Subkî, tarihçilerin cerh ve ta'dil ehlinden daha bilgisiz ve daha mutaassıp olduklarını belirterek, bu sebeple "Cerh ve ta'dil hakkında zikrettiğimiz kaideler, tarihçiler için de faydalı kaidelerdir" demiştir.[281]

Ahmed Naim ise, tarih ilmi her ne kadar bir takım ilmi kurallar ve hükümler meydana getirmiş olsa da İslam alimleri daha tarih ilmi meydana gelmeden on asır evvel, dinlerine ve tarihlerine sahip çıkabilmek için kurallar meydana getirdiği düşüncesine sahiptir. Tarih, son dönemde artık sadece olup biten meseleler hakkında bilgi aktarmaktan öte geçerek tıpkı pozitif ilimlerde olduğu gibi, önceden var olan şeyler üzerinden belli başlı esaslar çıkararak bu esaslar üzerinden geleceğe yönelik tahminlerde yapmaktadır. [282]

Hadis ve tarih ilminin hangi noktada birbirlerinden etkilendiğini ya da hangi hususlarda birbirlerinden ayrıldığını tespit edebilmek için bu iki ilim arasında yer alan ortak ve farklı kaidelere değinmenin konuyu açıklığa kavuşturmak açısından daha faydalı olduğu kanaatindeyiz.

Metodolojiden Bir Bahis/ Bir Mukayese

1. Rivayet Kitaplarının Tenkit Edilmesi

---

[280] Selahattin Polat, *Hadis Araştırmaları-Tarih, Usûl, Tenkid, Yorum*-, İnsan Yayınları, İstanbul, yty., s.36-37
[281] Takiyyuddin Subkî, "Kâidetün Fi'l-Cerhi ve't-Ta'dîl ve Kâidetün Fi'l-Müerrihîn", Erba'u Resâil fî Ulûmi'l-Hadis İçinde, nşr. Abdülfettâh Ebû Gudde, Beyrut 1990, s.66.
[282] Babanzâde Ahmed Naîm; *Sahihi Buhari Muhtasarı…* s.82.

Müslüman âlimler, çok erken bir tarihte uydurma rivayetlerin ortaya çıkması ile İslam dininin temel prensiplerinin bozulacağı tehlikesini görerek, Hz. Peygamber'den yapılan rivâyetler konusunda çok ayrıntılı bir tenkit ilmi geliştirdiler. Hadis veya rivâyet ilmi denebilecek bu ilim, Müslüman hadis âlimlerinin rivâyet zincirleri konusunda gösterdikleri dikkat ve bazı kelime ve râviler bakımından aralarında farklılık bulunan rivâyetleri de kaydetmede gösterdikleri hassasiyet, bu ilimin ne derece ileri düzeyde tenkide tabi tutulduğunu göstermektedir.

Aynı konuda Montgomery Watt ise, şu değerlendirmeyi yapar:

"Pek çok söz uydurulup, Hz. Muhammed'e mal edilebilirdi. Bu sebeple, Araplarda nakil geleneği sözlü olduğundan, Hz. Muhammed'e atfedilen sözlerin doğru olup olmadığı konusunda tek delil, ancak o sözü nakledenleri araştırmak olabilirdi. Böyle de yapıldı ve çok kısa bir zaman dilimi içinde hadis ilmi vücuda geldi. Anlaşıldı ki, ortada Hz. Muhammed'e atfedilen pek çok yalan söz dolaşmaktadır. Hemen râviler dikkatle süzgeçten geçirildi: birbirlerinden nakilde bulunan kimselerin birbirlerini görmüş olmalarının mümkün olup olmadığı araştırıldı; bu kişilerin nakildeki güvenilirlikleri üzerinde duruldu ve yanlış itikad sahibi olup olmadıkları incelendi. Neticede ortaya hacimli biyografiler (rical ve tabakat kitapları) çıktı ve bunlar, râvileri, hocaları, talebeleri, ölüm tarihleri ve haklarında âlimlerin değerlendirmeleriyle ele aldı. Biyografi temelli bu rivâyet tenkidi, kamuoyunda hangi sözlerin hadis kabul edilip, hangilerinin edilemeyeceği konusunda ortak bir kanaat oluşturdu."[283]

Muhaddise kıyasla tarihçi ise, herhangi bir hâdise hakkında doğrudan veya dolaylı bilgi veren kaynaklarını topladıktan sonra, bunları tekniklerine göre değerlendirmeye tâbi tutar. Bu tenkitten maksat, kaynağın güvenilirliğini ve nakil esnasında değişikliğe uğrayıp uğramadığını tesbit etmektir ki bu, kaynak tenkit prensipleri, olguları ve gerçekleri tespit ve hatadan arındırma olarak algılanmalıdır.[284]

Her ne kadar tarih ilmi de bir rivayet sistemini içermiş olsa da Ahmed Naim, tarihçilerin rivayete, Muhaddisler kadar önem vermediğini ve onlar kadar titiz davranmadığı iddia etmektedir.

---

[283] Montgomery Watt, What Is Islam?, Longman, Green and Co. Ltd., 1968, s. 124-125.
[284] William Lucey, History: Methods and Interpretation. Chicago: Loyola UP, 1958.s. 23.

Konu hakkında şu ifadeleri nakleder:

"İntikâd târîhi bir netîce-i ilmiyeyeye vâsıl olabilmek için merviyyât ve menkûlatı böyle sıkı bir hâdde-i tetkîkden geçirmek lüzumunu gösteriyor. Âlem-i medeniyetçe makbul ve mütedâvel –tâdâdı gayr-i mümkün- bunca târih kitâblarının acaba kaçı bu mi'yâra göre ilmî sayılabilir? Vesâiki enzâr-ı nâsa bu tarzda arzederek târîh yazmak evvelâ mâzî hakkında ma'lûmât-ı beşeriyyenin pek az olduğunu i'tirâf demek olacağı için o koca koca ciltleri de pek az mikdâra indirmeğe razı olmak demektir."[285]

2. Mukayese

Muhaddisler en sahih metne ulaşabilmek için o mentnin farklı raviler tarafından rivayet edilen varyantlarını tespit edebilmek uğruna birçok çaba sarf etmişlerdir. Bu uğurda farklı şehirlere ve ülkelere yayılmış olan rivayetleri tespit edebilmek için uğraşmış uzun yolculuklara çıkmayı göze almışlardır. Bu uğraşlar neticesinde birçok hadis kaynağında da göreceğimiz üzere aynı metne sahip birçok tarik bulunmaktadır ki bu hadis alimlerinin bu hususta çalışmalarını gözler önüne sermektedir. Aynı haberi kaç farklı ravinin rivayet ettiği yahut metin üzerinde meydana gelen değişiklikleri tespit edebilmek için uygulanan bu yöntem şüphesin en sahih haberlere ulaşabilmek gayesi ile yapılmıştır. Böylece muhaddis elindeki varyantların tamamını karşılaştırarak metin tahlili yapabilmektedir.

Tarih olaylarında ise aynı olayı anlatan rivayet örnekleri son derece az sayıda olduğu için bu tür mukayeseler istenildiği ölçüde yapılmamaktadır. Oysa tarihçinin de yapması gereken çeşitli kaynaklardan aynı olayı aktaran verilere ulaşmasıdır. Ancak birçok tarih konusu için yeterince kaynak bulmak mümkün değildir. Kaynakların birbiriyle kullanılmasının istenildiği ölçüde mümkün olmadığı durumlarda kaynağın verdiği bilgiler yeterince net olmayıp, veriler üzerinde zan söz konusu olmaktadır. Konu hakkında Bernheim şöyle der:

"Her tek vesikanın sıhhati her vakit, önce kritik yoluyla itimat değerliliği ve orijinalitesi tespit edildikten sora tayin edilmeli, böylece sıhhati tayin edilen vesikalar birbiriyle karıştırmalı, tartılmalıdır. Her vakit kat'i emniyet edilmez. Onun için, davaların

[285] Babanzâde Ahmed Naîm; *Sahihi Buhari Muhtasarı…* s.91.

muhakemelerinde olduğu gibi, çok defalar itimal hatta imkan şekilleriyle iktifa edilir ve bu imkan ve ihtimallerin hududu da kesin olarak çizilir."[286]

3. Belgelerle Tasdik Edilmesi

Güvenilir tarihler yalnız belgelere ve müşahedeye dayanan vakaları rivayet edenlerdir. Ahmed Naim'e göre mevcut tarih kitaplarının yüzde doksanından fazlası gerçek vakalar ile hayali vakaların birleşiminden hareketle oluşturulmuş uydurma metinlerdir. O doğru olarak kabul ettiği kısmın ise hüsnü zan ile ifade ettiğini belirterek öz konusu sayının dahi ihtilaf içerdiğine değinmektedir. [287] Buna kıyasla hadisler ilk dönemden itibaren ya yazılı olarak ya da hafızasının kuvveti ile şöhret bulmuş raviler tarafından rivayet edilerek kaynak halini almış, bu sıhhat derecesine ulaşmamış rivayetler ve raviler de işinin ehli muhaddisler tarafından detaylı incelemeler sonuncunda sahihleri tespit edilmiştir.

Hadisçiler, taşıdıkları güvenilirlik kaygısına paralel olarak, kendisinden haber naklettikleri kişilerin, hadis nakli işiyle profesyonel olarak ilgileniyor olmasına büyük bir titizlik göstermişlerdir. Aşağıda vereceğimiz nakiller bu kanaatimizi desteklemektedir. Şu'be b. el-Haccâc (ö.160/776) "Herkesten -nefsü'l-emirde ehl-i fazl olsalar da- Hadis yazılmaz. Hadisler Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem'den bize gelen haberlerdir ki ehli olmayandan dinlenmemelidir" demektedir. Ebü'z-Zinâd Abdullah b. Zekvân (ö.130/746) da "Medine'de ben her birinin haline bakılınca emniyet edilir yüz kişiye mülâki oldum ki Hadis ehli değillerdir diye kendilerinden ahzolunmazdı."[288]demektedir. İmâm Mâlik ise: "Bu ilim (İlm-i Hadis) dindir. Artık dininizi kimlerden aldığınıza dikkat ediniz. Şu direklerin dibinde 'Resûlullah (s.a.s.) şöyle dedi...' diyenlerden yetmiş zata mülaki oldum ki hangisine Beytü'l-mâl'i teslim ederseniz yine emin sayabilirsiniz. Böyle iken onların hiçbirinden ahzetmedim. Çünkü bu işin ehli değillerdi..."[289] ifadelerini kullanmaktadır.4. Lafzi-Manevi Rivayet

Hadis ile tarih arasında yer alan bir diğer fark ise, metinlerin lafız ve mana ile rivayet meselesidir. Hadislerin mana ile rivayetinin caiz olup olmadığı, ilk dönemden itibaren

[286] Ernest Berheim, *Tarih İlmine Giriş*, Çev: M. Şükrü Akkay, Devlet Basım Evi, İstanbul, 1936, s.135.
[287] Babanzâde Ahmed Naîm; *Sahihi Buhari Muhtasarı…* s.91.
[288] Müslim, *Mukaddime*, s. 7 ; Zeynuddin Ahmed b. Ahmed b. Abdillatifi'z-Zebidi, *Sahihi Buhari Muhtasarı Tecrid-i Sarih Tercemesi Ve Şerhi,* 7. Basım, Diyanet İşleri Başkanlığı, Başbakanlık Basımevi; Ankara 1982, C.1, s.71.
[289] Râmehurmûzî, *el-Muhaddisu'l-Fâsıl*…, s. 403-404.

tartışılagelen bir konudur. Caiz görenler olmakla birlikte caiz olmadığını iddia edenlerde mevcuttur. Bu konuya daha sonra detaylı olarak değineceğiz ancak burada kısaca aktarmaya çalışırsak; mana ile rivayet genel manada caiz görülmemiş ya da belli başlı konularla sınırlandırılmıştır. Mutlak bir menden bahsedilemiyor olması, muhaddislerin hadislerin lafzen rivayet edilmesi gayesinde oldukları gerçeğine gölge düşürememektedir. Genel manada mana ile rivayet mevcut olmakla birlikte bu saha, esnek bırakılmamış ve mana ile rivayette belli başlı şartlar gözetilerek yine en sahih metinlere ulaşmak hedeflenmiştir.[290]

Ancak tarihçiler aynı konuyla ilgili benzer rivâyetleri tek metin halinde vermeye çalıştıkları için tabii olarak haberlerin manen rivâyetinin câiz olduğunu düşünüyor olmalıdırlar. Zira birleşik sened ve metinlerin başında yer alan "Her bir râvi bana bu hadisin bir kısmını rivâyet etti. Bazısı bazısından daha anlayışlı idi. Ben herkesin bana anlattıklarını bir araya getirip topladım." [291] şeklindeki ifade, daha sonraki ibarelerin manen rivâyet edilmesini zorunlu kılmaktadır. Bu sebeple hadislerin sened ve metinlerini birleştirirken kasıtlı bir ekleme yapmamakla birlikte tarihçiler, rivâyetler arasında köprüler kurarken her halukârda kendilerinden bir şeyler katmaktadırlar.[292] Bilgi ve belgelerin aynıyla aktarımının tarihçi için ne kadar önemli olduğunu Hadgson şöyle açıklar:

"Ciddi bir yazar için, virgülüne dokunmadan aktarma metodunun kendine özgü avantajları vardır. Her dökümanı, isnadıyla olduğu gibi kaydetmek, teferruata dair ciddi bir tarihçinin sırasında gıpta edeceği bir kesinliğe kapı açar. Dahası, eğer deliller yanıltıcıysa, tarihçi, hiç olmazsa delilleri bizzat değerlendirirken, kendisinin başvurduğu bütün fırsatları okuyucuya sağlamış olur; yok eğer deliller doğruysa, olaylar, şer'i mahkemelerin de istediği gibi, doğrudan doğruya, canlı insanların şehadetiyle aydınlatılmış olur."[293]

Nakledilen ifadelerden de anlaşılacağı üzere bir rivayetin diğeriyle terkip edilmeden ve yorumlanmadan nakledilmiş olması hadis ile tarih ilmi arasındaki temel farklardan birini oluşturur. Hadis rivayetine kendi görüşlerini ve değerlendirmelerini karıştırmamam ilkesinden dolayı Hadisçiler kimi zaman dil kurallarına uygun düşmeyen rivayetler

---

[290] Subhi es-Salih, *Hadis İlimleri ve Hadis Istılahları*, s. 153-156; Mehmet Görmez, *Sünnet ve Hadisin Anlaşılması ve Yorumlanmasında Metodoloji Sorunu*, T.D.V, Ankara, 1997, s.183-184.

[291] Muhammed b. Ömer b Vâkıdî, *Kitâbü'l-Meğâzi* Thk: J:M:B: JONES Alemü'l Kütüb, Beyrut 1984, C. I, s. 2, 354, C.III, s.408.

[292] Osman Bilgen, *Tarihsel Bilgi Değeri....*, s.72.

[293] G.S. Hodgson Marshall, *İslam'ın Serüveni*, Çev: Kolektif, İz Yayıncılık İstanbul, 1993, C. I, s.31. ; Ayhan Tekineş, Hadis ve Tarih…, s.26.

naklettikleri yada ihtilaflı rivayetleri naklettikleri zaman dahi eleştirilmişlerdir. Tarih ilmi ile hadis arasında mana ile rivayet meselesindeki en önemli nokta da şüphesiz muhaddislerin bu konuda ne denli titiz davrandığı, mana ile rivayete karşı almış oldukları tavır yahut bu tür rivayetlerin sahihini tespit edebilmek uğrana uygulanan çaba ve gayretlerdir.

Buna mukabil tarihçiler bir olayla ilgili topladıkları rivayetleri kendi yorum ve tasvirleriyle birlikte bir terkib içinde sunmuşlardır. Olayın akışını ve gelişim safhalarını anlatabilmek için zayıf rivayetlerden yaralandıkları gibi bazen de rivayetleri bölerek nakletmek zorunda kalmışlardır.[294]

Mana ile rivayet meselesinde Ahmed Naim :

> "Mana ile rivayete dair rivayete dair uzun uzadıya beyan edilen ihtilafların hiçbiri eldeki hadis kitapları için geçerli değildir. Musannefatın birinden bir şey rivayet edecek kimsenin herhangi bir lafzı değiştirmek ve bir lafzı diğer bir lafza dönüştürmesine ittifakla cevaz yoktur. Zira mana ile rivayette ruhsat verenler dinlenen lafızları aynen kavramak ve aktarmaktaki zorluk ve meşakkati nazar-ı itibara almışlardır. Kitaplara kaydedilmiş rivayeteleri ise oldukları gibi nakil ve rivayet etmekte hiçbir sıkıntı yoktur." [295]

5. İsnad Sistemi

"Senedin inkıtaından dolayı da din bâbında en büyük tanıdıkları zâtın dînine kendileri hakikaten müntesip midirler? Yoksa akideleri, din ve âyinleri meçhul kimselerin o dinlerle bir eser-i telâubu mudur? Bundan şüphe etmemek elden gelmez. Ve şüpheleri izâleye medâr olacak hiçbir delil gösterilemez."[296]

Hadisçiler ravilerin ve rivayet tenkitlerinin tenkidine önem vermişler; başka kültürlerde bir örneği görülmemiş orijinal; objektif ölçülere istinat eden, detayları uygulama ve teoride iyi işlenmiş bir bilgi aktarım metodu geliştirmişlerdir.

Bu metot yalnızca hadisçilere münhasır kalmamış, tarihçiler, tefsirciler hatta dilenciler bile topladıkları bilgileri isnadıyla aktarmaya ehemmiyet vermişlerdir. İslam

[294] Ayhan Tekineş, Hadis ve Tarih…, s.26, 27.
[295] Babanzâde Ahmed Naîm; *Sahihi Buhari Muhtasarı…* s.467.
[296] Babanzâde Ahmed Naîm; *Sahihi Buhari Muhtasarı…* s.92.

tarihçilerinin özellikle siyer ve megazi ile ilgili rivayetlerine isnad kullanımındaki hassasiyetleri ölçüsünde aktarmış oldukları haberlere itimad gösterildiği bilinen bir gerçektir.

İsnad, tarihçilerin tarihi bilgileri güvenilir ve sağlam bir şekilde korumasını temin etmiş; "böylece ilk defa tarihte sağlam bir zemin üzerinde bulunduğu hissedilmiştir".[297]

Muhaddisler, isnadının öneminin çok erken farkına varmışlardır. Abdullah b. El-Mübarek "İsnad dindendir. İsnad olmasaydı dileyen dilediği sözü söylerdi" diyerek, isnadın hadisin bir parçası olduğunu ifade etmiş, dini bilginin isnad sayesinde eksiksiz bir şekilde sonraki nesillere ulaşacağına işaret etmiştir. Bu nedenledir ki, isnad ilmini İslam'ın nasslarını, fıkhı ve nebevi kaynaklarının sıhhatini tespit ve değerlendirme açısından âlimler önemli ve değerli bir yere koymuşlar ve ilmin temelini sağlamlaştırmak için tüm gayretlerini harcamışlardır.

Muhaddisler, Hadisin başlı başına bir tenkit ve denetim mekanizması olduğu kanaatindedirler. Nitekim Süfyan es-Sevri "İsnad mü'minin silahıdır. Eğer silahı olmazsa ne ile savaşır" sözüyle dile getirmiştir[298].

Hadisçiler rivayette hafıza ve yazıyı birlikte kullanmışlardır. Fuad Sezgin, bu sistemin işleyişini anlatırken şöyle der:

"Hafıza ile yazı ve nakilde sadakat ilmin üç zaruri unsuru kabul ediliyordu. Ne sadece hıfz ne de sadece itimad kafiydi. Hafızanın sakladıklarıyla, kitabın satırlarının tespit ettikleri arasında bir fark görüldüğü zaman, tahkiki için başkasının kitap ve hıfzına başvuruldu."[299]

Ahmed Naim, hadis ilminin ne kadar mükemmel ve sahih bir ilim olduğunu ispatlayabilmek için şöyle bir karşılaştırma yapmayı uygun görmüştür:

"…Diğer dinlerdeki uydurma metinlerin kendi aralarında ihtilaf vardır, çünkü sahih tenkid tarihleri yoktur.

---

[297] Ayhan Tekineş, *Hadis ve Tarih*…, s.28.
[298] Müslim, Mukaddime s. 7 ; Ayhan Tekineş, Hadis ve Tarih…, s.28.
[299] Fuat Sezgin, *Buharinin Kaynakları,* OTTO Yayınlarıİstanbul, 1956, s.28,29.

Meselâ Yehûd ile Nasârâ'nın müştereken ellerinde tedâvül eden "Ahd-i atîk" ile yalnız Nasârâ'nın tâbi' oldukları "Ahd-i Cedîd" kitâbları hakkındaki ihtilâfât hakikaten fecî'dir. Ahd-i Atîk'ın 47 kitâbından Sâmirîlerce –ki Yahûdîlerin bir taifesidir- yalnız yedisi mu'teberdir. Bu yedi kitabın da – ellerindeki İbrânî nüshaya tevâfuk etmeyen- diğer tevâif-i yehûd yedinde mütedâvil nüsha-i İbrâniyyesini Sâmirîler tanımazlar. Hıristiyanlarca da Ahd-i Atîk bidâyet-i emirde yalnız 38 kitâbı tanınmış iken diğer 9 kitâbı 325, 364, 397 sinin-i Mesîhiyyesinde mün'akid İznik, Laodise ve Kartaca konsillerinde yâni mecâlis-i ruhbâniyyesinde tedrîcen papazların kararıyle Kütüb-i Mukaddese sırasına geçmiştir."[300]

Diğer dinlere ait uydurulmuş metinlerden hareketle o, isnad sisteminin İslam dinine yapmış olduğu hizmeti gözler önüne sermekle beraber aynı zamanda bu ilmin yalnızca Müslümanlara has olduğunu da aktarmaya çalışmaktadır. Zira söz konusu tarih kaynaklarında böyle bir sistem uygulanmış ise neden bu dine mensup alimler, kutsal

---

[300] ...Bir kitabın mahiyeti yıllar sonra gelen bir papa tarafından belirleniyor.

Nasıl hoş değil mi? Bir kitâbın vahy-i münzel olması veya olmaması keyfiyyeti binlerce sene sonra gelen birkaç papazın muvâfakat-ı re'yi verivermesiyle tekarrür ediyor. Ve vahiy değil iken onların demesiyle min tarafi'llâh münzel oluveriyorlar!

Ahd-i Cedîd'i teşkil eyleyen 27 kitâbın da bidâyet-i emirde yalnız 20 si vahiy sayılıb bilâhare 264 ve 397 senelerinde mün'akid Laodise ve Kartaca konsillerinde diğer yedisi kütüb-i kânûniyye menzilesine terfî' edilmişlerdir. Her iki ahdin hâricinde olarak Yahûdîlerin bâzılarınca Mûsa aleyhi's-salâtü ve's-selâm'a nisbet edilen Müşâhedât, Tekvîn-i Sagîr, Mi'râc, Esrâr, Vesâyâ, İ'tirâfât namlariyle altı, Üzeyr aleyhi's-selâm'a nisbet edilen bir, İşa'yâ aleyhi's-selâm'a nisbet edilen iki, İrmayâ aleyhi's-selâm'a nizbet edilen bir- ki cem'an on kitâb ile Habekûk aleyhi's-selâm'a nisbet edilen kelimât, Süleymân aleyhi's-selâm'a nisbet edilen diğer mezâmîr Yehûdun ekseri ile Nasârâ'ca merdûd olduğu gibi Ahd-i Cedîd'den hâriç olarak İsâ ve Meryem aleyhime's-salâtü ve's-selâm' ile Havâriyyûn ve Etbâ-ı Havâriyyûn nissbet edilen yetmiş bu kadar kitâb daha var ki Nas3arâ'ca Apokrif yâni gayr-i sâbit addediliyor. Bundan mâadâ Hıristiyanlarca makbul tanınmış yukarıki kitâblar hakkında şark Ortodoksları ile Katolikler ve Protestanlar arasında da ihtilâfât-ı azîme vardır.

İş bu kadarla da kalmaz. Bu kitâblardan her birinin Vahy olup olmaması hakkında her ii taifece mevcûd olan nizâ'dan kat'an-nazar her birinin nisbet olunduğu nebî tarafından yazıldığı da sâbit değildir. Bilâkis o enbiyâ hezerâtının o kitâbları yazmamış oldukları nefs-i kitabların mütûnundan müstahreç edilleden ve Yehûd ile Nasârâ ulemasının sarih veya müevvel ikrâr ve ba'zan iddialarından istidlâl edilerek bi'l-burhân isbât ediliyor.

Hâsılı Ahd-i Cedîd kitâblarını kat kat saran perde-i şükûk ve zulmet o kadar kalındır ki biz Müslümanların vahy-i münzel olduğuna yakîn-i tâm ile mu'tekid olduğumuz Kur'ân-ı Kerîm olmasa M'usâ ve İsâ aleyhime's-salâtü ve's-selâm' hazerâtın birer nebiy-yi zî-şân olup kendilerine Tevrât ve Încîl nâmında iki kitâb ve şeriât vahy buyrulmuş olduğuna hattâ bu nâmda iki zât-ı celîlü'l-kadrin dünyâyı teşrif ettiklerine Yehûd ile Nasârâ'nın da bugün enbiyanın ve o meyanda kendi nebîlerinin nübüvvetlerini tasdik edebilmek için Kur'ân-ı Kerîm tasdikten yakın bir tarîk-ı aklîleri yoktur.

Halbuki Zât-ı Akdes-i Muhammedî salla'llahu aleyhi ve sellem kadar ma'rûf ve hakkında o derecede vesâik-ı sahîha toplanmış ferd-i âferîde gelmemiştir. Ümmei Muhammed (salla'llahu aleyhi ve sellem)in bugün yeryüzünde hiçbir millete nasîb olmayan bî-bahâ bir şeref-i âlü'l-âlî'dirki kitâblarını, dÎnlerinin ahkâmını, Peygamberlerinin hâl ve şânını ve akvâl ve ef'âlini tahrif ve tağyîre uğratmaksızın bu âna gelinceye kadar on üç buçuk asırdan ziyâde hıfza muvaffak olmuş, bundan sonra da ilâ mâşâ-Allâh olacaklardır." Babanzâde Ahmed Naîm; *Sahihi Buhari Muhtasarı…* s.92.

metinlerine uydurma rivayetlerin girmesini engellemek için tarih ilminden ve dolayısıyla metnin sahihliğini koruyabilen mükemmel bir sistem olan isnaddan yararlanmamışlardır.

6) Rical Tenkidi

Senedin sağlam olması, yani ricalin mevsuk, isnadının da muttasıl olması durumunda, aralarındaki ihtilaf giderilemeyecek şekilde başka sahih bir hadise muhalif bile olsa, hadis sahih kabul edilir ve senedi tercih edilene "esahh" denilir. Bu eğilime göre senedin sıhhati metnin sıhhatinin garantisi olarak kabul edilmektedir.

Muhaddislerin kullanmış olduğu bu isnad sistemi sadece metine eklenmiş olan ravi zinciri değildir. Aynı zamanda söz konusu rivayette yer alan ravilerin her birinin ayrı ayrı tenkid edilerek ne kadar sika olduğunun tespit edilmesi de isnad sistemini içerisinde yer almaktadır. Bu sebeple hadisçiler, ravilerin ahlâki ve ilmi yeterliliği üzerinde ısrarla durmuşlar, yetersiz gördükleri ravilerin naklettiği haberlere itibar etmemişlerdir. Bir olay ya da sözün gerçekliğini ispat edecek rivayetleri nakleden ravilerin her açıdan güvenilir niteliklere sahip olması gerektiğini belirtmişler, bununla da kalmayıp başka rivayetleri destekleme ve şahid olarak kullanılacak rivayetlerin ve ravilerin niteliklerini de ayrıca belirtmişlerdir.

Daha önce isnad sistemine dair aktarmış olduğumuz ifadeleri yenileyecek olursak, bu sitemin Muhaddisler tarafından muazzam bir şekilde oluşturulduğunu ve aynı zamanda tatbik edildiğini söylemek yanlış olmayacaktır. Zira Muhaddislerin isnadı din olarak kabul ettikleri görüşünden hareket edersek, onların bu sisteme neden bu kadar değer verdiklerini anlamakta güçlük çekmemiş oluruz. Ancak aynı şeyi tarihçiler için söylemek mümkün değildir. Onlarda yer alan isnad, haberi rivayet eden kişinin cerh ve ta'dil edilmesinden ziyade doğum ve ölüm, yahut nereli olduğuna dair şahsi bilgiler içermekle yetinilerek ravinin ne kadar güvenilir bir kimse olduğuna dair bir bilgi içermemektedir.

Tarihçiler, her zaman daha fazla bilgiye ihtiyaç duymuşlar ve güvenilir olmayan ravilerin haberlerini nakletmek ve tarihi bilgi olarak değerlendirmek durumunda kalmışlardır. Bu sebeple tarih kitaplarında taassub, bilgi yetersizliği ve güvenilmeyen şahısların sözlerine itimad sebebiyle abartılı övgüler ve aşırı tenkit örnekleriyle karşılaşmak da mümkündür.[301]

[301] Ayhan Tekineş, Hadis ve Tarih…, s. 131.

Buna mukabil İslam âlimlerinin rical tenkidine ne denli özen gösterdiği ortadadır. İmâm Şafii' nin haberleri kategorize ederek, râvi/haber verenlerde mutlaka bulunması gereken özellik olarak sika/güvenilir sıfatını, haberde de sübut/haber verilen şeyin gerçekleştiğine dair güvenilir bilgi özelliğini aktarması da bunun en önemli delilleri arasında yer alır.[302]

Yukarıdaki değerlendirmelere yer vermenin yanında Ebû İshâk eş-Şîrâzî (ö.476/1083)'nin güvenilir kimselerin naklettiği herhangi bir haberin, hangi şartlarda reddedileceğine dair sıraladığı maddeler, râvilerin doğru ve güvenilir kimseler olmasının dahi bazen rivâyet edilen şeyi kabul için yeterli olamayacağını göstermektedir. eş-Şîrâzî'ye göre haber: Aklın gereklerine ters düşerse, Kur'ân ve Sünnet'in kat'i esaslarına aykırı olursa, ittifakla kubul edilen esaslarla çatışırsa, herkesin bilmesi gereken bir şeyi, sadece bir kişi bildirirse, adeten büyük kitlelerin aktarması gereken bir haberi, sadece bir kişi naklederse, reddedilir.[303] Bu durum, İslâm ilim geleneğinin rivâyet/haber mefhumunu sadece şekil bakımından değil, içerik ve mantık bakımından da değerlendirdiğini göstermesi açısından önemlidir.[304]

Ravinin güvenilir olması gerektiğine dair görüşler daha da çeşitlendir ile bilinir ancak biz Sahabenin adalet ev zabtı bölümünde bu konuya değindiğimiz için bu kadarı ile yetinmeyi uygun görmekteyiz. Zira Muhaddislerin bu konuda ne denli titiz ve özenli olduğu açıkça ortadadır.

7. Adaletli ve Objektif Davranmak

Haberin senedinde sadece senede ve metne bağlı kalmayıp, her iki yönden en sahih sonuca ulaşmak hadis ve tarih ilmi içerisinde olması gereken yahut olması hedeflenen yöntemdir. Bunda ön şart yoktur. İsnad ve metin hakkıyla tetkik edilir ve bu araştırmanın sonucu esas alınır. Dolayısıyla söz konusu olan metnin araştırmacının reyine aykırı olduğunda, onun ravilerine hata ve noksanlık atfedilmediği gibi onlar masum da kabul edilmezler. İslam literatüründe bu uygulamayı adaletli olmak olarak adlandırırız, ancak tarihsel ıstılah içerisinde "objektif olmak" olarak adlandırılmaktadır.

---

[302], Ebû Abdullah Muhammed b. İdris eş-Şafiî, *Er-Risâle: İslâm Hukukunun Kaynakları*, Trc: İbrahim Çalışkan, Abdulkadir Şener, TDV, Ankara 1996, s. 205-206.
[303]Ebû İshâk Cemaleddin İbrâhim b. Ali b. Yusuf eş-Şîrâzî, *el-Lüm'a fî Usûli'l-Fıkh*, Thk: Yusuf Ali Büdeyvî , Muhyiddin Müstu, Dârü'l-Kelimi't-Tayyib,1995/1416, Dımaşk, s.151-179.
[304] Mehmet Emin Özafşar, "İslâm İlim Geleneğinde Haber Mefhumu", *Diyanet Aylık Dergi*, S. 148.

Her ne kadar ravi hakkında verilen hüküm, modern dönem alimleri tarafından sübjektif olması bakımından eleştirilmiş olsa da, ilk dönemden itibaren, İslam alimlerinin ve özelinde Muhaddislerin bu noktada mümkün olduğunca adil davranmaya çalıştığını bilmekteyiz. Netice itibariyle onların görüşlerinin tamamının en sahih sonuç olduğunu ispatlayamasak da mevcut yöntemler içerisinde ki, bu yönteme alternatif yeni bir yöntem sunmanın imkânsız olduğunu da dikkate alırsak, uygulana gelen en doğru yöntemdir ve istisnalar söz konusu olmakla birlikte Muhaddisler adaletli davranmaya büyük önem göstermişlerdir.

Hadis ile tarih arasındaki farklardan biri de yine bu hususdur. Tarih ilminde hadis ilminde olduğu gibi sistematik bir ravi tenkidi bulunmadığını yinelersek, onlar hakkında hüküm beyan eden bir başka sistemden, dolayısıyla bu hususta adaletli davranılmasından bahsedemeyiz.

Tarih ilmi içerisinde yer alan "objektif" olma hususu, bilgileri aktarırken herhangi bir değişime maruz bırakmadan olduğu gibi aktarmak manasındadır zira, aktaran kişilere dair sistematik bir inceleme bulunmamaktadır.

8. Muayyenet

Raviler hadis aldıkları kimselerin öncelikle Allah Rasulü'ne yakın olmalarına dikkat ediyorlardı. Mesela yüzlerce talebenin Ebu Hureyre'den hadis nakletmesi onun Hz Peygamber'e yakınlığı sebebiyledir. Bir kişinin çok sayıda talebesi olması sonraki koşullara da ondan nakledilen haberleri denetleme imkanı sağlıyordu. Ayrıca hadis rivayeti yalnızca belirli elit bir gruba mahsus bir faaliyet değildi. Devlet ricalinden kölelere kadar herkes tarafından yapılabilen, izlenen, eleştirilen kamuya açık bir faaliyetti. Bu durum Hadisçilerin faaliyetlerinin denetlenmesini kolaylaştırmış oluyordu.

Tarih ilmine gelince tarihçiler, geçmişe ait bir inceleme konusunun seçiminde serbest oldukları gibi incelenen konuyla ilgili delil ve bilgi bulmakta da sınırlı imkânlara sahip oldukları için özellikle seçilmiş bilgiler olarak gelmeyip, araştırmalar sonucunda elde edilebilen bilgilerdedir. Bu nedenle eksizsiz yahut yanlış olma ihtimali daha söz konusudur.

Sonuç olarak hadis ile tarih ilminin birbirlerinin gelişimine katkı sağladığı yadsınamaz bir gerçektir. Hadis ile tarih ilminin ilişkisi de rivayet edilmesi ile birlikte başlamaktadır. Bu nedenle bu iki ilimin gelişmesindeki süreç içerisinde birçok ortak yöntem tatbik etmeleri kaçınılmazdır ancak yine de hadis ile tarih arasında birebir bir benzerlikten söz etmek mümkün değildir.

Her iki ilimde rivayet, metodoloji, isnad ve rical tenkidi gibi usûle dair konularda ortak özelliklere sahip olsa da bu yöntemlerin pratiğe yansımaları oldukça farklıdır.

Mevcut bilgiler her iki ilim tarafından isnad sistemi ile günümüze kadar ulaşmış olsa da tarih ilminde hadiste olduğu gibi sistematik bir isnad sisteminden bahsetmek imkansızdır. Hadis ilmi içerisinde muhaddisler tarafından bir din algısı ile kullanılan isnad, tarihçiler açısından aynı şekilde zaruri, düzenli ve sistematik değildir. İsnad sisteminde yer alan bu noksanlık doğal olarak ravi tenkidin de muhaddisler ile tarihçiler arasındaki ayrımı ortaya koymaktadır. Yeterli düzeyde isnada sahip olmayan tarihçiler her ne kadar şahitliğe önem vermiş olsalar da, ravi tenkidleri hadis usûlünde olduğu gibi kılı kırk yarmaya çalışırcasına değildir.

Daha öncede ifade ettiğimiz üzere onların ravi tenkidinden maksat sadece raviler hakkında belli başlı bilgi aktarımından ibarettir ki daha önceki bölümlerde de değindiğimiz üzere, ravinin adalet ve zabtına dair incelemeler, muhaddisler için büyük bir önem arzetmekte ve bu konuda gevşeklik gösterilmemektedir.

Tarih ilminde elde edilen haberlerin tek bir metin ile aktarılması çoğu zaman kabul edilebilir görülmektedir. Ancak muhaddisler aynı metne ait farklı varyantları tespit etme hususunda birçok uğraş harcamışlardır.

Rivayet edilen haberlerin sübjektifliği gerek hadis ilinde gerekse tarih ilminde bir çok eleştirinin odak noktası olmuştur. Ancak biz yine muhaddislerin bu hususta ne denli adil davranmaya çalıştığını hatırlatarak tarih ile hadis arasındaki bu ayrıma da dikkat çekmek istiyoruz.

Netice itibariyle ilk dönemden itibaren hadis ile tarih arasındaki ilişki hala devam etmektedir. Anacak bu iki ilmin birebir aynı amaca hizmet ettiğini savunmak yahut birebir aynı yöntemlerle tespit ettiğini savunmak hadislere karşı yapılan büyük bir hatadır. Zira

muhaddisler, hadislerin Hz. Peygamber'in söz ve uygulamaları dolayısıyla da İslam dininin ikinci kaynağı olduğu gerçeğinden hareketle bir bilgi aktarımından ziyade dine hizmet etme amacı gütmüşlerdir ki Ahmed Naim'in de değindiği üzere bu hassasiyet diğer dinlerin kutsal metinlerini koruma noktasında dahi gösterilmemiştir.

5. Zayıf Hadisle Amel Meselesi

Zayıf hadisle amel tartışmaları hadis tenkidinin teşekkül sürecinden bu yana var olagelen meseleler arasında yer almaktadır. Zayıf hadisle amel etmek caiz midir? Caiz ise, belli başlı hadis konuları ile sınırlandırılmalı mıdır yoksa tamamı için mi geçerlidir? Amel edilebilmesi için bir takım şartlar gerekmekte midir?

İlk dönemden itibaren cevabı aranan bu sorulara mevcut görüşlerden ve delillerden hareket ederek, Ahmed Naîm'de bir takım cevaplar vermiş ve konu hakkındaki görüşlerini ifade etmiştir. Ahmed Naîm zayıf hadisle amel edilebileceğini savunmakla birlikte zayıf hadislerin konusuna göre amel meselesinde ihtilaflar bulunmaktadır. Bazılarınca helal ve haram gibi hususlarla alakalı olmamak şartıyla amel edilebilir olduğu gibi, senedlerinde müsamaha göstermenin ya da zayıflığını beyan etmeden yapılan rivayetin caizliğine kanaat vermişlerdir.

Bu açıdan bakıldığında zayıf hadisle amel konusu üç başlık altında incelenebilir. Zayıf hadisle, –ahkâmda olsun fezailde olsun– amel edilebilir. Bu türlü hadislerle hiçbir konuda amel edilemez. Bu türlü hadislerle sadece fezail, menakıb, mevaiz, tergib-terhib ve kıssalar konusunda amel edilebilir.

Zayıf Hadisle Amel Edilmez Diyenler

Zayıf hadisle hiçbir konuda amel edilmez diyenler : Yahya b. Main(ö. 158/775), Müslim, Ebu Şame (ö.1268), Ebu Bekir el-Arabi (ö. 1240), Şihab el-Hafacî (ö.1069/1659), Celaluddin ed-Devvani(ö. .908/1502)'dir.[305]

Bunlardan Ebu Şame, İbn Asakir(ö.571/1176)'i, Recep ayının faziletine dair üç zayıf hadisi za'flarına işaret etmeden nekletmesinden dolyı şiddetle tenkid etmekte ve şöyle demektedir: "Lakin bu büyük hafız bu babta fedailu'l-amâl hadislerinde tesâhül gösteren

[305] Selahattin Polat, Zayıf Hadisle Amel, *Erciyes Universitesi İ. F. D*. Kayseri 1983, S. 1 s. 97.

bazı ehl-i hadisin adetlerine kendini kaptırmıştır. Halbuki bu, hadisçilerin muhakkıklarıyla fıkıh ve fıkıh usûlü ulemasına göre hatadır".[306]

Bu bakış açınısı benimseyenlere göre, terğîb, terhîb, rekâik ve zühd vb. konularındahi hadisler ile hüküm beyan eden hadisleri ayrı ilmi kategoriye alınması doğru değildir. Dolayısıyla her iki konuda da kabul edilen hadislerin hasen ya da sahih hadis olması gerekmektedir.[307]

Ahmed Muhammed Şakir (ö.1378/1958) "Zayıf hadisle amel etmek bakımından ahkâm ve fezail konuları arasında herhangi bir fark yoktur; sahih ve hasen hadisler dışında hiçbir hadis hüccet değildir."[308] derken Subhi es- Salih (ö.1407/1986) de "Gerek şer'i ahkam gerekse fezail konusunda elimizde başkasına lüzum bırakmayacak kadar çok sahih hadis vardır"[309] ifadeleriyle zayıf hadisle amel edilemeyeceğini aktarmaktadırlar. Zira Subhi es Salih, elimizde var olan sahih hadislerin çokluğuna ve çeşitliliğine işaret ederk zayıf hadislere itimad etmenin gereksiz olduğunu vurgulamıştır.

Maliki fakihlerden Ebu Bekir el Arabi de hangi neviden olursa olsun zayıf hadisle amel etmeyi mutlak manada men etmiş ve Şafîi fakihlerden Ebu Şâme Abdurrahman b. İsmail de ona tabi olmuştur. [310]

Zayıf Hadis Bazı Şartlar Altında Amel Edileceğini Savunanlar

Daha önce de değindiğimiz üzere zayıf hadisle amel edilebileceğini savunan alimler olması dışında, bu hükmün geçerliliği için bir takım şartların olduğunu ve olması gerektiğini savunan alimler de bulunmaktadır. Ancak alimlerin her birinin zayıf hadisle amel edilebilmesi için ön gördüğü kurallar arasında bir takım farklılıklar da bulunmaktadır. Es-Suyuti zayıf hadisin kabul edilebilmesi için şu üç şartı önem sürmektedir:

Kur'an'dan bir ayete ya da usûlu'ş-şeriadan bazılarına uygun olan ve senedinde yalancı bir ravi bulunmayan hadisler ile amel edilebilir. Hadis imamlarına göre,

---

[306] Babanzâde Ahmed Naîm; *Sahihi Buhari Muhtasarı…* s.343
[307] Yusuf el Kardavi, *Sünneti Anlamada Yöntem* Çev: Bünyamin Erul, İstanbul 1991, s.76.
[308] Ahmed Muhammed Şakir, *El-Baisu'l Hasîs Şerhu İhtisari Ulumi'i Hadis*, Beyrut, 1951, s.92.
[309] "Gerek şer'i ahkam gerekse fesail konusunda elimizde başkasına lüzum bırakmayacak kadar çok sahih hadis vardır. Biz –bu şartların çoğunluğuna rağmen- zayıf hadislerin sabit olduğuna bir türlü inanmıyoruz. Böyle olsaydı, ona hiç zayıf dermiydik,. Hasılı zayıf hadisler konusunda kendimizi şüphe etmekten geri alamıyoruz. Zaten dinde, yakini olmayan hiçbir şeyin değeri yoktur. " Subhi es-Salih, *Hadis İlimleri*…, s. 169, 170.
[310] Babanzâde Ahmed Naîm; *Sahihi Buhari Muhtasarı…,* s. 338.

reddedilmemiş meşhur olan hadisler ile amel edilebilir. Sahih bir isnadı olmamakla birlikte, ulemanın kabul ettiği hadisler ile amel edilebilir.[311]

İbn Hacer gibi bazı muhakkık alimler fedailde de olsa zayıf hadisle amel edebilmek için üç şart ileri sürerler: Hadisteki zayıflığın şiddetli olmaması halinde. Hadisin, İslam dininin genel esaslarından birisine uygun olması halinde amel ederken hadisin subutuna kesin bir şekilde inanılması halinde zayıf hadi ile amel edilebilmektedir. Çünkü bu durumda Hz Peygamber'a söylemediği bir şeyi isnad etme ihtimali vardır. İhtiyaten, bu hadis Hz. Peygamberin ağzından çıkmamış olabilir.[312]

Her ne kadar farklı maddeler olarak literatürde yer alsalarda mana itibariyle birbirlerini kapsayıcı özelliğe sahip olan bu şartlar, alimlerin çoğu tarafından da kabul gören maddelerdir. Zayıf hadisle amel edebilmek için alimlerin görüşlerinden hareketle aşağıdaki şu şartlara ulaşılmaktadır:

1.Öncelikle zayıf hadislerle ahkam konusunda amel edilememektedir. Ancak amelin faziletleri hususunda zayıf hadisler kullanılabilinir.[313]

Zayıf hadisle amel konusunda alimlerin tamamının icmaı söz konusu olduğuna dair görüşler mevcut bulunmakla[314] birlikte bir üst maddede de değindiğimiz üzere, zayıf hadisle kesinlikle amel edilemeyeceğini savunanların varlığı bu iddianın geçersiz olduğunu ortaya koymaktadır.

Amellerin faziletleri hususunda zayıf hadisle amel edilmesine cevaz verenlerin görüşleri açıkça ortaya koymaktadır ki helal ve haramlarla ilgili konular bundan istisnadır. Ahkam konuları dışında faziletlere dair meselelerde zayıf hadisle amel edilebeileceği görüşüne varılırken hangi noktadan hareket edildiğini İbn Hacer şu şekilde ifade etmektedir:

"Eğer hadis hakikatte sahihse hadisin gereği yerne getirilmiş olur. Eğer hakikatte zayıf ise amel etmekle helal bir şeyi haram, haram bir şeyi helal kılma veya haklarının zayi

[311] Celaleddin es-Suyuti, *Tedribu'r-Ravi*... C.1, s.34.
[312] Selahattin Polat, Zayıf Hadisle…, s. 101, 102.
[313] Babanzâde Ahmed Naîm; *Sahihi Buhari Muhtasarı…,* s. 336.
[314] Babanzâde Ahmed Naîm; *Sahihi Buhari Muhtasarı…,* s. 346.

olması söz konusu olamayacağı için mahzur bulunmamamktadır."[315] Yine Suyuti: " Amelerin faziletleriyle ilgili konularda zayıf hadise müsamaha edilir" demiştir."[316]

2. Zayıf hadisle ahkkam konularında amel edilebilmesi için bazı şartlar gereklidir.

Bir takım şartlarla fezail konusunda olduğu gibi ahkam konususnda da zayıf hadislerle amel edilebileceğini savunanlarda bulunmaktadır. Ancak buradaki ahkam hadislerinin helal ve haram dışındaki hadisler olması şart koşulmuştur, çünkü helal ve haram, subût ve delâleti kat'i olan delillerce sabit olmaktadır, ve zayıf hadisin subuti, literatür tarafından zanni olarak kabul edilmiştir.[317]

Ahkamda zayıf hadisle amel edileceği konusundaki görüşler şu şekildedir: Başka zayıf hadislerle veya birtakım delillerle takviye edilen hadislerle ahkamda amel edilir. İsnadları zayıf da olsa, muhtevasıyla ümmetin amel edegeldikleri hadislerle amel edilir.İhtiyata daha uygunsa zayıf hadisle amel edilir. Herhangi bir konuda zayıf hadisten başka delil yoksa zayıf hadis reye tercih edililerek zayıf hadisle amel edilir.

Ahmed Naîm ise, amel edilecek zayıf hadisleri taksim ederken İbn Hacer'den nakilde bulunmaktadır. Yukarıda da değindiğimiz üzere, zayıf olan hadisin çok zayıf olmaması gerekmektedir. Çok zayıf olmamasından kasıt ise, yalancı olan ya da yalancılıkla itham edilen ve fuhş-ı galat sahibi olan ravilerin rivayetleri ile amel edilmemesidir.[318]

Buradan da anlaşıldığı üzere senedinde zayıflık olan bir hadis eğer ravinin yalancılıkla itham edilmemesi ve fuhş-i galat sahibi olmaması durumunda kendisiyle amel edilmektedir.

Yine rivayete itimat ederken ihtiyaten bu haberin Hz. Peygamber'in ağzından çıkmış olduğu unutulmamalıdır çünkü o hadisle amel eden kişi, böyle bir hadisle amel ederken ihtiyaten amel ettiğinin şuurunda olmalıdır.[319]

Ahmed Naîm'in zayıf hadisle amel edilebilme meselesi yönündeki görüşlerini belirtmektedir. Hadiste otorite olan âlimlerin zayıf hadisleri zaaflarını beyan etmeksizin

---

[315] Zafer Ahmed el-Osmani et-Tehanevi, *Kavaid fi Ulumi'l-Hadis*, thk: Abdülfettah Ebu Gudde, Darü'l-Beşairi'l-İslamiyye, s.93.
[316] Celaleddin es-Suyuti, *Tedribu'r-Ravi…*, C. 1, s.299.
[317] Selahattin Polat, Zayıf Hadisle…, s. 102.
[318] Babanzâde Ahmed Naîm; *Sahihi Buhari Muhtasarı…,* s.336.
[319] Babanzâde Ahmed Naîm; *Sahihi Buhari Muhtasarı…,* s.336.

rivayet edenlere karşı pek şiddetli tenkitlerde bulunduğunu ve zaaflarını belirterek rivayet edenlere ise ses çıkarmadıklarını aktarmaktadır. O konuya şöyle temas eder: "Acaba bunları hiç rivayet edilmeseler daha iyi olmaz mı idi? Evet, daha iyi olurdu. Zayıf hadisler bir kere rivayet edilmiş, kitaplara da geçmiş bulunduğundan ümmeti zararlarından himaye etmek için kendilerinden herhalde bahsetmek alimlere borç olmuştur. Yalnız müteahhirin değil, selef imamları böyle hadislerin rivayetlerinden uzak kalmamışlardır."[320]

> Zayıf Hadislerin Rivayet Edilme Nedenleri: Zayıf hadisleri tanıyıp da zaaflarını beyan edebilsinler, sonradan da ne kendileri, ne de başkaları onlar hakkında şüphe üzerine kalmasınlar diye rivayet etmişler. Mütabaat bahsinde geçtiği üzere zayıf olan kimsenin hadisi yalnız başına kalsa ihticaca layık olmamakla beraber itibar ve istişad için pekala yazılıp istifade edilebilir. Zayıf olan ravilerin rivayeti içinde zayıf veya batıl olanları bulunduğu gibi hakikatte sahih olanları da bulunabilir. İşte bunların hepsi yazılır da muhakkık olan muhaddisler her birini layık olduğu sınıra kaydederek makbul veya merdut olduğunu haber verirler. Bu ise erbabı için kolay işlerden sayılırdı. Süfyan es-Sevri, Kelbi'den rivayet etmekten insanları sakındırdığında " Ya sen neden ondan rivayet edip duruyorsun ya " demelerine mukabil "Ben onun doğrusunu yalanından fark ederim" cevabını vermekle beraber –erbabı için kabul edilen- bu kolaylıkla ihticac etmiş oluyordu. [321]

Daha öncede söylediğimiz üzere ekser muhaddisler helal ve harana ve sair ahkamla alakalı olmayan terğib ve terhib ile amellerin faziletleri ve kıssalar, zühd ve güzel ahlak hadislerini rivayet etmekte sakınca görmezler. Mevzu olmayan bu tür zayıf hadislerde hoşgörülü davranmak ve icaplarınca amel etmek, çoğu muhaddislerce de sair alimlerce de caizdir. Zira, bu gibi zayıf hadislerin asılları zaten şer-i şerifte sabit ve icma edilmiş ve ehlince maruf olduğundan onların icaplarına tabi olmak, şer-i şerif ile kararlaştırılmış usûlü tatbik etmek demektir.[322]

> "Herhalde otorite imamlar ahkama dair zayıfların münferid oldukları bir Hadis ile ihticac ederek o Hadisi rivayet etmiş değillerdir. Bunu ne muhaddis imamlardan ne de diğer muhakkik alimlerden hiçbir kimse yapmaz. O

[320] Babanzâde Ahmed Naîm; *Sahihi Buhari Muhtasarı…,* s. 345.
[321] Babanzâde Ahmed Naîm; *Sahihi Buhari Muhtasarı…,* s.345.
[322] Babanzâde Ahmed Naîm; *Sahihi Buhari Muhtasarı…,* s. 345.

mertebenin ricali olmayan bazı fakihlerin ise bunu irtikâb ile itimada şayan kabul ettikleri vaki olmuş ise de çirkin düşmüştür. Zira, bunları rivayet eden fakih eğer zayıf olduklarını biliyorsa onunla ihticac etmesi helal olmaz. Çünkü bütün âlimler ahkâm bahsinde zayıf ile ihticac edilemeyeceğinde müttefiklerdir. Eğer zayıf olduklarını bilmiyorsa yine tahkik etmeden yahut ehil olanlara sormadan onlarla hemen ihticaca kalkması helal olmaz." [323]

6.Hadislerin Akla Arzı

Hadislerin akla arz edilmesinin, onların sıhhati açısından gerekli olup olmadığı meselesi yine Ahmet Naim'in tartışmaya açtığı konular içerisinde yer almaktadır. Hadisler akla arz edilmeli diyenlerin yanı sıra edilmemesi gerektiğini savunanlar da bulunmaktadır. Mevzuat kitaplarında aklın salt doğrularına aykırı görülen rivayetlerin asılsın olduğuna dikkat çekilir. Âlimler bu metodu uygulayarak bazı rivayetleri aklın kabullerine arz ederek rivayetin ne derece doğru olabileceğini sorgular. Böylece Hz. Peygamber'in insan aklını zorlayan bir şey buyurmadığını, bu tür rivayetlerin de ondan gelmediğini göstermiş olur.

Usulcülerin ve kelamcıların çoğuna göre , hadislerin, Mutezile'nin ve Hanefilerin akıl ile naklin çatışabileceğini kabul ettiklerini belirtir.[324] İbni Teymiye ve Şatibi gibi âlimler ise aksi görüştedirler. İbn Teymiye; akli olsun, sem'i olsun, kat'i iki delilin çatışmasının mümkün olmayacağı görüşünü benimser.[325]

Şatıbî dini delillerin akli hükümlere münafi olamayacağını şöyle delillendirir:

1.Şer'i delilleri akıl sahibi olan herkes kabul etmiştir.

2.Şer'i deliller akla aykırı olsaydı bu, "teklif-i ma la yutak" olurdu. Çünkü akla aykırı şeyi kabulle yükümlü tutmak, teklifi ma la yutaktır. Halbuki Allah insanları böyle bir şeyle mükellef tutmaz.

3. Akıllı kişi mükelleftir, akılsız ise mükellef değildir. Halbuki akla aykırı şer'i delille akılsızı mükellef tutmakla zorluk yoktur. Ama böyle bir delille mükellef tutmakta meşakkat vardır.

---

[323] Babanzâde Ahmed Naîm; *Sahihi Buhari Muhtasarı…,* s. 336.
[324] Selahattin Polat, Hadiste Metin Tekkidi III, *Erciyes İlahiyat Dergisi*, Kayseri, 1992, S. 8, ,s.88
[325] Selahattin Polat, Hadiste Metin Tekkidi III, s.88.

4. Şeri deliller akla aykırı olsaydı bunu ilk defa Hz. Peygamber zamanındaki kafirler inkar ederdi. Halbuki kafirler Hz Peygamber'in sihirbaz, mecnun v.s. olduğunu söylemişler, fakat getirdiği hükümlerin akla aykırı olduğunu iddia etmemişlerdir.[326]

Ahmed Naîm ise rivayetlerin hangi şartlar altında kabul edilebileceğini işlerken bu rivayetin kabulünde akıl konusuna da değinmiştir. O, Şihabüddin Ahmed b. İdris el-Karafî (ö.867/1463)'den bir haberin yalan olduğuna delalet eden şeyleri şu şekilde sıralar:

1. Zarureten yahut nazaran yani kat'i delil ile malum olana zıt olmaması

2. Mütevatir olması lazım gelen haberlerden iken mütevatır olmaması

3. Herkesçe malum olan şer-i şerifin esaslarına aykırı gelmemesi

4. Akla da şeriata da zıt olmaması

5.Tam araştırmadan sonra, ravilerin şifahi veya yazılı rivayetleri içinde bulunmadığının ortaya çıkması.

Bu haberleri naklettikten sonra Ahmed Naîm, hadislerin yalan olup olmadığını ispatlamak için aklın vazgeçilmezliğine vurgu yaparken bu aklın nasıllığı üzerinde de durmaktadır ki biz de burada bu nedenle akıl kavramı üzerinde ayrıca durulması gerektiğini düşünmekteyiz.

Lügatte fiili olarak, anlamak, idrak etmek, baliğ olmak, engellemek ve bağlamak gibi anlamalara gelen a-k-l fiilinin mastarı olan "akıl" kelimesi, cehaletin ve ahmaklığın zıttı sığınak, diyet, kalp, bir çeşit kumaş, bağ, iyiliği kötülükten ayırma kabiliyeti, idrak merkezi ve hafıza anlamlarında kullanılmaktadır.[327]

Ragıb el-Isfahani (ö.954/1108)'nin tanımına göre: "akıl, hem ilmi kabule hazır kuvvet hem de kuvvetle elde edilen bilgidir." [328]

İslam bilginlerinin iki türlü akıl tanımları vardır. Bunlardan ilki akıl kelimesinin karşılığı olan düşünme melekesidir. Diğeri ise belli bir millete, belli bir kültür çevresine nispet edilen düşünce, kabul ya da zihniyettir. Dolayısıyla düşünce ve kültür birikimi

[326] Selahattin Polat, Hadiste Metin Tekkidi III, s.88.
[327] Yavuz Ünal, *Hadisleri Tespitte Yöntem Sorunu*, Etüt Yayınları, Samsun, 1999, s.32.
[328] Ragıp el- Isfahani, *Müfredat fi Garibi'l-Kur'an,* İstanbul, 1986, s.511.

olarak kullanıldığında o, gelişir, değişir, artar ve eksilir. Bu noktada hangi aşama ve asırdaki akıldan bahsedildiğinin ortaya konması gerekmektedir. İslami akıl denildiğinde, aklın diğerlerinden farkı İslam ile nitelenmesidir. Bu ikinci tanıma giren akıldır. Düşünce melekesi olan akıl ise tüm insanlarda birdir.[329]

Akıl tanımının İslam dünyasında nasıl algılandığını görebilmek için Batı'nın aklı yüklediği anlamları da bilmek gerekir. Batı'da da iki türlü akıl tanımı vardır. Bunlardan ilki hem bilinenden bilinmen sonuçlara ulaşan hem de hiçbir şeye dayanmadan ilim yapabilen akıldır. Tek ve mutlak otoritedir ve evrensel ilkelerle kendi başına işleyen, tecrübe ve kültürden bağımsız olan ve kesin doğru sonuçlara ulaşan akıldır. Diğer tanım ise, dilediğimiz şekilde kullanabileceğimiz ve kendisiyle istediğimiz sonuca ulaşabileceğimiz akıl anlayışıdır. Öyle ki vahye ihtiyaç duymaz ve inançları akıl dışılık olarak tanımlar. Ahmed Naîm bu konuya şu şekilde değinmektedir:

"Yalnız akla münâfat bahsinde bizim ile Avrupalı ulûm-ı şarkıyye mütehassısları –daha ziyâde ta'mîm edelim, ulûm-ı şarkıyye mütehassısları –daha ziyâde ta'mîm edelim, ulûm-i asriyye nâmı verilen isimleri kendilerine her husûsda rehber ittihâz edenler-arasında mühim bir ihtilaf vardır ki bu ihtilâfın menşei aklın istib'âd ettiği şeylerin derecât ve hududunu ta'yîn meselesidir. Bu ise târîhî olmakdan ziyâde felsefî bir bahistir."[330]

Ahmed Naîm de burada işaret ettiği üzere akıl kavramına hadis ilminde hangi tanımla yer verileceği rivayetin sahihliğini ortaya koyma açısından oldukça önemlidir. Ahmed Naîm de zarurat-i akliyye, zarurat-i hissiyye ve müşahedeyle aksi malum olan haberin batıl olacağında şüphe olmadığını; zira Muhammed'in şeriatının akılların cevaz vermeyeceği şeyleri getirmediğini belirtmek suretiyle el-Hatip el Bağdâdî'ye katılmaktadır.[331]

Bir haberin Hz. Peygamber'e ait olabilmesi için onun akla uygun olması gerektiği genel olarak usûlcüler tarafından kabul edilmiştir. Hatip el Bağdâdî "Aklın gereklerine muhalif olması bir haberin batıl olduğunu ortaya koyar. Çünkü şeriat aklın tecviz ettiği alanda varit olmuştur. Dolayısıyla akla aykırı olan şeyleri kabul etmez" [332] diyerek haberi vahidin kabulü için de aklın hükümlerine aykırı olmamayı ön şart olarak kabul

[329] Yavuz Ünal, *Hadisleri Tespitte …,* s. 59-67.
[330] Babanzâde Ahmed Naîm; *Sahihi Buhari Muhtasarı…* s.280.
[331] Babanzâde Ahmed Naîm; *Sahihi Buhari Muhtasarı…* s.278.
[332] Hatip el-Bağdadi*, el-Fakh ve'l Mütevakkih*, Darul Kütübul İlmiyye, Beyrut, 1990, s. 182.

etmektedir.[333] İbnu'l Cevzi(ö.597/1207) akılla çelişmeyi ve usûlüne aykırı olmayı[334]; Suyuti de, te'vil kabul etmeyecek tarzda akla aykırılığı vaz alameti olarak telakki etmektedir.[335]

İbnu'l Cevzi, bedihi aklın gerekçelerine aykırılık arz eden hadisleri kabul etmez ve çoğu kez bunları muhal olarak niteler. Bu tür rivayetlere nasıl yaklaşılması gerektiği konusunda güzel bir çerçeve çizerek Hz. Peygamber'in Sünnetime uygun buyurduğunu hatırlatır ve ekler: "Muhal olan şey onun sünnetinden değildir. Bu duruda sika olan ravilerle sika olmayanların keza sahihleriyle sakimlerinin birbirinden ayırt edilmesi gerekir."[336]

Her ne kadar usûlcüler, haberlerin sıhhati açısından akla başvurmak gerektiğini savunsa da Oryantalistler açısından bu gerçekleştirilememiştir zira onlara göre eğer akla gerçekten başvurulsaydı mucize kavramının reddi gerekirdi.

Konunun Oryantalistlerle olan bağlantısını tespit edebilmek için ise aklın günümüzde kazanmış olduğu anlama değinmek gerekmektedir. Akıl diye kabul edilen şey, hem bilinenden bilinmeyeni çıkaran, hem de hiçbir şeye dayanmadan ilim yapan yeti olarak kabul edilmiştir. O, işlerin kendisiyle değerlendirildiği mizan ve mikyastır. Bu nedenle her şeyin değiştiği kâinatta, onun verdiği hüküm baki kalır.

Aklı tek ve yanılmaz bir otorite olarak gören bu anlayış, onu evrensel ve bütün yargılardan, eğilimlerden, gelenekten, kültürden bağımsız hareket eden bir unsur olarak kabul eder. Diğer bir ifadeyle düşünmek ve akıl yürütmek için zihnin açık seçik olarak algıladığı bazı temel ilkelere dayanması ve bu ilkeleri doğru bir biçimde uygulaması gerekmektedir. Bu bakımdan aklın, doğru düşünmesinde temel alınan ilkeler, akıl yürütmenin de temelini oluşturan esasların, ya da kalıpların, yani kategorilerin varlığını gerekli kılar. Bu görüşe göre akıl, evrensel ilkelerle kendi başına işleyen, tecrübe ve kültürden bağımsız olan ve mutlak doğru sonuçlara ulaşan bir yetidir.[337]

---

[333] Hatip el-Bağdadi, *el-Kifaye…*, 432,434.
[334]Ebu'l Ferec AbdyrrahmanİbnulCevzi, *Kitâbu'l-Mevdûât mine'l-Ehâdîsi'l-Merfûât*, hzr. Nurettin Boyacılar, , Riyad-1997 C. 1, s. 233.
[335] Celaleddin es-Suyuti, *Tedribu'r-Ravi,* C. 1, s. 233.
[336] İbnu'l Cevzi, *Mevzua*t, C.1 s. 44.
[337]Yavuz Ünal, *Hadisleri Tespitte…,* s. 62,63.

Hz. Peygamber'e isnad edilen rivayetler, mahiyeti açısından incelendiğinde akılla idrak edilenler ve edilemeyenler olmak üzere iki kısma ayrılmaktadır. Söz konusu olan bu rivayetlerden akılla idrak edilenler, tecrübi alanla ilgili olanlardır. Hz. Peygamber'in bu alandaki sözleri kendi tahmin ve ictihadının yanında kavminin kültürünü de yansıtmaktadır. Bundan dolayı bu rivayetlerin Hz. Peygamber'e ait olup olmadığı akla aykırılık'la tespit edilebilir mi?

Oryantalistler bağımsız hareket eden akıl kavramından hareketle Mucize kavramının geçersizliği üzerinde durmaktadırlar. Doğa üstü olaylar akla vaz edildiği taktirde bilimsel geçerlilikleri olmadığı için reddedilmelidirler. Bu nedenle hadislerin akla arz edilmesi olayına Oryantalistler iki farklı eleştiride bulunmuşlardır. Bunlardan birincisi ya usûlcüler hadisleri akla arz etmediler ya da mucize ile ilgili hadisleri bu noktada görmezden geldiler. Ahmed Naîm Oryantalistlerin konuya yaklaşımını şu şekilde değerlendirir.

> "Müsteşrıklarla diğerleri menkûlât-ı İslâmiyyeden bahsederlerken müsadif oldukları rivâyât-ı sahîha ve mevsuka şâyed mu'cizât gibi nübüvvet-i Muhammediyye salla'llâhu aleyhi ve sellem da'vâsına yâhud vahiy, nübüvvet, vücûd-ı melâike, ahvâl-i âhiret gibi fen kitablarında yeri olmayıp akâid-i İslâmiyye cümlesine dâhil bir maddeyi –arzu ve intizarları hilâfına olarak- te'yîd eder veçhile vârid olmuş bulunursa derhal bir hande-i istihfâfı işmâm edecek akvâl ve etvârı müstehziyâne ile o rivâyetleri daraya çıkarmak isterler. Böyle bir delil gösteremedikleri halde yine i'tirazlarını –hoşlarına gitsin, gitmesin- hükümsüz tutacağız. Çünkü delilleri : "Râviler yalancıdır. Zîra akla münafî vak'aya Şahâdet ediyorlar. Vak'anın da aslı yoktur. Zîrâ yalancıların bakil ve ihbâriyle bize vâsıl olmuştur" tarzında bir devr-i bâtıl ve müsâdere ale'l-matlûba müncer olur. Halbuki gafil, kapılgan olmayan sadûk olan sikâtın müteahhid şahadâtiyle ihbâr eilen vakâyi' –hâriklâde olsa da – vukûa gelmiş addolunmak lâzımgelir. Zîrâ emr-î âdî ile emr-i hârikulâdenin hududunu ulûm-ı müsbete ta'yîn etmekten uzak olduğu gibi "Alemde hârikulâde ve kavâinîn-i tabîiyye hâricinde bir hâdise vukua gelmek muhaldir" kaziyyesi de tahkîk edilmeden kabûl edilmiş – birçok insanlarca münâzaun-fîh- bir mevzûadan başka bir şey değildir. "[338]

[338] Babanzâde Ahmed Naîm; *Sahihi Buhari Muhtasarı…* s.279-281.

Ahmed Naîm'e göre, rivayet edilen bu olağanüstü vakalar, aklen imkansız şeyler değil, ravileri de sıdk ve emanetle donanmış, vehm ve hatadan uzak kimseler ise her halde onu tasdik etmek gerekmektedir. O, bu açıklamayı yaptıktan sonra, rivayet edilen olağan üstü vakaların akılla kavranmasının imkânsız olduğuna değinerek rivayetin senet ve metin açısından da güvenilir olduğunu aktarmaktadır.

Her ne kadar usûlcülerin geneli tarafından akıl vaz alameti olarak kabul edilse de bir kısım alim ise aklı vaz alameti olarak kabul etmemektedir ki bu tutumun arkasında Mutezile'nin akılcı anlayışı yer almaktadır. Mutezile, akılcılığını dini hükmün keşfinde akılla naklin eşit düzeyde olduğunu iddia edecek kadar ileri götürmüş hatta onu dini bir delil olarak Allah'ın kelamıyla aynı düzeyde hatta nakilden üstün tuttuklarıdır[339]. Zira onlara göre akıl, işlerini düzenlemesi ve faaliyetlerini yönetmesi için Allah'ın insan nezdindeki vekilidir. Bu nedenle, aklın terk edilerek, naklin birinci derecede bilgi kaynağı olmasını reddettiler. Nass ve me'suratın herhangi bir müdahalesini kabul etmedikleri için de onların akla arz olunacağını söylediler. [340]

Bu nedenledir ki bir kısım âlim bu nedenle ilmi meselelerde aklı devreye sokmaktan çekinmiş ve hata yapmaktan korkmuşlardır. Şatıbi, Kur'an'da aklın kavrayamadığı huruf-u mukattaa, müteşabihler ve yorumunda ehl-i ihtilafa düştüğü hususlar bulunduğu şeklindeki itirazlara şöyle cevap vermektedir: "Hurufu Mukattaa âlimler tarafından anlaşılabiliyorsa mesele yoktur. Âlimlerce de anlaşılamıyorsa zaten teklif konusu ve delil değillerdir. Dolayısıyla konumuzun dışında kalırlar. Çünkü biz şer'i delillerin akla aykırı olmayacağını savunuyoruz. Müteşabihatta da akla aykırılık yoktur. Manaları anlaşıldığı halde akla aykırılık görülüyorsa bu durum vehimden kaynaklanıyordur."[341]

Hz. Peygamber bir konu hakkında bilgi aktarırken hangi kaynaklardan yararlandığı konusu usûlcülerin yöntemini nasıl belirlediği hakkında bize bilgi vermektedir. Diğer insanlar için bilinmesi mümkün olmayan şeyler onun tarafından bilinebildiği için Hz. Peygamber'in bilgi kaynağının bilinmesi gerekmektedir. Aksi takdirde onunda diğer insanlar gibi sadece bilinebilir şeyler bileceği ortaya konmaktadır ki bu da Hz. Peygamber'den gelen gaybi konularla ilgili hadislerin reddine ortaya çıkarır.

---

[339] Fazlur Rahman, *İslam,* Ankara Okulu Yayınları, 9. Basım, Ankara , 2009, s.90.
[340] Yavuz Ünal, *Hadisleri Tespitte…,* s.45,46.
[341] Selahattin Polat, Hadiste Metin Tekkidi III, s. 88, 89.

1.Vahiy: Allah'ın insanlar arsında seçtiği kimselere, hidayet, talimat ve ilim açısından ulaştırmak istediği şeyleri insanlar arsında mutad olmayan gizli bir yolla bildirmesidir.

2.Akıl: Olgu ve olayları değerlendirmede Hz. Peygamber tıpkı diğer insanlar tarafından yapıldığı gibi mevcut birikimini kullanarak akıl yürütme yöntemine başvurmuş yani bilgiye ulaşmada aklını da bir kaynak olarak kullanmıştır.

3.Haber: İnsanların duyu organlarıyla ya da akılla kavranamadığı bilgiler haberler vasıtasıyla aktarılmaktadır. Diğer insanlarda olduğu gibi Hz. Peygamber içinde haberler bilgi kaynağıdır.

4.Duyular: Kur'an'ın bilgi kaynağı olarak kabul ettiği duyular, genellikle kelamcılar tarafından da bilgi kaynakları arasında sayılmıştır. Hz. Peygamber tarafından da kullanılmıştır.[342]

Hz. Peygamber'in bilgi kaynakları arasında akıl da yer almaktadır. Ancak bir hadisi akla arz ederken ortaya çıkan problemleri engelleyebilmek ve akıl kavramı üzerinde yer alan ihtilaflara rağmen doğru bir neticeye varabilmek için hadislerin akla vaz edilmesinde hangi noktalara değinmemiz gerekmektedir. Haberin reddinde kullanılması gereken aklın kriterleri nelerdir?

Rivayetlerin reddinde kullanılması gereken akıl nedir?

1.Gariza ya da temyiz aleti: İnsanları diğer insanlardan ayıran ve doğuştan sahip olunan bu akıl ile ilim elde edilebilir, zarar verenle fayda sağlayan birbirinden ayrılabilir. Yaptıkları bu temyiz işlemi de onların akıllı olduğunu ortaya koymaktadır. Ancak rivayetlerin bu tür akla aykırılığı söz konusu değildir. Akla aykırılıkla tenkid edilen haberlerin içerisinde bu gerekçe ile reddedilen herhangi bir habere de rastlanmamıştır.

2.İlim ya da zaruri ilim: Akıllı olmasının sonucu olarak, herhangi bir akıllı için düşünülemeyen bir söz ya da davranışın Hz. Peygamber'e atfedilmesi imkânsızdır. Akla aykırılık gerekçesiyle tenkid edilen haberler dikkate alındığında, muhal olan rivayetin hemen her müellif tarafından reddedildiği bilinmektedir. Ancak aslen mümkün olmakla

[342] Yavuz Ünal, *Hadisleri Tespitte…,* s. 94-109.

birlikte başka gerekçeler nedeniyle akla aykırılıkla tenkid edilenlerin, bazı muhaddisler tarafından reddedilirken bazıs tarafından ise tevil etmek suretiyle, kabul edilmektedir.

Haberlerin reddini gerektiren unsurlar iki tanedir. Bunlardan ilki zorunlu bilgiye aykırı olduğu için reddedilen haberlerdir. Yani aklen mümkün olmadığından dolayı reddedilmiştir. Mesela "Ay, Hz. Peygamber'in cebinden girdi ve yine cebinden çıktı"[343] hadisi aklen mümkün olmadığından dolayı reddedilmiştir. İkincisi ise, genel kabullere aykırılık nedeniyle reddedilmiştir. Netice itibariyle zaruri ilme aykırılık nedeniyle tenkid edilen haberler, akla aykırı oldukları gerekçesiyle imkânsız görülerek reddedilmiştir.

3. Tecrübe: Bir insan olarak yaşadığı toplumda devlet başkanlığından hekimliğe kadar bir çok görevi üstlenen Hz. Peygamber'in gerek fert olarak kendisinin gerekse toplumunun edindiği birtakım tecrübeleri dile getirmesi ya da bunların daha sonradan ashabı tarafından ifade edilmesi gayet doğaldır. Tarihi süreçten dolayı ortaya çıkan bu farklılıklar nedeniyle bu tarz rivayetlerin Hz. Peygamber'e ait olmadığı ifade edilebilir mi?

Akla/tecrübeye aykırılıkla tenkid edilen hadislere baktığımızda tecrübeye aykırılıkla Hz. Peygameber'in söylemesi mümkün görülmeyen haberler de vardır. Mesela "Akikten yüzük edinin çünkü o fakirliği önler"[344] rivayeti tecrübelerden yola çıkarak reddedilmiştir çünkü nice insan akik yüzüğü olduğu halde fakirlik çekmektedir.

4. Meşhurat: "Yeryüzü bir kayanın, kaya bir öküzün boynuzu üzerindedir. Öküz boynuzunu hareket ettirdiğinde yeryüzü sallanır. İşte o zelzeledir." Dümeyni bu haberi zikrettikten sonra bu olayın aklen imkansızlığına vurgu yapar ve arzı taşıyan bu öküzün nekadar büyük olduğunu sorar. Buradan da anlaşılacağı üzere meşhur olaraka bilinenden yola çıkarak rivayetin akıl dışı olduğuna vurgu yapılmaktadır.[345]

7. Mana ile rivayet

Mana ile rivayet, Hz. Peygamberin ifadelerinin sahabe tarafından birebir rivayet edilmeyip, aynı manayı kasteden eş anlamlı kelimeler ile aktarılmasına denmektedir. Mana ile rivayetin caiz olup olmadığı meselesi gerek ilk dönem âlimleri gerekse hadis

---

[343] Ebu'l Hasan Nureddin Ali b. Sultan Aliyyü'l Kârî el –Herevî, *el-Masnû' fi ma'rifeti'l-Mevzû (el-Mevzûatü's-Suğrâ)* Mektebetü'l Matbaati'l-İslami, haleb, 1969, s. 210.
[344] Nurettin Itr, *Menhecü'n-Nakd, fi Ulumi'l Hadis*, Daru'l Fikr, Suriye, 1988, s.312.
[345] Yavuz Ünal, *Hadisleri Tespitte…, s*. 139-156.

usûlcüleri arasında ihtilaflı bir konu olarak günümüze kadar tartışılagelmektedir. Bir kısım âlim, mana ile rivayeti kesin olarak reddetmekte, bir kısmı mana ile rivayetin caiz olduğunu savunmakta, bazıları ise caiz olabilmesi için birtakım şartlar ileri sürmektedir.

Hadislerin mana ile rivayeti meselesinin hadis usûlcüleri tarafından bu denli üzerinde durulma nedeni, şüphesiz hadiste meydana gelen bozulmalarla doğrudan orantılı olmasıdır. Cayracpuri de hadiste bozulmanın kaynağı olarak "rivaye bi'l-ma'na"[346] pratiğinin üzerinde durmaktadır.[347]

Mâna ile rivayet, hadislerin sıhhati açısından kusur kabul edilmesinin yanı sıra hadislerin hatalı anlaşılması açısından da problem teşkil etmiştir. Mâna ile rivayetin problemlerinden birisi de mâna ile rivayet edilen hadislerin, farklı mı aynı mı olduğunun belirlenmesindeki zorluktur. Bunun neticesinde bazı râvilerin, hadisin mânasını değiştirmesi ile hadis metinleri arasında ihtilaf olduğu zannedilir. Mâna ile rivayet, zaman zaman ciddi rivayet hatalarının ortaya çıkmasına da sebep olmuştur. Meselâ hadis lâfızlarının takdim-tehiri, bazen hadisin anlamının tamamen bozulmasına sebep olabilir.[348]

Eş-Şevkani (ö.1250/1834) İrşâdu'l-Fuhûl' ünde âlimlerin mana ile rivayet konusu hakkındaki görüşlerinden hareketle konu ile ilgili aşağıdaki sınıflandırmayı yapmıştır.

1. Yalnızca lafızların manalarını bilen kimse için manayla rivayet caiz olduğunu savunanlar.

2. Manayla rivayeti kesinlikle kabul etmeyenler.

3.Tevil imkânı olmayan hadislerin manayla rivayetine cevaz verip, tevil imkânı bulunanlara cevaz vermeyenler.

---

[346] Danial Brown, *İslam Düşüncesinde Sünneti* …, s. 141.

[347] Sahabe, Hz. Peygamber'le birlikte iken hadisi yazmadıkları, onun sözlerini bilinçli bir şekilde ezberlemedikleri için yapabileceklerinin en iyisi, hatırladıklarını nakletmekti. Sonuç olarak muhaddislerin bu tür nakilleri kabul etmekten başka şansları da yoktu. Fakat kelimeler değişirse, Kaçınılmaz olarak manada da bazı değişikler olacaktır. Sahabenin kendisinde bu problemin farkında gözükmektedir ve bunun için onlar zaman zaman birbirinin rivayetlerini eleştirmişlerdir. Danial Brown, *İslam Düşüncesinde Sünneti* …, s. 141.

[348] Ahmet Keleş, *Hadisleri Anlama Problemi*, Işık Yay, İstanbul, 2002, s.134.

4. Ravinin hadisi ezberleyip ezberlememesi arasında fark gözetenler. Eğer ravi hadisi ezberlemişse başka lafız kullanmasına cevaz verilmez ancak ezberlememişse verilir.

5. Emir ve nehiy ifade edenlerle diğer haberler arasında ayırım yapıp, emir ifade edenlerin manayla rivayetine cevaz verip, neyih ifade edenlere cevaz vermeyenler.

6. Muhkemle diğerleri arasında ayırım yapanlar. Muhkem olanların manayla rivayetine cevaz verip muhkem olmayanlarına cevaz vermeyenler.

7. Hadisin manası, içindeki bir cümlede ise ve bu cümle aynı lafızlarla aktarıldığında, bakan kimse hadisi anlamayacaksa, bu kısmın aynen nakledilmesi şartıyla manayla rivayete cevaz verenler.

8. İhticac ve fetva için zikredilenle rivayet gayesiyle zikredilenler arasında fark görenler. Bunlar ihticac ve fetva için hadisin manayla zikredilmesine cevaz verirken manayla rivayet edilmesine ise cevaz vermemişlerdir.[349]

Mana ile rivayet konusundaki görüş farklılıklarını diğer âlimlerin görüşlerini aktararak daha da çeşitlendirmek mümkündür, ancak genel hatları ile bakıldığında mana ile rivayet hususunda üç farklı görüş olduğu ortadadır ki bunlar; mana ile rivayete cevaz verenler, cevaz vermeyenler ve caiz olabilmesi için birtakım şartlar ileri sürenler.

Mana ile rivayeti caiz görmeyeneler

Hadisçiler, fakihler ve usûlcülerden bir gurup, kelamın üslubuna hakkıyla vakıf olan âlimin de hadisin anlamını işittiği lafızlar ile rivayet etmesini vacip görüp lafzın hiçbir şekilde değiştirilmesine cevaz vermemişlerdir.[350] Sahabeden Ömer b. Hattâb, Ebû Hureyre, Abdullah b. Amr, Zeyd b. Erkam ve benzeri sahabîlerin, hadislerin olduğu gibi aktarılmasına son derece riayet edip bunu tavsiye ettikleri rivayet edilmektedir.[351]

Tabiinden Kasım b. Muhammed, İbn Sirin, İbrahim b. Meysere, İbn Mehdi, Reca' b. Hayve, Süfyan b. Uyeyne, Abdü'l-Varis, Yezid b. Züey gibi imamlar buna kani oldukları gibi Şafiilerden Ebu İshak-ı İsferayini ile Hanefilerden Ebu Bekir-i Razi de bu zümreye dâhildirler. İmam Malik ile İmam Ahmed b. Hanbel'in de buna kani oldukları

[349] Enbiya Yıldırım, *Hadis Problemleri*, s. 102-103.
[350] Babanzâde Ahmed Naîm; *Sahihi Buhari Muhtasarı…* s. 454.
[351] Ramahurmuzi, *el-Muhaddisun*, s. 358.

hakkında rivayet var ise de meşhur olduğuna göre dört imamın hepsi de mana ile rivayeti uygun bulmuşlardır. [352] Usûlcüler ise sahabenin bu nokta üzerinde durmalarını manayla rivayete cevaz vermediklerine yormuşlardır.[353]

Caiz görmeyenlerin delilleri;

1. Hz. Peygamber'in lafız ile hadis rivayet edilmesini tavsiye ettiği haberler.

Peygamber Efendimiz Veda Haccı'nda insanların gözü önünde "Benim sözümü işitip ezberleyenin, sonra işittiği gibi eda edenin Allah yüzünü ak etsin. Zira nice kimseler vardır ki, hamili oldukları fıkhı kendilerinden daha fakih olana ulaştırırlar"[354] buyurmuşlardır. Hz. Peygamber'in kelamını işittiği gibi eda etmek ise işittiği lafzı aynen tebliğ etmekle olur. Bu nedenle bir gurup âlim bu haberden hareketle Hz. Peygamber'in ifadelerinin birebir rivayet edilmesi gerektiği kanaatindedir. [355]

Manayla rivayete cevaz vermeyenler bu hadisle ilgili olarak şöyle söylerler: "İşittiği gibi nakledenden murad işitilen lafzın aynı şekilde nakledilmesidir. Allah'u a'lem, idraki daha yüksek birisine nakledilmesinden murad, nakleden kimsenin tespit etmesidir. Ayrıca hadisten, mana ile nakledenin bu övgüye layık olmadığı anlaşılmaktadır."[356]

Mana ile rivayeti caiz görenler, hadiste geçen işittiği gibi nakletsin ifadesinden maksat işittiği lafızla nakledilmesi manasında olmadığını savunurlar çünkü onlara göre mana ile rivayet etmek de işittiği gibi nakletmedir. Önemli olan ilavesiz ve eksizsiz olarak manayı korumaktır. Lafız rivayetini teşvik eder gibi görünen bu hadisin metni de zaten bir tek lafızla gelmemiştir. Hadisin bir rivayetinde naddarullahu imraen diye nakledilmişken, bir başka rivayetinde imraen yerine abden kelimesiyle; sümme eddaha ila men lem yesme ha ifadesi bir başka rivayette limen lem yesmen'ha ifadesiyle kullanılmıştır.

Bir diğer haber ise el-Berâ b. Âzib (ö.21/691) 'den rivayet edilmektedir. "Hz. Peygamber bana şöyle buyurdu: "Döşeğine geldiğinde namaz için aldığın abdest gibi abdest al, sonra sağ tarafına yat. Ardından da şöyle dedi. "Allah'ım! Yüzümü sana teslim

[352] Babanzâde Ahmed Naîm; *Sahihi Buhari Muhtasarı…* s.454.
[353] Enbiya Yıldırım, *Hadis Problemleri*, s. 115.
[354] Müslim, *İman*, 20
[355] Babanzâde Ahmed Naîm; *Sahihi Buhari Muhtasarı…* s. 455.
[356] Enbiya Yıldırım, *Hadis Problemleri*, s. 134.

ettim. İşimi sana havale ettim. (Rahmetini) arzulayarak (azabından) korkarak sırtımı sana dayadım. Senden kaçılıp sığınılacak olan yine sensin. Allah'ım! İndirmiş olduğun kitabına, göndermiş olduğun peygamberine iman ettim" (Bunları dediği) gece ölürsen fıtrat üzere ölürsün. Geceleyin söylediğin son sözler bunlar olsun." El-Berâ diyor ki: Bunları Hz. Peygamber'e tekrar ettim. Allah'ım! İndirmiş olduğun kitabına, göndermiş olduğun nebi'ye iman ettim kısmına gelince, nebi yerine Rasulünü dedim. Bunun üzerine Hz. Peygamber şöyle buyurdu: "Öyle değil: Göndermiş olduğun Nebi'ye iman ettim."[357]

Lafız rivayetini savunanların delil olarak kullandıkları Bera b. Azib hadsindeki ve nebiyyike'l-lezi erselte ifadesine temas eden Hatip el Bağdâdî bu tabiri Hz Peygamber'ın özellikle seçtiğini, bu yüzden Resul kelimesinin değiştirilmesine izin vermediğini iddia eder. Ona göre hadiste geçen nebi kelimesi ellezi erselte ifadesiyle Resulü de içine almaktadır. Üstelik Nebi Resulden daha fazla methe layıktır. Çünkü Rasul sözü her çeşit elçi ve haberci için kullanıldığı halde Nebi kelimesi yalnız Peygamberler için kullanılmakta ve daha özel mana içermektedir.[358]

İki metinden de anlaşılacağı üzere mana ile rivayete karşı olanlar, bu görüşlerini Hz. Peygamber'in, yukarıda mana ile rivayetin doğru olmadığına değinen haberleri ile desteklemektedirler.

2.Hz Peygamber'in, "Ben Arab'ın en fasihiyim, bununla da hiç övünmem[359]"; yine "Bana cevamiü'l-kerim verildi"[360] ifadelerini Ahmed Naîm, hadis lafızlarını diğer lafızlarla nakletmenin mananın bozulma ihtimali olduğuna delil olarak aktarmaktadır.[361]

3. Hz. Peygamber, kendisine tekrar edilen hadislerde Nebi ile Resul lafızlarını karıştırması halinde dahi, Hz. Peygamber tarafından düzeltilmiş olması mana ile rivayete cevaz vermeyenlerin kullanmış olduğu deliller arasında yer almaktadır.

Bera' b. Azib hadisinde sahabî Bera, kendisine öğretilen duayı Hz. Peygamber'in huzurunda tekrar ederken ve nebiyyike diyeceği yerde ve Rasulike deyince Lâ, Ve

---

[357] Buhari *Vuduu* 4.
[358] Enbiya Yıldırım, *Hadis Problemleri*, s. 131.
[359] Celâluddin Suyutî, *Camiu's- Sağir fi Ehadisi'l- Beşiri'n -Nezir*, Daru'l Fikr, Beyrut,1981. C.1, s.413.
[360] Müslim, Mesacid, 6
[361] Babanzâde Ahmed Naîm; *Sahihi Buhari Muhtasarı…* s.455.

nebiyyike diye tahsis edilerek düzeltilmiştir kii bu da Hz. Peygamber'in lafızlarının değiştirilmemesinin ve dönüştürülmemesinin şer'i delili olarak gösterilmektedir.[362]

4. Sonraki bir âlim önceki âlimlerin tespit edemediği bir hususu ayet ve hadisten istinbat etmektedir. Hatta bir kelamı işiten kimsenin –fakih ve zeki de olsa- lafzın bütün hikmet ve faydalarına her zaman varamadığı çokça rastlanan bir durumdur. Eğer biz manayla rivayete cevaz verecek olursak, ravi arada fark olmadığını zannetse bile, manayla rivayet etmesiyle muhtemelen büyük değişiklik meydana gelir ve değişiklik devam ede ede ilk haliyle son hali arasında bir münasebet kalmaz.[363]

> Şu'be, kendi tabakasının altında olan İsmail b. Uleyye'den erkeklerin tezafürden yani elbiseleri zağferan ile boyamaktan nehiy olunduklarını ihtiva eden hadisi alıp, Peygamber Efendimiz teza'fürden nehiy buyurmuşlarıdır diyerek manasıyla rivayet ettiğini İsmail işitince, derhal itiraz etti. Zira, rivayetinin aslındaki nehiy erkeklere mahsusu iken Şu'be'nin lafzı umuma delalet edip kadınları da bu hükümde erkekler gibi göstermişti. Yani büyüklerin küçüklerden rivayeti nevinden olduğu halde Şu'be'nin farkına varamadığı manaya İsmail vakıf olmuştur. [364]

5. Ravi'nin Hz Peygamber'den mana ile rivayetini caiz kabul ettiğimiz takdirde ravinin rivayetindeki lafızları caiz kabul etmenin önü açılacaktır. Zira, ravinin lafzını değiştirmek Peygamberin lafzını değiştirmekten daha az zarar vermektedir. Bu da caiz olunca ikinci raviden rivayet eden üçüncü ve üçüncü raviden rivayet eden dördüncü ravinin de böyle yapmaları caiz olacak demektir ki, bu takdirde Hz Peygamber ile son ravinin rivayet ettiği kelam arasında büyük farklılık vaki olmuş olur.[365] Böyle bir ihtimal söz konusu olması hasebiyle mana ile rivayetin caiz kabul edilmemesi hadislerin sıhhatini korumak açısından oldukça önem arz etmektedir.

Mana ile rivayete cevaz verenler

Sahabe mana ile rivayete karşı durmaya çalışmışsa da diğer tarafta sahabenin çoğu da mana ile rivayeti tecviz, hatta tatbik ettikleri gibi Hasan el-Basri, Süfyan es-Sevri,

---

[362] Babanzâde Ahmed Naîm; *Sahihi Buhari Muhtasarı*... s.455.
[363] Enbiya Yıldırım, *Hadis Problemleri*, s. 136 ; Babanzâde Ahmed Naîm; *Sahihi Buhari Muhtasarı*... s.455.
[364] Babanzâde Ahmed Naîm; *Sahihi Buhari Muhtasarı*... s.455, 456.
[365] Babanzâde Ahmed Naîm; *Sahihi Buhari Muhtasarı*... s.456.

Vekî' b. El-Cerrah, Şa'bi, İbrahim en-Nehai, Amr İbn Dînar ile dört İmam ve onların ayarında tabiin ve muhaddislerin ekseri ve fakihlerin cumhuru ile usûlcüler de mananın tamamını eda şartıyla bunu caiz görmüşlerdir.[366]

Veki' b. El-Cerrah'ın "Eda hususunda manayı nakletmek kafi görülmezse ortalık helak oldu demektir" dediği rivayet edilmiştir. Süfyan es-Sevri de, "Eğer ben size işittiğim gibisini söylüyorum dersem sakın inanmayınız. Söylediğim hep manadır" demiştir.[367]

Bazılarına göre ise mana ile rivayet sadece sahabe için caizdir, sonraki nesiller için caiz olması mümkün değildir. Aksi halde nesilden nesile devam edecek olan lafızlar hadisin aslını bozar. Sahabe'nin hafızası uzun hutbeleri bir defa dinlemekle bile hıfz edecek kadar kuvvetli idi. Çünkü onların aslı Arap'tır, dili Arapçadır. Hz. Peygamber'in sözlerin en iyi kavrayanlar onlardır.

Cevaz verenlerin delilleri;

1.Hadisleri mana ile rivayet etmenin caiz olduğunu savunan âlimlerin delillerinin ilki Hz. Peygamber'den rivayet edilen hadisi şeriftir.

> İbni Mende'nin Marifetü's-Sahabe'si ile Taberani'nin Mu'cem-i Kebir'inde Abdullah b. Süleyman b. Ükeyme el-Leysi'den rivayet edilmiş olduğuna göre Peygamber Efendimiz'e "Ya Hz Peygamber, biz senden bir hadisi işittiğimiz gibi eda edemiyoruz" demeleri üzerine "Eğer bir haramı helal, bir helali haram etmez, manayı da doğru olarak ifade ederseniz, istediğiniz lafız ile rivayet etmenizde beis yoktur" buyrulmuştur. İbn Mes'ud ile diğer sahabenin de bazen rivayet ettiklerinde Resullullah böyle buyurdular yahut bunun gibi yahut da buna yakın bir söz söylediler dedikleri rivayet edilmiştir. Demek ki, sahabî İbn Mesud, Resul'ün lafzını hatırlayamadığı zaman mana ile rivayeti tecviz ediyormuş. Sahabenin de çok kere Hz Peygamber şöyle, böyle yapmamızı emir buyurdu; şundan, bundan da nehiy buyurda demiş oldukları da pek malumdur. Bu ise mana ile rivayettir.[368]

---

[366] Babanzâde Ahmed Naîm; *Sahihi Buhari Muhtasarı…* s.457.
[367] Babanzâde Ahmed Naîm; *Sahihi Buhari Muhtasarı…* s.457.
[368] Babanzâde Ahmed Naîm; *Sahihi Buhari Muhtasarı…* s.459.

İbn Mes'ud ile diğer sahabeden menkul olan bu gibi sözler bu konuda icmaları olduğuna dolaylı olarak delalet eder. Sahabenin icması ise hüccettir. İmam Şafii'nin nakline göre tabiinden biri, "Görüştüğüm sahabenden bazıları bir hadisin manasında ittifak ettikleri halde lafzında ihtilaf etmemişlerdi. İçlerinden birine bu hali arz ettim. Manasına zarar gelmedikten sonra bunda beis yoktur cevabını verir" demiş.

Cabir b. Abdullah'ın rivayetine göre de Huzeyfe "Biz fasihu'l-lisan Arap"kimseleriz. Hadisleri rivayet ederken lafızları bazen takdim, bazen tehir ederiz" demiştir ki, fesahatimiz dolayısıyla manayı ihlal etmeyiz demek istemiştir. Bu da mana ile rivayetin var olduğuna dair başka bir delildir. [369]

2. Arap olmayanlara kendi lafızları ile rivayet etmek caiz ise mana ile rivayet de caiz olmalıdır.

Arapça lafızları eşanlamlıları olan yabancı lafızlara dönüştürmek caiz olunca onları eşanlamlıları ve denkleri olan diğer Arapça lafızlar ile değiştirmek öncelikle caiz olmaktadır. Ancak yine de bu delil bazı âlimler tarafından yine de kabul edilmemiştir. Zira yabancı olan kimse tercümeyi işitince dinlediği lafzın Hz Peygamber'in sözü olmadığını bilir. Bununla birlikte caiz görenler Nebevi lafzı unutmuş kimsenin, hükmü ihlal etmemek şartıyla başka lafızlar ile rivayet etmesinde sakınca görmezler.[370] Ayrıca başka dile tercüme edilen hadislerin Arapça metni de verilmektedir. Ancak Arapça bilmeyenler sadece tercümeyi okuyup anlayabilmekte, dolayısıyla Hz. Peygamberin maksadını ancak tercümedeki ifadelerden öğrenebilmektedirler.

Hadislerin başka dile çevrilebilmesi için bir takım şartlar ileri sürenler Arapça lafızlarla rivayet edilen olan Kelime-i Şehadeti talim için onu her lisana tercüme etmek caiz iken Ezan ile Tehiyyat'ın lafızlarını değiştirmeye cevaz vermezler. Zira, bu lafızlarla ibadet etmek Şari'in maksatları arasındadır. [371]

---

[369] Babanzâde Ahmed Naîm; *Sahihi Buhari Muhtasarı…* s.459.
[370] Sünneti Nebeviyye'nin lafızlarının, insanları benzerini getirmekten aciz bırakıcı olmamasına ve tilavetiyle sevap alınamayacağına ve ancak ahkâmı beyan etmek için vaz' olunduğuna bakarak.
[371] Babanzâde Ahmed Naîm; *Sahihi Buhari Muhtasarı…* s. 460.

3. Sahabenin aynı mecliste bir kıssayı muhtelif lafızlarla rivayet etmiş olması ve birinin diğerini bu çeşitlilikten dolayı hatalı kabul etmemiş olması da mana le rivayetin kapısını açan etkenler arasındadır.[372]

4. Hz. Peygamber'in birçok defa aynı manayı farklı ifadelerle beyan etmiş olması mana iler rivayete delildir. [373]

Hadislerin farklı sebeplerle rivayet edilme sebepleri sadece mana ile rivayetten kaynaklanmamaktadır. Hz Peygamberin kendisinden kaynaklanan sebepler de vardır. Hz Peygamber farklı zaman ve yerlerdeki toplantılarda, farklı olay ve davranışlarla, farklı sorular ve durumlar karşısında, değişik davaların çözümünde, çeşitli yerlerden gelen heyetlere veya görevlilere verdiği talimatlarda farklı sözler söylemiş ve birbirinden ayrı ifadeler kullanmış olabilir. Hz. Peygamber'in söylediği sözler duruma göre kısa-uzun, açık-kapalı, takdim –tehirli, eksik veya ilaveli olabilmektedir. Bu nedenledir ki mana lafız farklılığı sadece mana ile rivayetten kaynaklanmaktadır.

5.Hadisleri Hz. Peygamber'den rivayet eden sahabe, hadisleri dinledikleri mecliste yazmadıkları gibi O'nun huzurunda ezberlemeye de çalışmamışlardır. Bu nedenle aradan yıllar geçtikten sonra rivayet edilen haberler, lafzen değil manen rivayet edilebilmektedir.[374]

6. Kur'an'da Musa aleyhisselam ve düşman Firavun'dan kıssasından bahsedilirken, aynı manada farklı lafızlar kullanmıştır. Bununla birlikte, onların kendi kavimlerine farklı lisanlarda söylediklerini Allah Teâlâ bize mana ile nakletmektedir. Bunlarda takdim, tehir, ziyade, noksanlık yönünden asıllarıyla aynılık olmadığı aşikârdır. Bu açıdan bakıldığında da Kur'an-ı Kerim'in kendisinde de mana ile rivayet mevcuttur.[375]

7. Hz. Peygamber'in rivayetlerindeki lafızdan maksat, lafzın bizzat kendisi olmayıp asıl maksat olan manadır. Lafız manayı bildirecek bir aletten başka bir şey değildir. Kastedilen manayı ortaya koymak için filan lafzı ikame etmekte mahzur yoktur.[376]

---

[372] Babanzâde Ahmed Naîm; *Sahihi Buhari Muhtasarı…* s. 460.
[373] Enbiya Yıldırım, *Hadis Problemleri*, s. 129.
[374] Babanzâde Ahmed Naîm; *Sahihi Buhari Muhtasarı…* s. 460.
[375] Hatip el Bağdadi , *el Kifaye*,… s. 236 : Hani bir ateş görmüştü de ailesine, "Siz burada kalın, ben bir ateş gördüm (oraya gidiyorum). Umarım ondan size bir kor ateş getiririm yahut ateşin başında, yol gösterecek birini bulurum" demişti. Taha/20 :10 gibi ve birçok ayet.
[376] Babanzâde Ahmed Naîm; *Sahihi Buhari Muhtasarı…* s .461.

8. Tabiin ile tebe-i tabiin içinde mevaliden, Arap olmayan birçok ravi de bulunup bunlar da birikim olarak fesahat melekesini sahip olmadıklarından rivayetlerinde bazı lahnlar tabii olarak vaki olmuş ve o lahnlar tabii olarak mana ile rivayeti caiz görmeyen ravilerin kendilerinden rivayeti üzerine hadis kitaplarına da girip yerleşmiştir. Bu da gösteriyor ki, sahabe ve tabiin devirlerinde mana ile rivayet pek yaygın imiş. Bu raviler de böyle bir kanaat ve alışkanlığa kapılarak Resul ile ashab-ı kiramın münezzeh ve uzak olduğu lahnları farkına varmaksızın maalesef irtikab etmişlerdir.[377]

9. Mana ile rivayeti cevaz görenlerin bir diğer delilleri ise lafızların ikiye ayrıldığı düşüncesidir. İcazı olanlar ve olmayan lafızlar içerisinde icazı olmayanlara örnek Kur'an-ı Kerim'dir. Aynen nakledilmesi zaruridir ve icazı olduğu gibi aktarılması yönündedir. İcazı olmayan lafızlar ise kendi arasında yine ikiye bölünmektedir ki, kendisiyle ibadet edilen ve ibadet edilmeyen lafızlardır. Kendisiyle ibadet edilen lafızların aynı şekilde aktarılması gerekmektedir, ancak ibadet hükmü içermeyen lafızların ise mana ile rivayet edilmesinde hiçbir beis görülmemiştir.[378]

10. Mana ile rivayetin yasaklanması dâhilinde Hz. Peygamber'in fiil ve takririne yönelik hadislerin bizlere kadar ulaşmasında sorunların gündeme geleceği de aşikârdır. Eğer caiz olmasaydı, Kur'an gibi lafzen rivayeti mecbur olsaydı, Hz. Peygamber'in oturuş, kalkış, yürüyüş vb. tüm yönlerini aynı lafızlarla rivayet etmek de mümkün olmayacaktı. Hadislerin yüzde doksan beşinden mahrum kalacağı manasına geldiğini belirtir.[379]

Hadisleri rivayet ederken ravilerin, birkaç muhaddisin aynı manaya gelen ifadelerini bir tek lafızla nakletmeleri de mana ile rivayete delalet etmektedir. Hadis kitaplarında zaman zaman rastladığımız "ve'l-lafz lehu" (lafız buna aittir) "tekareba" (birbirine yakın lafızlarla) gibi ifadeler birden fazla ravinin lafzını birleştirip tek lafız haline getirmenin veya bunlardan birisinin lafzını esas alıp diğerlerini o lafız içerisinde mana olarak birbirine katmanın en tipik örneğidir. Hatta " haddesena el- ma'na" ibaresinin kullanıldığı dahi görünmektedir.[380]

Mana ile rivayeti bazı şartlar altında kabul edenler

---

[377] Babanzâde Ahmed Naîm; *Sahihi Buhari Muhtasarı…* s .461.
[378] Enbiya Yıldırım, *Hadis Problemleri*, s. 129.
[379] Enbiya Yıldırım, *Hadis Problemleri* , s. 130, 131.
[380] Babanzâde Ahmed Naîm; *Sahihi Buhari Muhtasarı…* s .461.

Ahmet Naîm mana ile rivayeti şu üç şarta göre kabul edileceğini ifade etmektedir.

1. Bir lafzı eşanlamlısı ile değiştirmek ki, bu, tartışmasız caizdir.

2. Yardımcı lafız ile asli bir manaya delalette birleşmesinin zanni kalıp kat'i olmaması ki, bu takdirde asli lafzın değiştirilmesinin caiz olmadığında yine ihtilaf yoktur.

3. Ravinin manayı tamamen kavradığına kat'i surette hükmedip de eşanlamlı lafızları istimal etmeksizin rivayet edileni diğer bir ibare ile değiştirmesi ki, âlimler arasında muhtelefü'n-fih olup ekseriyetinin caiz gördüğü şekildir.

Bu görüşü uygun bulanların nazarında yalnız başlarına – veya kendilerine ilave edilen deliller ile beraber- o yardımcı lafızların o manayı ifade ettiğine kat'î olarak hükmedilirse lafızlar eşanlamlı hükmünde olmuş olur. Bunların da kendi iddialarını destekleyen nakli ve akli hüccetleri vardır: [381]

Hanefiler manayla rivayete cevaz vermekle birlikte ravide aradıkları bir şart vardır: Ravinin fıkha vukufu ve içtihada ehliyeti ile bilinen bir kişi olması mana ile rvayet açısından zaruridir. Bu nitelikte olmayan ravinin rivayet ettiği hadis kıyasa ve şer'i esaslara aykırı ise onunla amel edilmez, o konuda kıyasa ve İslam hukukunun genel prensiplerine göre hüküm verilir. Hanefilerin burada gözettikleri husus, bu vasıfta olmayan ravinin kullandığı ifadenin Resullah'ın muradını karşılamamış olması endişesidir.[382]

Mâna ile rivayet edilen hadislerde değiştirilen kelimelerin eş anlamlı olduğunu zanneden, fıkıh bilgisi bulunmayan râviler, hadisin hatalı nakledilmesine sebep olmaktadır. Bu nedenle muhaddisler ve fakihler, fıkıh bilgisi yeterli olmayan râvilerin kitaplarına bakmaksızın ezberden hadis rivayet etmesini uygun görmemişlerdir; çünkü bu durumda mâna ile rivayet edebilir ve bunun sonucunda hadis hatalı anlaşılabilir.

Fiilî olarak hadisleri daha ziyade fakihler mâna ile rivayet etmişlerdir. Bu nedenle İbn Hibbân, fakih olmayan muhaddislerin hafızalarından rivâyet ettiği hadis metinleriyle ihticac edilemeyeceğini bile öne sürmüştür. Onun sözünü genel bir prensip olarak kabul

[381] Babanzâde Ahmed Naîm; *Sahihi Buhari Muhtasarı…* s .461.
[382] Enbiya Yıldırım, *Hadiste Metin Tenkidi*, s. 412.

edersek, Hadis metinlerinin korunması için İslâm bilginlerinin ne derece titiz davrandığı anlaşılmaktadır. Mâna ile rivayete izin verilmiş, lâkin en sika muhaddisler ve fakîhler ile mâna ile rivayet ettikleri hadislerde hata yapmışlar mıdır, diye kontrol etmiştir. Nitekim mâna ile naklettiği hadiste hata yaptığı gerekçesiyle Şu'be b. Haccâc gibi ünlü hadisçiler ve Süfyân b. Uyeyne gibi muhaddisler bile tenkid edilmiştir.[383]

Ahmet b. Hanbel, "Hâfızlar, mâna ile rivayet edegelmişlerdir; Arapçayı iyi bilen, dilin inceliklerine vâkıf mânayı bozacak ve bozmayacak hususları bilen kişinin mâna ile rivayeti caizdir" demiştir. Ancak bilgisiz, ilimde derinliği olmayan ve Arap dilinin takdim, tehir özelliklerini mâna inceliklerini bilmeyen kişilerin, hadisleri mâna ile rivayeti âlimlerin ittifakı ile caiz görülmemiş, hatta haram kabul edilmiştir. Sahabenin hadisleri mâna ile rivayet ettiğini öne sürerek, bu konuda gevşek davranılmaması gerekmektedir. Çünkü onlar, hadisin söylendiği ortamı ve vürud sebebini iyi bildikleri gibi, mâna ile rivayet etmiş olmalarında sakınca görülmemiştir.[384]

Mana ile rivayette gerekli olan şartları ise Ahmed Naim şu şekilde sıralamaktadır:

1. Tevile açık olan lafızlar mana ile rivayet edilirken, kapalı olan lafızların mana ile rivayeti caiz değildir.

2. Emir ve yasaklar ile ilgili hadislerin mana ile rivayeti caiz kabul edilmekte ancak diğer meselelerdeki haberlerin lafzen rivayeti şart koşulmaktadır.

3. Hadislerin lafızlarını unutan kimse için mana ile rivayet etmesine izin vardır ancak lafızlrı hatırladığı halde yine de mana ile rivayet etmek istiyorsa ona izin yoktur.

4. Bir üst maddenin tam tersi yönünde olan bir görüştür. Hadisin lafzını hatırlıyorsa mana ile rivayet etmesinde bir sakınca yoktur zira o hadiste kastedilen muradın ne anlama geldiğini bilmektedir. Ancak lafız ravi tarafından unutulmuşsa, yanlış anlama gelecek bir ifade kullanma ihtimali söz konusu olduğundan bir gurup alim tarafından mana ile rivayeti caiz görülmemektedir.

5. Eğer mana ile rivayet olunacak haberin, değiştirilecek olan lafzın eş anlamlısı ile gerçekleşecekse bu takdirde mana ile rivayetine izin vardır.

---

[383] Ahmet Keleş, *Hadisleri Anlama Problemi*, s.134, 135.
[384] Ahmet Keleş, *Hadisleri Anlama…,* s.133, 134.

6. Eğer söz konusu haber, kendisiyle ihticac olunacağı gerekçesiyle rivayet ediliyorsa mana ile rivayet edilebilmesinde bir beis yoktur ancak sadece rivayet edilme amacı güdüyorsa birer bir lafzı ile rivayet edilmelidir.

7. Man ile rivayet yalnızca sahabe için caizdir, diğer ravilerin mana ile rivayetine izin yoktur.

8. Mana ile rivayet yalnızca sahabe ve tabiin için geçerlidir. [385]

Netice itibariyle Ahmed Naîm, hadisleri lafız ile rivayet etmenin zaruriyeti ve gerekliliği konusunda alimlerin ortak görüşü olduğunu aktardıktan sonra yine de mana ile rivayette bulunmanın ravi için kaçınılmaz bir gerçek olduğu kanaatine ulaşmaktadır. Ancak o mana ile rivayette bulunacak olan ravilerin haberde geçen hükmü hakkıyla bilmesi gerektiğini ve manayı değiştirebilecek şeylere vakıf olması gerektiği üzerinde durur ve konuyu birkaç tembihle sona erdirir:

> Tembih 1: Bu kısımda mana ile rivayete dair rivayete dair uzun uzadıya beyan edilen ihtilafların hiçbiri eldeki hadis kitapları için geçerli değildir. Musannefatın birinden bir şey rivayet edecek kimsenin herhangi bir lafzı değiştirmek ve bir lafzı diğer bir lafza dönüştürmesine ittifakla cevaz yoktur. Zira mana ile rivayette ruhsat verenler dinlenen lafızları aynen kavramak ve aktarmaktaki zorluk ve meşakkati nazar-ı itibara almışlardır. Kitaplara kaydedilmiş rivayeteleri ise oldukları gibi nakil ve rivayet etmekte hiçbir sıkıntı yoktur.
>
> Tembih 2: Bir hadisi mana ile rivayet eden kimsenin müteakiben "Yahut Gale Hz Peygamber'ın buyurdukları gibi" yahut " Yahut onun gibi", "Yahut bu Hadisi şerifin benzerini buyurdu" , " yahut bu lafızlara benzer lafızlarla buyurdu" demesi icab eder. Nitekim, sözlerin manalarına herkesten ziyade aşina iken sahabeden bazılarının – mana ile rivayetteki büyük tehlikeyi değerlendirerek- yanılmış olmak korkusuyla böyle demiş oldukları sabittir.
>
> Tembih 3: Kıraat arzı esnasında okuduğu Hadisin bir lafzında şüphe ederse yazılanı okuduktan sonra " ev kema gale " demesi fena olmaz. Zira, bu

[385] Babanzâde Ahmed Naîm; *Sahihi Buhari Muhtasarı…* s. 462-466.

takdirde bilahare o lafzın doğruluğu ortaya çıktığında doğrusunu rivayet etmek için şeyhinden dolayı olarak icazet ve izin almış bulunur.[386]

8. Buhari ve Müslim Üzerine

İslam ulemaları tarafından tartışılan konulardan biri de Buharî ve Müslîm'in sahihliği konusudur. Diğer hadis kitaplarına kıyasla bu iki eserin sahihlik mertebesi açısından daha üstün olduğu konusunda âlimlerin fikir birliği olmakla birlikte aynı zamanda bir takım karşıt iddialarda bulunmaktadır. Bununla beraber tartışmalar sadece Sahihay'ın mertebesi ile sınırlı kalmamakta, bu iki eser arasında hangisinin diğerinden daha üstün olduğu da mevcut ihtilaflar arasındadır.

1. Sahihayn diğer eserlere göre neden daha üstün kabul edilmiştir?

2. Buharî ve Müslîm eş değer sıhhate mi sahiptir?

Bu bölümde Ahmed Naîm'in ilm-i nazarı açısından bu soruları cevaplandırmaya çalışacağız?

Sahihayn diğer eserlere göre neden daha üstün kabul edilmiştir?

Hadis kitaplarının hangisinin daha güvenilir olduğu meselesi ilk dönemden itibaren tartışıla gelen bir konudur. Ulemanın çoğunluğuna göre hadis kitapları arasında en güvenilir olan kaynak Buharî'nin Sahih'i, daha sonra da Müslîm'in Sahih'i'dir. Bununla beraber Sahihayn'ın bu konuda güvenilir olarak telif edilen eserlerin ilkleri olduğu da çoğunluk tarafından kabul edilmekle beraber bir takım ihtilafları da içermektedir.

Buharî, sahih hadisleri toplayarak onları fıkıh bablarına göre tasnif eden ilk hadisçilerden kabul edilmiş ve daha sonra telif edilen hadis usûlü kitaplarında evvelu men ellefe fi's-sahîhi'l-mucerred huve'l-Buharî (mucerred sahih hadis alanında ilk kitap telif eden kimse el-Buharî'dir) başlığı altında özel bir yer tahsis edilmiştir. Bu başlık altında sahih hadis kitabı tasnif eden kişilerin ilki olarak el-Buharî, ondan sonra da Muslîm olup, bu iki eserin Kur'an'dan sonra kitapların en sahihi olarak kabul edilmiştir.[387]

---

[386] Babanzâde Ahmed Naîm; *Sahihi Buhari Muhtasarı…* s . 467.
[387] İbnus-Salah, *Ulumu'l-Hadis*, s. 9.

Sahihayn'ın ihtiva ettiği hadisler üzerine icma edildiği ve sıhhatlerinin kesin olduğu görüşünü zedeleyen ilk isim ed-Darakutni'dir. ed-Darakutni (385/995), Buhari ve Müslim'in kendi şartlarını ihmal ederek bazı hadisler rivayet ettiği gerekçesiyle söz konusu bu hadisleri açıklamak için el-İlzâmât ve't-Tetebbû adlı bir eser telif ederek burada Buhari ve Müslim'in kendi şartlarına uymasına rağmen Sahihayn'e almadıkları yetmiş kadar rivayetten söz etmektedir. Bu hadislerin de Sahihayn içerisinde yer alması gerektiğini vurgulamış ve ayrıca Buhari'de gördüğü 218 adet illetli hadise işaret ederek onları tenkid etmiştir.[388]

İbn Hacer, ed-Darakutni'nin tenkid ettiği hadisler hakkında şöyle der:

"Her insaf sahibinin bilmesi gerekir ki bu hadisler, kitabın asıl konusuna zarar vermemekle beraber, onların hepsi, farklı cihetlerden varid olmuşlardır. Bunlar sıhhatleri üzerinde tartışma olan hadisler olup kitabın diğer bölümlerinde yer alan hadisler kadar kabul görmemiştir."[389]

İbnu's-Salah öncesi dönemde ed-Darakutni'den başka Buhari ve Müslim'i tenkide tabi tutan başka alimler de vardır ki bunlar; Ebû Zer el-Herevi ve İlzamatu'l-Buhari adlı eserinde Buhari'nin şeyhlerini tenkid ederken, İbn Hazm da bazı Buhari hadislerini tenkide tabi tutmuştur.[390]

İmam Şafi'(204/819)nin nazarında ise en sahih kitap İmam Malik'in kitabıdır.

"Yeryüzünde Allah'ın kitabından sonra Malik'in kitabından daha sahih bir kitap yoktur." başka bir lafızda "Yeryüzünde Kur'an'a (uygunluk bakımından) Malik'in kitabından daha yakın bir kitap yoktur." Bir diğer lafızda "Allah'ın kitabından sonra Malik'in kitabından daha sahih (sevab) bir kitap yoktur." son lafızda "Allah'ın kitabından sonra el-Muvattâ'dan daha faydalı bir kitap yoktur." [391]

İbnu's-Salah ise bu konuda en sahih eserin sahibinin Buhari olduğunu söyler. Ondan sonra da Muslim gelir. Bu ikisinin kitabı, Allah'ın kitabından sonra en sahihidir. İmam Şafi'î'nin "Yeryüzünde hadiste Malik'in kitabından daha sahih bir kitap

---

[388] Selahattin Polat, *Hadis Araştırmaları*, İnsan yay. İstanbul, Tsz, s.92.
[389] Ebü'l-Fazl Ahmed b. Ali el-Askalânî İbn Hacer, *Fethü'l-Bârî bi şerhi Sahîhi'l-Buhârî*, Beyrut 1414, s.501.
[390] H. Musa Bağcı, *Hadis Tarihi….,* s.261,262.
[391] ez-Zurkânî, *Şerhu'z-Zurkânî ale'l-Muvattâ'il-İmâm Mâlik*, Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 1990, I, 13

bilmiyorum" ifadesi, Buhârî ve Muslim'in kitaplarından önce söylenmiştir. Muvattâ'nın h. 159 yılında telif edildiği kabul edilecek olursa, Buhârî'ye gelinceye kadar yaklaşık bir asır boyunca el-Muvattâ'nın ilk sahih eser olarak benimsendiği ortaya çıkacaktır. Ayrıca Buhârî'nin kitabı, Muslim'in kitabından daha sahih ve daha faydalıdır. [392]

Yine o, "el-Hâkim'in hocası Ebu Ali en-Neysaburî'nin (ö.349/960) "Şu gökkubbe altında Muslim'in kitabından daha sahih bir kitap yoktur" ifadesi ve Mağrib alimlerinin Muslim'in kitabını el-Buhârî'nin kitabına üstün tutan sözleri vardır. Onlar bu ifadelerle, Buhari'nin kitabındaki bab başlıklarında sahihte şart koşulmuş vasıflara sahip olmayan Hadisler olmasına karşılık, Muslim'in kitabında Mukaddime'den sonra sadece sahih Hadisin bulunması ve sahihin dışında hiçbir Hadisin karışmaması sebebiyle onun tercihe şayan olduğu kastediliyorsa, bunda bir beis yoktur. Bundan Muslim'in kitabının, sıhhat yönünden el-Buharî'nin kitabına tercih edilmesi sonucu çıkmaz. Bu ifadelerle, Muslim'in kitabının daha sahih olduğu kastediliyorsa, bu kabul edilmez" demiştir.[393]

el-Irakî, eserinde sahihi ilk tasnif eden kişinin İmam Malik olduğunu kanaatine karşı çıkarak şu cevabı vermiştir: "İmam Malik sadece sahihi kitabına almamıştır. bilakis o, mursel, munkatı' ve belağat türünden hadisleri de kitabına koymuştur. Onun belağat türünden olan hadisleri de maruf olmayan hadislerdir. Ayrıca İbn Abdilber de onun sırf sahih hadisleri içermediğini söylemiştir."[394]

en-Nevevî (ö.676/1277), alimlerin, Kur'an'dan sonra el-Buharî ve Muslim'in Sahih'lerinin en sahih kitaplar olduğu konusunda ittifak ettiklerini ve ümmetin de bunları kabule şayan bulduğunu ifade ederek Buhârî'nin kitabının ise Muslim'inkinden daha sahih ve daha faydalı olduğunu belirtmektedir.[395] Yine İmam Malik, ravilerinin cerh ve ta'dilindeki şiddeti, hadisleri kabulündeki ihtiyatı ve titizliği dolayısıyla Buhari ve Müslim'in Sahihlerini, Muvatta'dan daha önde tutmuştur. [396]

İbn Hacer'in de sıhhat açısından Buhari ve Müslim'i gerek İmam Malik'ten gerekse diğer muhaddislerden daha üstün tuttuğunu şu ifadelerinden anlamaktayız: "Malik'in

---

[392] İbnus-Salah, *Ulumu'l-Hadis*, s. 10.
[393] İbnus-Salah, *Ulumu'l-Hadis*, 10.
[394] -Irakî, et-Takyîd ve'l-izah, s. 29.
[395] en-Nevevî, *Sahihu Muslim bi şerhi'n-Nevevî*, Daru ihyai't-Turasii'l-Arabî, Beyrut, 1972, C.I, s.14; Celaleddin es-Suyuti, *Tedrîbu'r-râvî*, (Takrib) Daru'l-Fikr, Beyrut, 1993, C. I,s. 49.
[396] Yaşar Kandemir, Buhari, *DİA*, İstanbul, 1992, C.VI, s.370 ; Talat Bağcı, Hadis Metodolojisinde Sahihu'l-Buhari'nin Sıhhat Bakımından Tasnif Edilen ilk Eser Olduğu Fikrinin Analizi, *AÜİFD*, 2004, S.1, s.43

kitabı, kendi nazarında ve mursel, munkatı' v.b. bazı zayıf hadislerle ihticac etmenin gerekli olduğu hususunda kendine tabi olanların nazarında sahihtir. Yoksa sahih hadisin taşıdığı şartları bulundurmasından dolayı değil. el-Buhârî'nin eserindeki munkatı' hadislerle el-Muvatta'daki munkatı' hadisler arasındaki fark şudur: el-Muvatta'daki munkatı' hadislerin çoğunu Malik, şeyhlerinden bu şekilde işitmiştir ve onun nazarında bunlar birer delildir. el-Buharî'deki munkatı'lara gelince, eğer onları başka bir yerde mevsul olarak zikretmişse, isnadlarını hafifletmek, yahutta şartına uygun değilse, kitabın mevzûu dışına çıkarmak için çeşitlendirmek amacıyla kasden hazfetmiştir. Fakat hadisleri de ya delil getirmek (istişhad) [397] ve bazı ayetleri tefsir amacıyla zikretmiştir. Bu bakımdan el-Buhârî'nin munkatı (ta'lik) hadisleri el-Muvattâ'ın aksine, onu, mücerred sahih kitap olmaktan çıkarmamıştır."[398]

Buraya kadar ifade edilmeye çalışılan İmam Malik'in Muvatta'sının zayıf haberlerle dolu olduğu değildir. Ancak Kütüb-i Tis'a içerisinde en güvenilir kaynak olarak kabul edilmediğidir. Zira Muvatta, Kütüb-ü Tis'a içerisine girerek Kur'an'dan sonra başvurulacak eserler arasında yer alması hasebebiyle kendi yerini ortaya koymaktadır. İmam el-Evzâ'î (157/774)'nin bu kitabı İmam Malik'e kırk günde okuyup arz etmesi üzerine "Benim kırk senede bir araya getirdiğimi siz benden kırk günde aldınız" [399] demesi onun kitabın telifinde gösterdiği titizliğe delalet eder.

İmam Malik, Muvattâ ile ilk musanniflerden olduğu gibi, rivayet olunan hadislerin kabulünde ihtiyatı elden bırakmayan ve onları metin ve isnad yönünden şiddetle tenkid eden imamların da başında gelir. Bu bakımdan, kesinlikle bilinmese bile, hadis ilminin cerh ve ta'dile ait kaidelerinin mühim bir kısmını İmam Malik tarafından ortaya konulduğu ileri sürülebilir.[400] İmam Malik'in hadislerin kabulünde gösterdiği bu ihtiyat ve hadis

---

[397] İstişhad: Bir hadisin, başka bir yoldan, başka bir senedle gelen benzerini zikretmek, nakletmektir. Abdullah Aydınlı, *Hadis Istılahları Sözlüğü*, Timaş, İstanbul, 1987, s. 79.
[398] es-Suyutî, *Tedrîb*, C.I, s.51; Babanzâde Ahmed Naîm; *Sahihi Buhari Muhtasarı…* s. 217.
[399] Celaleddin es-Suyuti, *Tenvîru'l-Havâlik, Şerhu Muvattâ'il-İmâm Mâlik*, Kahire, yty., s. 7. Muvattadaki hadislerin sıhhat derecesi: Muvatta, bu büyük Hadisçinin ve kudretli imamın kırk yıllık bir çalışmasının ürünü olduğu için kendi konusunda güvenilir ve son derece sağlam ve değerli bir kitap halini almıştır. İbn Hacer kendi kanaatini öyle ifade eder: "Malik'in kitabı, kendine ve Mürsel, munkatı gibi Hadisleri delil sayma konusunda onu taklit edenlere göre sahihtir. Fakat onun dışındaki başka bilginler, Muvatta'da yer alan bütün Mürsel ve munkatı Hadislerin başka isnatlara muttasıl olarak geldiği görüşüdür. Muhammed Ebu Zehv, *el-Hadis ve'l Muhaddisun*, Darul Fikir, s. 270.
[400] Etbâu't-Tabiîn devrinde rical tenkidçiliğiyle uğraşanlar arasında Medine'de Malik b. Enes'in bulunduğu ve onun çok saıda ravileri tenkid ettiğine ilişkin bkz: Emin Aşıkkutlu, *Hadiste Rical Tenkidi*, İFAV Yay. İstanbul, 1997, s. 57, 60, 67.

ravileri hakkındaki şiddetli cerh dolayısıyla Muvattâ'ı en sahih hadis kitapları arasında yer almıştır.[401]

Ahmed Naim: "Buhârî ile Müslîm'in Sahîh'lerinden başka –bu ikisi kadar muvaffakiyyetle olmamakla berâber- tertîb ve te'lîfinde sıhhat iltizâm edilmiş başka daha birçok kitablar vardır. Bunlardan Îmâm-ı Mâlik'in ve daha evvel Îbn-i Ebî zî'b'in Muvatta'ları gibi. Îmâm-ı Mâlik'in Muvatta'ını en başda saymak lâzım gelir. Alelıtlak Muvatta' denilince de lafız ona masruf olur. Buhâri'nin kitabı meydana çıkmazdan evvel Kitâbu'llah 'dan sonra esahh-ı kütüb o idi. Muvatta'da –evvelce de söylendiği gibi – bir çok ahâdîs-i Mevkûfe ve Maktûa vardır. Hep Sahîh olan ahâdîs-i Merfûasının kaffesi Sahîhayn'a geçmiştir"[402] diyerek Sahihayn'i Muavatta'dan üstün tutmuştur.

Her ne kadar âlimlerin çoğu tarafından Buhari'nin ve Müslim'in en sahih kitap olduğuna dair rivayetler mevcut olsa bile Sahihayn'e yönelik eleştiriler ne Darakutni ile ne de klasik dönemle sınırlı kalmıştır. Yeni yaklaşım taraftarları da onlara karşı birçok eleştiride bulunmaktadır.

"Hz. Peygamber'in hadislerinin sahihini sakiminden ayırma işinde kendilerine güvendiğimiz, bazılarımızın ise, adeta "imam-ı masum" derecesine çıkardığı hadis imamlarımızın büyük çoğunun genel kültür düzeyi, dönemindeki bilimsel çalışmalara olan ilgileri, aşağı yukarı bu merkezdedir."[403]

Tenkitçi bir gözlemle okunduğunda Sahih-i Buhari'de pek çok problemin var olduğu iddiası, daha önce de Sahih-i Buhari'ye yapılan eleştirilerden de beslenmekte ve delil olarak sunulmaktadır. Sahih'in ihtiva ettiği hadisler içerisinde munker, metruk, merdud ve mevzu olup olmadığını tespit amacıyla yapılmış sistematik ve kapsamlı bir çalışmaya rastlanmamıştır. Sadece içinde yaşadığımız bu çağda, Sahih-i Buhari'ye yönelik bir takım eleştirilere rastlanmaktadır.[404]

Sahih-i Buhari'ye yöneltilen bu eleştirilerin amacı geçmiş dönemde hadislerin sahihini sakiminden ayırt etme konusunda birçok hata yapılmış olduğunu göstermek

---

[401] Talat Koçyiğit, *Hadis Tarihi*, Ankara, 1988, s. 216.
[402] Babanzâde Ahmed Naîm; *Sahihi Buhari Muhtasarı…* s.257.
[403] Hayri Kırbaçoğlu, *Alternatif Hadis Metodolojisi*, Kitabiyat, Ankara, 2002, s. 31-32.
[404] Hayri Kırbaşoğlu, *İslam Düşüncesinde Hadis Metodolojisi*, Ankara Okulu, 2. Basım, 2000 Ankara, s.267.

içindir. Zira hadisleri inkârı yahut Sahihay'nın müelliflerine yönelik kasıtlı bir tavır söz konusu değildir.

Buhari ve Müslim'in tenkid edildiği hadisler 6 kısma ayrılmıştır:

a) İsnadındaki ricalin eksik ve fazla olması suretiyle ravilerinde ihtilaf edilen hadisler

b)İsnadın bazı ricalinin değişmesiyle ravilerinde ihtilaf edilen hadisler

c)Bazı ravilerin seneddeki ziyade sebebiyle sayı bakımından çok ve zabt bakımından kuvvetli olan kimselerden teferrüd ettiği hadisler

d)Bazı ravilerin zayıf ravilerden teferrüd ettiği hadisler

e)Bazı ravilerinde vehm bulunan hadisler

f)Metinde bazı lafızların değişmesiyle ihtilaf edilen hadislerdir.[405]

Reşid Rıza, Buhari'nin tenkide uğrayan hadislerine değindikten sonra şöyle der: "İbn Hacer'in bu hadisler hakkında söyledikleri üzerinde düşününce bunların daha çok senette müşkil olan hadisler hakkında olduğunu görürsünüz. Ama bizzat şerhi okuduğunuzda ise kitapta manalarında müşkillik bulunana veya diğer haberlerle çelişen birçok hadisin bulunduğunu ve İbn Hacer'in müşkilleri çözümlemek ve çelişkili hadisleri cem edebilmek için uğraştığını göreceksiniz."[406]

Ahmet Naîm'in düşüncelerini aktaracak olursak:

"Buharî ile Müslim'in –ki beynel muhaddisîn Şeyhany denilince maksûd olan bu ikisidir- Sahîh'leri Kitâbu'llah'dan sonra kitabların esahhı olup Buhârî'nin kitabı da kavl-i esahha göre Müslim'in kitabından esah ve fıkhî istinbatlar ile hükme taallûk eden nikât itibâriyle fevâidi ondan ziyadedir.[407]

> Bazıları zannederler ki Sahîhayn sâhipleri emr-i tashîhde yalnız râvinin zabıtda, adâletde, adem-i irsâldeki haline bakmakla iktifâedip başka bir cihet-i nazar-ı mülâhazaya almamışlardır. Hâlbuki iş zannettikleri gibi değildir. Onlar

[405] H. Musa Bağcı, *Hadis Tarihi….,* s.263.
[406] Muhammed Ebu Reyye*, Muhammedi Sünnetin Aydınlatılması*, İstanbul, 1988, s.328 M. Reşid Rıza, *el-Menar* C.29, s. 41 naklen; H. Musa Bağcı, *Hadis Tarihi…*, s. 264.
[407] Babanzâde Ahmed Naîm; *Sahihi Buhari Muhtasarı…* s. 217.

bu ricâlin kendi meşâyıhlarıyla olan derece-i münâsebetlerini de az mıdır, çok mudur? Onun memleketlisi olup hadisleriyle ülfet ve mümâresesi var mıdır? Yoksa yabancı bir memleketten gelip kendisiyle teberrüken mülâkat ederek bu mülâkat ve ya mülâkatlarda bâzı adîslerini istima' edip savuşmuş bir kimse midir? gibi ancak ilm-i hadis ile usûl-i hadisde mehâret- kâmilesi olmakla berâber son derecede dikkat etmeyi i'tiyâd etmiş ekâbirin farkına varacağı husûsatı da mülâhaza ederek yazdıklarını o kitablara tevdi' etmişlerdir. Kitablarının Kitâbu'llah'dan sonra esahh-ı kütüb olması işte bu gibi meziyyât-ı âliye sâha-i tahakkuka varmıştır."[408]

Buhari ve Müslim eş değer sıhhate mi sahiptir?

Yukarıda da değindiğimiz üzere Kur'an-ı Kerim'den sonra Sahihayn'ın en güvenilir kaynak olduğu konusunda âlimlerin birçoğunun görüş birliği vardır. Ancak problemli olan ve ihtilaf içeren bir diğer mevzu ise, bu iki sahih eser arasında en sahih olma özelliğini kazanan eser hangisidir?

Her ne kadar İmam Şafii, "Yeryüzünde hadiste Malik'in kitabından daha sahih bir kitap bilmiyorum" demiş olsada hadis usûlü alanında söz sahibi ollan ve Şafii ekolüne mensub olan İbn Salah, en sahih eser olarak Buhari'nin Sahih'ini kabul etmiş, ondan sonra da Müslim'in geldiğini Ulumu'l Hadis'in de açıkça beyan etmiştir.[409] O sahih hadisleri biraraya getirmesinin yanı sıra hadis ilminde bir otorite kabul edilmiştir.

Irakî, sahih hadisleri ilk olarak tasnif edenin Buhârî' olduğunu, onun kitabının cumhura göre Muslim'inkinden daha sahih olduğunu belirttikten sonra bunu şu şekilde temellendirmektedir: "Buhari'dek, hadislerden kasıt, ta'lik ve teracimin dışındaki hadislerdir. Müslim, sıhhat bakımından el-Buhari'den sonra gelir. Bazı mağrib alimleri ve el-Hakim'in hocası Ebu Ali en Neysaburi, Müslim'in Sahih'ini el Buahri'ninkine üstün kılmıştır.[410] Kadı iyaz da Müslim'in kitabını Buhari'ninkine üstün kıldığını belirtmiştir.

---

[408] Babanzâde Ahmed Naîm; *Sahihi Buhari Muhtasarı…* s.256.
[409] İbnus-Salah, *Ulumu'l-Hadis*, s. 9-10
[410] İbn Hacer, Buhârî'nin kitabının Muslim'inkine göre daha sahih olmasının bazı gerekçeleri ve Ebû Ali en-Nîsaburî'nin sözünün nasıl anlaşılması gerektiği üzerinde durmaktadır. Ebû Ali en-Nîsaburî'den rivayet edilen "Yeryüzünde Muslim'in kitabından daha sahih bir kitap yoktur." sözü ile bazı Mağrib imamlarının Muslim'in kitabını el-Buharî'nin kitabından üstün sayan görüşleri, sadece, Muslim'in üslûbuyla vaz' ve tertibindeki güzelliğe raci hususlar dolayısıyladır. Bununla beraber, Ebû Ali en-Nîsaburî, Muslim'in kitabının el-Buhârî'nin kitabından daha sahih olduğunu tasrih etmemiş, sadece, Muslim'in kitabından daha sahih bir kitabın mevcudiyetini nefyetmiştir. Burada nefyolunan, "daha sahih" manasını veren tafdîl sigasının

Kendisinden rivayet edilen sözlere bakılırsa o, kitabına sahih olan hadislerden başkasını yazmadığını, sahih olup da kitabına almadığı pek çok hadisi bıraktığını ifade etmektedir. Sahih hadisleri bırakmasının nedeni de kitabın hacminin fazla olması endişesidir.[411]

Bunun dışında Müslim'in Sahih'ini Buhari'ninkinden üstün tutan âlimler de yok değildir. Kadı Iyaz da Muslim'in kitabını el-Buhârî'nin kitabına tercih eden hocalarının olduğunu söylemektedir. Hakin en-Neysaburi'nin hocası Ebu Ali en-Neysaburi (ö.349/960) Sahih'i Müslim'i üstün kıldığını şu ifadelerle nakletmiştir: "Şu gökkubbe altında Müslim'in kitabından daha sahih bir kitap yoktur."[412] İbn Salah ise Müslim'in daha sahih olduğu yönündeki iddiaları yanıtlar ve derki: "Onlar bu ifadelerle, Buharinin kitabındaki bab başlıklarında sahihte şart koşulmuş vasıflara sahip olmayan hadisler olmasına karşılık, Müslim'in kitabında Mukaddime'den sonra sadece sahih hadisin bulunması ve sahihin dışında hiçbir hadisin karışmaması sebebiyle onun tecihe şayan olduğu kastediliyorsa, bunda bir beis yoktur. Bundan Müslim'in kitabının, sıhhat yönünden el-Buhari'nin kitabına tercih edilmesi sonucu çıkmaz. Bu ifadelerle, Müslim'in kitabının daha sahih olduğu kastediliyorsa, bu kabul edilmez."[413]

Aynı iddialara vecap veren Ahmed Naim;

> "Maahâzâ Hâkim'in şeyhi Ebû Alî en-Nîsâbûrî Sahîh-i Müslim için – Hutbe-i kitabdan sonra hadis Nebevî'ye hiçbir kimsenin kelâmı memzûc olmadığından dolayı-: "Gök kubbesi altında Müslim'in kitabından esah yoktur" dediği gibi Dârekutnî'nin akrânından sayılan Meslem b. Kâsım el- Kuttubî (283-353) de hüsn-i tertibine bakarak: "Müslim'in kitabı gibisini te'lîf etmiş hiçbir kimse yoktur." demiştir. Mağrib ulemâsı ve ezcümle İbn-i Hazm-i zâhirî de buna kail görünüyorlar.[414]

---

gerektirdiği sıhhat fazlalığıdır ve Muslim'in kitabıyla sıhhat yönünden aynı derecede olan bir kitap, bu fazlalık ile Muslim'den üstünlük kazanır. Yoksa, Ebû Ali, bu sözü ile eşitliği nefyetmiş değildir. Netice itibariyle, hiç kimse bu üstünlüğün esahhiyete raci olduğunu açıklamamıştır. Eğer bunu açıklamış olsalardı, mevcut kitapların şehadeti bunu reddederdi. Zira, el-Buhârî'nin kitabında sıhhatin istinat ettiği sıfatlar, Müslim'in kitabında istinat edilen sıfatlardan daha mükemmel ve daha şiddetlidir; ve el-Buhârî'nin sıhhat için ortaya koyduğu şartlar, Muslim'inkinden daha kuvvetli ve daha serttir. İbn Hacer, *Nuzhetu'n-Nazar fi Tavzihi Nutıbetil-Fiker*, terc:Talat Koçyiğit, A.Ü.İ.F.Y, s. 36.

[411] Yaşar Kandemir, Buhari, C.VI, s. 370 ; Talat Bağcı, Hadis Metodolojisinde…, s.40.

[412] İbnus-Salah, *Ulumu'l-Hadis*, s. 9-10.

[413] İbnus-Salah, *Ulumu'l-Hadis*, s.9,10; Yaşar Kandemir, Buhari, C.VI, s.370 ; Talat Bağcı, Hadis Metodolojisinde…S. 1, s. 44,45.

[414] Babanzâde Ahmed Naîm; *Sahihi Buhari Muhtasarı…* s. 217, 218.

Beyne'l-İslam mütedavil ve itikadi, ameli, ferdi, ictimai her türlü mesailde en ziyade itimada şayeste merci' ve me'haz olan "Sıhah-ı Sitte" içinde ehemmiyetçe birinci mertebeyi haiz olan Buhari'nin "Cami'i ile Müslim'in Sahih"idir. Bu ikikitap ulemay-ı İslamiyenin ittifakıyla –Kitabullah'tan sonra alelıtlak esahh-ı kütübdür. "Sahihayn" denilince maksud olan bu iki kitaptır. Ancak Sahihayn' ın hangisi esahh olduğunda ihtilaf etmişlerdir ki ekseriyete göre Sahih-i uhari Sahihi Müslim'den daha esahtır."[415] diyerek Kütüb'ü Tis'a arasında ve yine Sahihayn içerisinde Sahih-i Buhari'yi ilk sıraya yerleştirmiştir.

Ahmed Naim'e göre Buhari'nin Müslim'den daha üstün olma nedenleri şu şekilde açıklanır.

1. Müslim'in bırakıp da yalnız Buhârî'nin, hadislerini tahrîc etmekte münferid kaldığı ricâl 480 ve küsur olup bunların içinden musîb gayr-i musîb hakkında söz söylenmiş olanlar yalnız 80 râvî yâni altıda bir raddesindendir. Hâlbuki Buhârî'nin bırakıp da yalnız Müslim'in, hadislerini tahrric etmekte infirâd ettiği ricâl 620 dir ki bunların 160 yâni takriben rub'u hakkında söz söylenmiştir. Demek ki Buhârî, hakkında haklı haksız dedikodu olan râvîlerden daha az hadis almıştır.[416]

Hakim en- Neysabu'de Müstedrek'inde Buhari ve Müslim'in raviyi farklı kriterlere göre tespit ettiğini sayısal veriler üzerinden değerlendirmektedir. Onun tespitine göre; "Buhari'nin kendi Sahih'inde hadisleri alıp da Müslim'in almadıkları şeyleri 434'dür. Müslim'in ihticac edip de Buhari'nin etmediği şeyhler 625 adeddir."[417] Bu verilerden hareketle ulaştığımız nokta Buhari'nin Müslim'e göre ravi tenkidinde daha titiz davrandığı yönündedir.

Buhari'ye karşı sergilenen bu pozitif tavrın yanı sıra Buhari'de sika olmayan ravilerin varlığına dair görüşlerde mevcuttur. Hadis kritikçileri, Buhari'nin sened zincirlerinde yer alan yaklaşık 80 raviyi zayıf olmaları itibariyle tenkid etmişlerdir. Nitekim el-Ayni de Buhari'nin eserinde yer alan bir grup ravinin önceki ulema tarafından cerhedildiğini açıklamıştır. Nesai, Buhari ve Müslim'in kendilerinden rivayette bulunduğu

[415] Babanzâde Ahmed Naîm; *Sahihi Buhari Muhtasarı…* s.1.
[416] Babanzâde Ahmed Naîm; *Sahihi Buhari Muhtasarı…* s.217, 218.
[417] M. Said Hatipoğlu, Müslüman Alimlerin Buhari ve Müslim'e Yönelik Eleştirileri, *İslami Araştırmalar*, 1997,C.10, S.1-2-3, s. 3.

bir ravi topluluğunu zayıf kabul etmiştir.[418] Ancak yine burada dikkati celbeden husus Buhari'de sika olmayan ravilerin varlığı, onun Kur'an-ı Kerim'den sonra en sahih olan kaynak olma özelliğini zedeleyememektedir. Zira söz konusu eleştiriler Buhari'de cerh edilen ravilerin ya da zayıf hadislerin var olduğu yönündedir, yoksa onun Müslim'den yahut İmam Malik'ten sonra yer alması gerektiği yönünde değildir.

Ahmed Naim, Buhari'de yer alan zayıf rivaetlerle ilgili olarak şöyle der:

> "Öncelikle belirtelim ki 7397 kadar isnatlı Hadise mukabil kitabın 1/5'ine tekabul eden 1341 adet isnatsız muallak haberi [419]görmezlikten gelmek ve kitabın muhtevasına dahil etmemek makul ve mantıklı bir yol değildir. el-Buhârî, bunların içinde 1181 muallak rivayeti, kitabın başka yerlerinde mevsul olarak getirmiştir. O, geriye kalan 160 rivayeti kendisince sahih olduğu için cezm sıgasıyla getirmiştir. Fakat o cezmetmiştir diye bu Hadislerin mutlak anlamda sıhhatlerine hükmedilmemiştir. Bunların sıhhatine hükmedilmesi ricalinin tetkiki ile mümkün olacağı ifade edilmiştir."[420]

> "İbn Hacer, el-Buharî'nin eseri es-Sahih de mevsul olmayan 160 Hadisi de et-Tevfik adlı eserinde birer birer isnadlarını bulup vasletmiştir. Ayrıca o, el-Buharî'nin bütün ta'likleri, mutâbaaları ve mevkufları hakkında da Tağlîku't-Ta'lik ala Sahîhi'l-Buharî adlı bir eser yazmıştır.[421] Dolayısıyla el-Buharî'nin kitabında bulunan muallak rivayetlerin İbn Hacer mevsul olduğunu ispata çalıssa da onların mutlak anlamda sıhhatlerine hükmetmek mümkün görünmemektedir. Eğer el-Buhârî'nin eseri için bir zaaftan bahsedilecekse muallak rivayetleri kitabına alması bunun için yeterlidir." [422]

2. Buhârî münferid ricâlden tenkid edilenlerin hadislerini pek fazla tahriç etmemiştir. İkrime An İbn Abbas senedinden başka bunlardan yoktur ki, Buhari bütün ve ekser hadisleri almış olsun. Müslim ise butür rivayeti Buhari'den çoktur. [423]

---

[418] H. Musa Bağcı, *Hadis Tarihi* …., s.264.
[419] Fuad Sezgin, *Buhârî'nin Kaynakları*, Kitabiyât, Ankara, 2000, s. 117.
[420] Babanzâde Ahmed Naîm; *Sahihi Buhari Muhtasarı…* s. 231-232.
[421] Babanzâde Ahmed Naîm; *Sahihi Buhari Muhtasarı…* s. 231; İbn Hacer muallak rivayetleri konu alan "Tağliku't-Ta'lik" adlı eserine Hedyu's-sârî, s. 19'da işaret etmektedir.
[422] Babanzâde Ahmed Naîm; *Sahihi Buhari Muhtasarı…* s. 231,232.
[423] Babanzâde Ahmed Naîm; *Sahihi Buhari Muhtasarı…* s.218.

3. Hakkında söz söylemiş olanlardan Buhârî'nin münferid olduğu kimselerin ekseri kendi meşâyıhından olup onlarla uzun müddet görüşmüş, hallerini öğrenmiş, hadislerine muttali' olarak ceyyidlerini diğerlerinden ayırt etmiş olduğu kimselerdir. Müslim'in bu kabilden ricâli ise alelekser kendi asrına tekaddüm etmiş Tâbiîn ile Tebe-i Tâbiîndendirler. Şüphesiizdir ki muhaddis eski zaman adamlarından ziyâde kendi şüyûhunu tanır ve Buhârî de hakkında söz edilen bu gibi şüyûhunu başkalarının re'yi hilâfına olarak sika addettiği için rivâyetlerini kitabına dercetmekte mahzur görmemiştir.[424]

4.Hazimî'nin tabakat-ı ricâl sırasına göre, Buhârî hıfz ve itkânda tabaka-i ûlâya varanların rivâyetlerini tahrîc edip ondan sonraki tabakadan ancak ta'lîkan rivâyet eder. Müslim'in ise ikinci tabakadan usûl olarak rivâyetleri çoktur.

5. Müslim –evvelce ma'lûm olduğu üzere Hadis-i muan'anda râvî ile merviyyun-anhin likâsı sâbit olmasa da mücerred muâsarat dolayısıyle ittisâl olduğuna kaildir. Buhârî likâ sâbit olmadıkça an'aneyi ittisâl ma'nâsına almaz. Çok kere de bir râvînin muan'an Hadisini irâd ettikten sonra o râvînin, şeyhından semâını isbât maksadıyle o bahse hiç taallûku olmayan bir hadis rivâyet eder.

6. Her iki kitapta intikâda uğramış hadislerin adedi 220 olup bunlardan Buhârî'ye fâik ve gayr-i kabil-i inkâr bir meziyyeti vardır. Hangi intikâda daha az uğramış ise onun ercah olacağında ise şüphe yoktur.

Elhâsıl Buhârî dekaik sınâate âşina olmakta kendi tilmizi ve keşîdesi olan Müslim'e fâikdir.[425]

Bu, böyle olmakla berâber Sahîh'i Müslim'in Sahîh'i Buhârî'ye fâik ve gayr-ı kâbil-i inkar bir meziyyeti vardır:

Müslim bir hadisin bütün tariklerini müteaddid isnâdlarla ve elfâzlı muhtelifesi ile hep bir araya cem' ve kendince o hadis fıkhın hangi bâbına âid ise toptan oraya dercettiği gibi bu toplama esnâsında da en evvel mutkîn olan huffâzın rivâyetlerini dercetip mestur ve hıfz u itkâna mutavassıt olan râvilerin naklini sonraya bırakır ki aranan hadis hem daha kolay bulunur, hem de gerek senedler ve gerek metinler hep birden gözönünde tutulup istinbât edilecek hüküm kolayca istinbat edilir. Buhârî ise bir çok Hadisleri –kendince

[424] Babanzâde Ahmed Naîm; *Sahihi Buhari Muhtasarı…* s.218, 219.
[425] Babanzâde Ahmed Naîm; *Sahihi Buhari Muhtasarı…* s.219.

ma'lûm ve haber vermediği bir tertîbe binâen –başkalarının hatırına gelebilecek yerlere yazmadığı gibi Hadisi mutazammın olabileceği ahkâm-ı muhtelifeye göre de parçalayıp ayrı ayı yerlerede yazar. Bir süretde ki kitabı ile mümârese-i tâmmesi olmıyan kimse aradığı Hadis acaba Buhârî'de var mıdır yok mudur? Kolayca anlayamaz. Bundan dolayı değme muhaddis bu bâbda hatadan kurtulamayıp Buhârî'nin de kitabın bâblarını tertîb etmekte gösterdiği birçok incelikler muhayyirü'l-ukûldür.[426]

Müslim'in Sahîh'in şartından olmayan bir takım zuafâ ile mutavassıtının rivâyetlerini Sahîh'ine dercettiğinden dolayı ayıplayanlar vardır. Lâkin diğerleri tarafından vücûh-ı âtiye ile müdâfaa edilmiştir: Evvelen bu ricâlin bâzıları başkasınca zâif ise kendince sikatdandırlar. Sâniyen bu gibi rivâyetleri usûlde değil, mütebeât ile şevâhidde vâkı' olmuştur. Müslim, asl olmak üzere ibtidâ bir isnâd-ı sahih be nazîf ile hadisi zikrettikten sonra aslı te'kîd ve sıhhatinde mübâlâğa olsun esânidyle bâzı ziyâdeler de rivâyet ederse o da asla âid bir faydayı mutazammın olur. Sâlisen kendisine zâ'f târi olmuş zaîfden kable'l-ihtilât ahzetmiş ise rivâyeti –ahîren vukûa ihtilâttan nâşî-dercetmekten tehâşî etmez. Râbian sikâttan mervi olduğu ehlince ma'lûm olan bazı hadisleri sikâtın tarikten rivâyet ederse isnâdı nâzil olcaksa Müslîm –hadisin mevsûkıyyeti erbabına ma'lûm olduğuna i'timâden –o kuvvette olmayan diğer bir tarikten âlî olarak bazan rivâyet eder.[427]

Netice itibariyle âlimler tarafından yapılan değerlendirmeyi Nesai'nin ifadeleri ile sonlandıracak olursak; "Ümmet bu iki kitabın sahih olduğu ve onlardaki hadslerle amel etmenin vacip olduğu üzerinde icma etmişlerdir."[428] Bunlardan bir kısmı Buhari'nin Sahih'ini diğerlerinden üstün tutmuş bir kısmı da Müslim'i BUhariye tercih etmiştir. Ancak yinede âlimlerin aktarmış olduğumuz ifadelerinden de anlaşılacağı üzere hadis kitapları arasında en derle ve sıhhatli olan Buhari'nin Sahih'i gelmektedir ki sonrasında sırayı Müslim'iin eseri almaktadır.

Klasik dönem âlimlerinin Buhari'ye yönelik gerek olumlu gerekse olumsuz görüşleri yukarıda zikrettiğimiz üzeredir. Ancak Çağdaş âlimlerden Reşid Rıza'nın görüşü ise şu şekildedir:

---

[426] Babanzâde Ahmed Naîm; *Sahihi Buhari Muhtasarı…* s. 219, 220.
[427] Babanzâde Ahmed Naîm; *Sahihi Buhari Muhtasarı…* s. 220.
[428] M. Said Hatipoğlu, *Müslüman Alimlerin* …s.4.

"Sahih-i Buhari'de yer alan hadislerin bütünü itibariyle mevcut hadis kitaplarının hepsinden daha fazla sıhhatli olduğu daha kuşkusuzdur. Şurası var ki diğer hadis derlemelerinde el-Buhari ve Müslim'in bazı hadislerinde çok daha sıhhatli hadislerin bulunduğu da kuşkusuzdur. El-Buhari ve diğerlerinin, dönemlerinde rivayet edilen yüzbinlerce hadisi terk etmeleri de bunu teyid eder mahiyettedir. Ama el-Buhari metinlerindeki bazı hadisler, uydurma alameti sayılan bazı unsurlardan hali olmayabilir. Ancak herhangi bir Müslümanın, bu hadislerden birini inkâr edebilmesi için, hadisin sened veya metninin sahih olmadığına dair delil getirmesi gerekmektedir. El-Buahri hadislerinin bazılarının sıhhatini inkâr eden âlimler, bunu elbette delillere dayanarak yapmışlardır. Bu delillerden bazıları doğru, bazıları da isabetsiz olabileceği gibi, hiç kimse bu âlimleri İslam dinini yaralamakla itham edemez. … Ama her halukarda, el-Buhari'nin eserinin Allah'ın kitabından sonra en sahih kitap olduğunu ifade etmemiz gerekir. Ama ne el-Buhari nede isnadlarında yer alan raviler hatadan korunmuş masumlardır. Yine el- Buhari'nin herhangi bir rivayetinden –delile dayanarak- kuşku duyan biri kâfir değildir. Ama geçmiş kavilleri taklid etmekten başka bir şey bilmeyenlerin insanları tekfir etmeleri o kadar kolay ki!" [429]

Gerek Buhari gerek se Müslim'e yönelik yapılan eleştirilerin doğruluğu ya da yanlışlığı üzerinde durmadan yine bu eleştirileri yapan âlimler tarafından onların en Sahih eser olduğu ortaya konulmuştur. İslam âlimlerinin Allah'ın kelamından sonra başvurdukları ilk eser Buhari'nin eseridir ve ona karşı sergilenen olumsuz tavır bu gerçeği değiştirmeye güç yetirememiştir ki zira mevcut eleştiriler Sahih-i Buhari'in en sahih hadis kitabı olmadığı yönünde değil, en sahih eserimizde dahi gerek uydurma gerekse zayıf haberlerin bulunduğu yönündedir. Zira bu eserleri başlı başına reddetme gibi bir tavır, çalışmamızda referans olarak yararlandığımız âlimler tarafından alınan bir tavır değildir. Onlar da her türlü olumsuzluğa rağmen Buhari'nin eserinin diğer eserlerden daha üstün olduğunu kabul etmişlerdir.

[429] Muhammed Ebu Reyye, *Muhammedi Sünnetin Aydınlatılması*, İstanbul, 1988, s.331(M. Reşid Rıza, el-Menar C.29, s. 51 naklen); H. Musa Bağcı, *Hadis Tarihi* …, s. 265.

SONUÇ

Yaklaşık son iki yüz yıldır sünnet, algısı ve işlevi açısından tartışılır bir hal almaya başlamıştır. Özellikle İslam dünyasının Batı ile karşılaşmasının bir neticesi olarak sünnet kavramı değeri itibariyle değişikliğe uğramış ve özelinde hadis ilminin güvenilirliği tartışılır hale gelmiştir.

Batı dünyası hadislerin başlı başına birer uydurma olduğunu, kişilerin Hz. Peygamber'in otoritesinden yararlanabilmek adına ona yalan söz isnad ettiğini savunurken, İslam camiası da hadisleri bir bütün olarak inkâr etmese de hadis tenkidinde, mevcut tenkit sisteminin eksiklikleri ve yanlışları da tartışmaya başlanmış ve hadis usûlü çizgisinde Oryantalistler, gelenekselciler ve yeni yaklaşımcılar olmak üzere üç farklı bakış açısı ortaya çıkmıştır. Cumhuriyet Dönemi hadis alimlerinden olan Babanzâde Ahmet Naim'in hadis usûlüne dair yapılan bu tenkitler karşısında nerede durduğu da son dönem hadis usûlü çalışmalarını aydınlatabilesi açısından son derece önemlidir.

Hadis usûlüne dair yapılan eleştirilerin başında ravide adalet ve zabt meselesi, özelinde ise sahabenin tamamının udul sayılıp sayılamayacağıdır. Sahabenin tamamının adil sayılıp sayılmamasının tartışıla gelmesindeki en önemli etken ise adil sahabe sayısının artması durumunda sahih hadis sayısının da artışının söz konusu olacağıdır.

Babanzâde Ahmet Naim bu noktada hadis usûlü alimleri arasında klasik yöntemi benimseyenler tarafında durarak sahabenin tamamının adil olduğu kanaatindedir zira ona göre sahabenin birbirini tenkit ettiğine dair rivayetler, onların adaletine şüphe getirmemektedir çünkü tenkitlerin birçoğu sahabenin adaletine değil zabtına yönelik bir meseledir ki burada da gündeme adalet ve zabt ilişkisi gelmektedir. Hadislerin rivayetinde zabt konusu cerh ve tadil ilmi açısından son derece önemli ve zaruri bir meseledir anacak Babanzâde Ahmet Naim ve klasik usûlcüler nazarından bakıldığında zabt noktasındaki eksiklikler sahabenin adaletine zarar vermemekte ve bu nedenle sahabenin tamamı da adaletli kabul edilmektedir.

Bir diğer ihtilaflı mesele ise isnad sisteminin güvenirliği ve de bu ilmin ortaya çıkışına dair görüşlerin farklılığıdır. Hadis ilminde söz sahibi olan âlimlerin ifadelerinden de anlaşıldığı üzere hadis ve haberlerin sıhhatli olup olmadığı ancak hadis ilmi ile ortaya

konulabilmektedir. Sakın hakkında ilmin olmayan şeyin ardına düşme; gerçekte; kulak, göz ve kalp bunların hepsi bundan hesaba çekileceklerdir. (İsra/17: 36)" ayeti gereğince ümmet hadis ilminin kaynağını tespit ederek en sahihini bulmayı hedeflemişlerdir. Onlar nazarında isnad öyle bir yere sahiptir ki Abdullah el-Mübarek isnad dindendir diyerek din adına dileyenin istediğini söyleyebilmesinin önünü kesmeye çalışmıştır.

İsnad sisteminin ortaya çıkış meselesini Babanzâde Ahmet Naim başlı başına Hiç de Vechi Olmayan Bir Teşkik başlığı altında incelemiştir. Burada Oryantalist düşüncelere cevap veren Ahmet Naim, Ceatani'nin isnad sistemi hakkındaki görüşlerini aktararak mesele hakkındaki yanlı ve eksik görüşleri yine klasik usûlcülerin rivayetleri ile destekleyerek isnad sisteminin Araplara mahsus bir yöntem olduğunu ve isnad sisteminin metne sonradan dahil edilmeyip, rivayetlerin başlangıcından itibaren var olduğunu klasik eserlere atıf yaparak nakletmiştir.

Hadislerin rivayetinde iklal ve iksar meselesi de yine Mukaddime'de tartışılagelen bir diğer usûl konusudur. Hz Peygamber'e yakınlıkları ile şöhret bulan sahabelerin, özelinde ise Hulefa-i Raşidin'in az hadis rivayet edip yine Hz. Peygamber ile az bir süre görüşen Ebu Hureyre gibi sahabelerin rivayet ettikleri hadis sayısındaki fazlalık bu hadislerin uydurma olma ihtimalini gündeme taşımaktadır. Ahmet Naim yine burada sahabeden az rivayette bulunanların gerekçelerini maddeler halinde aktararak iklal ve iksar meselesindeki ihtilafı gidermeye çalışmış ve rivayette yer alan bu sayı farklılığının hadislerin uydurma olduğu iddiasında bulunabilmek için kullanılmasının mümkün olmayacağını ifade etmiştir. Birçok sebep sonucunda sahabenin rivayet etmiş olduğu hadis sayısında farklılıkların var olması, mevcut eleştirilerin haklılık payının olduğu manasına gelmemektedir ki, Ahmed Naîm, kendi doğrularından ve İslam tarihinin sunmuş olduğu verilerden hareketle konu ile ilgili delilleri ortaya koymuştur.

Tarih ile hadis arasındaki ilişki, hadis ilminin başlangıcına kadar inmektedir. İlk hicri yüzyılda kaynaklar ve metod açısından İslam tarihi çalışmaları hadisle yakından ilgilidir. İlk İslam tarihçileri aynı zamanda muhaddisler olarak da bilinmektedir zira Muhammed Hamidullah hadisin, Peygamber asrının tarihi olduğunu söyleyerek, İmam Buhari'nin Sahih'inin tam adını tarih kaynağı olarak örnek göstermektedir. Ahmed Naim'in hadis ve tarih ilmine dair bir karşılaştırmada bulunmasını, Oryantalistlerin hadis konusundaki tetkiklerinde tarih metodolojisinden yararlanmış olmaları ve tarihi tenkit

metodunu hadisle ilgili araştırmalarında uygulamak suretiyle, aralarındaki farkları dikkate almadan tarih metodolojisindeki tenkitlerle hadis incelemek suretiyle yapmış olmalarıdır.

Metodolojiden Bir Bahis/ Bir Mukayese başlığı altında hadis ilmi ile tarih ilmi arasındaki farklılıklara değinen Ahmet Naim, aradaki benzer noktaları da es geçmeyerek tarih ilminin hadis ile aynı olmaktan ziyade onun ancak hadis ilminden beslenebilecek bir ilim olduğunu aradaki farklılıkları ortaya koyarak tespit etmeye çalışmıştır.

Zayıf hadisle amel edilip edilemeyeceği meselesi yine hadis usûlü içerisinde tartışılan konular arasında yer almaktadır. Bu mesele gelenekselciler ve yeni yaklaşımcılar arasında ihtilaf içeren bir konu olmakla beraber klasik usûlcüler arasında da görüş farklılıkları içeren bir meseledir. Alimlerden bir kısmı zayıf hadisle amel edilmeyeceğini savunurken bir kısmı amel edilmesinde bir sakınca olmadığı görüşündedir. Ahmet Naim'in de içerisinde yer alan bir başka görüş ise, zayıf hadisle bazı şartlar altında ve de sınırlı konuda amel edileceğidir.

Yeni metodoloji arayışlarına giren alimlerin hadis tenkitleri, hadislerin akla uygun olup almadığı meselesini de gündeme getirmektedir. Bu anlayışa göre metinler akıl ile çelişirse sahih kabul edilmemektedir. Bir haberin Hz. Peygamber'e ait olabilmesi için onun akla uygun olması gerektiği genel olarak usûlcüler tarafından kabul edilmiştir. Hatip el Bağdâdî " Aklın gereklerine muhalif olması bir haberin batıl olduğunu ortaya koyar. Çünkü şeriat aklın tecviz ettiği alanda varit olmuştur. Dolayısıyla akla aykırı olan şeyleri kabul etmez" [430] diyerek haberi vahidin kabulü için de aklın hükümlerine aykırı olmamayı ön şart olarak kabul etmektedir. Ahmed Naîm işaret ettiği üzere akıl kavramına hadis ilminde hangi tanımla yer verileceği rivayetin sahihliğini ortaya koyma açısından oldukça önemlidir. Ahmed Naîm de zarurat-i akliyye, zarurat-i hissiyye ve müşahedeyle aksi malum olan haberin batıl olacağında şüphe olmadığını; zira Muhammed'in şeriatının akılların cevaz vermeyeceği şeyleri getirmediğini belirtmek suretiyle aklı vaz alameti olarak kabul etmiştir.

Hadislerin mana ile rivayeti meselesinin hadis usûlcüleri tarafından bu denli üzerinde durulma nedeni, şüphesiz hadiste meydana gelen bozulmalarla doğrudan orantılı

[430] Hatip el-Bağdadi, *el-Fakh ve'l Mütevakkih*, Darul Kütübul İlmiyye, Beyrut, 1990, s. 182.

olmasıdır. Cayracpuri de hadiste bozulmanın kaynağı olarak rivaye bi'l-ma'na[431] pratiğinin üzerinde durmaktadır. Netice itibariyle Ahmed Naîm, hadisleri lafız ile rivayet etmenin zaruriyeti ve gerekliliği konusunda alimlerin ortak görüşü olduğunu aktardıktan sonra yine de mana ile rivayette bulunmanın ravi için kaçınılmaz bir gerçek olduğu kanaatine ulaşmaktadır.

Son olarak Buhari ve Müslim'e yönelik yapılan eleştiriler Ahmet Naim tarafından müdafaa edilmeye çalışılmıştır. Gerek Buhari gerekse Müslim'e yönelik yapılan eleştirilerin doğruluğu ya da yanlışlığı üzerinde durmadan yine bu eleştirileri yapan alimler tarafından onların en Sahih eser olduğu ortaya konulmuştur. Bu kaynaklar içerisinde yer alan zayıf hadislerin varlığı onların en sahih Hadis kaynağı olması özelliğini örtbas edememektedir.

Çalışmanın genelinden de anlaşılacağı üzere Ahmet Naim'in usûl konularına yaklaşımı genel itibariyle klasik dönem alimlerinin görüşleri üzerine bina edilmektedir. İhtilaflı görülen meseleleri tartışarak tespit etmiş olduğu eleştirileri gidermeyi hedeflemiştir.

[431] Danial Brown, *İslam Düşüncesinde Sünneti* …, s. 141.

KAYNAKÇA

Ağırman, Cemal. "Tecrîd-İ Sarîh'in İlk Üç Cildi Bağlamında Ahmed Naîm'in Çeviri Metodu, Şerhçiliği, Kaynak Kullanımı Ve Bazı Görüşleri", *Marife*, 2005, Yıl:5, S. 2,

Ahmed Naîm, Babanzâde. *Sahihi Buhari Muhtasarı Tecrid-i Sarih Tercemesi Ve Şerhi, (Mukaddime)*; 7. Basım, Diyanet İşleri Başkanlığı, Başbakanlık Basımevi; Ankara 1982.

Akın, Abdullah. *Cumhuriyet Dönemi Din Eğitimi*, Ensar Yayıncılık, İstanbul, 2011.

Aliyyü'l Kârî. Ebu'l Hasan Nureddin Ali b. Sultan el –Herevî. e*l-Masnû' fi ma'rifeti'l-Mevzû (el-Mevzûatü's-Suğrâ) Mektebetü'l Matbaati'l-İslami*, Halep, 1969.

Arpaçukuru, Osman. *Sahabe Dönemi Hadis Rivayetinde Tesebbüt, İklal ve İksar*, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2006.

Aşık, Nevzat. *Sahabe ve Hadis Rivayeti*, Akyol Neşriyat, İzmir, 1981

Aşıkkutlu, Emin. *Hadiste Rical Tenkidi*, İFAV Yay. İstanbul, 1997.

Atmaca, Veli. "Tecrîd-i Sarîh Mukaddimesi'nin Kaynağı Meselesi I,Tedrîbu'r- Râvî'den Mukaddime'ye Aynen Alınan Konular", *EKEV Akademi Dergisi*, S.41, 2009.

Aydınlı, Abdullah. *Hadis Istılahları Sözlüğü*, 3.Basım, İFAV, İstanbul, 2009.
Hadis Tespit Yöntemi, Rağbet Yay. İstanbul, 2009.

Bağcı, H. Musa. *Hadis Tarihi H. İlk Üç Asır*, 1. Basım, Ankara Okulu, Ankara, 2009.

Bağcı, Talat. "Hadis Metodolojisinde Sahihu'l-Buhari'nin Sıhhat Bakımından Tasnif Edilen ilk Eser Olduğu Fikrinin Analizi", *AÜİFD*, 2004.

Bedir, Murteza. "İslam Düşünce Geleneğinde Nakli İlim Kavramı ve İbn Haldun", *İslam Araştırmaları Dergisi*, S.15, 2006

Berhei, Ernest. Tarih İlmine Giriş, Çev: M. Şükrü Akkay, Devlet Basım Evi, İstanbul, 1936. Bilgen, Osman. Tarihsel Bilgi Değeri Açısından Hadis Rivayeti-Beni Kurayza Örneği, Doktora Tezi, Ankara 2008.

Boumrane, Chick, "İslâm Tarihçiliği ve Tarihlerine Bir Bakış", Çev. Nesimi Yazıcı, AÜİFD. C. 30, S.1, s.264-277

Brown, Danial, *İslam Düşüncesinde Sünneti*, Ankara Okulu yayınları, Çeviren: Salih Özer/ Sabri Kızılkaya, Ankara, 2002.

Çakan, İsmail Lütfi. *Hadis Edebiyatı*, İFAV, 6. Basım, İstanbul, 2008.

Hadis Usûlü, 8. Basım, M.Ü.İ.F.Y , İstanbul 1999.

"Babanzade Ahmet Naîm" *DİA*, İstanbul, 1991.

Celaleddin Abdurrahman b. Ebu Bekir es-Suyuti. *Tedrîbu'r-râvî fi Şerhi Takribi'n-Nevevi (I-II),* Daru'l-Fikr, Beyrut, 1993.

Tedribu'r-Ravi fi Şerhi Takrîbi'n-Nevevi (I-II), Darul Kitab el-Arabi, Beyrut, 1985.

Camiu's- Sağir fi Ehadisi'l- Beşiri'n -Nezir, Daru'l Fikr, Beyrut,1981

Tenvîru'l-Havâlik, Şerhu Muvattâ'il-İmâm Mâlik, Kahire, yty.

Cemal, Ahmet. *Sosyal Bilimlerde Temel Kavramlar,* Anadolu Üniversitesi Yayınları, Eskişehir, 2009,

Çetin, Ayhan. "Babanzade Ahmed Naim ve Ahmet Ağaoğlu'nda 'Da'Va-yı Ahlak-ı Nazari", *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı: 15, 2012/I.

Çetin, Nihat M. "Ahbâr", *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, İstanbul, 1988.

Demirci, Ahmet. "Hadis Usûlünde Mantıki Unsurlar", *Erciyes Üniversitesi Dergisi*, Kayseri, Sayı 2, 1985.

El-Ayni Bedruddin Ebu Muhammed Mahmud b. Ahmed. Umd*etü'l-Kari Şerhu Sahihi'l-Buhari (I-XX)*, Mustafa el-Babi ve Evladuhu, Mısır, C.7, 1972.

El-Basri, Ebu'l Huseyn Muhammed b. Ali. *Kitabu'l Mu'temed fi Usûli'l Fıkh,* tah. Muhammed Hamidullah, Dımeşk, 1965.

El-Buhârî, Ebu Abdillah Muhammed b. İsmail. *Sahih-i Buhari (I-VIII),* Çagrı Yayınları, İstanbul.1982.

El-Ceza'irî, Tahir İbn Ahmed. *Tevcihu'n-Nazar İlâ Usûli'l-Eser*, Daru'l Mâr'ife, Beyrut, Yty.

Ebu Davud Süleyman b. El-Eş'as es-Sicistani. *es-Sünen, (I-V),* Çağrı yayınları, İstanbul, 1992.

Ebü'l-Fazl İbn Manzur İbn Mükerrem Cemaleddin Muhammed. *Lisânu'l-Arab (I-XXVII)* "kll" mad., Daruk Kütübu'l İlmiye, Beyrut, 1935.

El-Hatip, Ebu Bekr Ahmed b. Ali Sabit el Bağdadi. *el Kifâye fi İlmi'r-Rivaye*, Darul Kütübü'l İlmiyye, Beyrut, 1998.

Şerefu Ashabî'l Hadis, (nşr: Mehmet S. Hatipoğlu, Ankara 1991.

El-Fakh ve'l Mütevakkih, Darul Kütübul İlmiyye, Beyrut, 1990.

El-Irâkî, Ebü'l-Fazl Zeynüddîn Abdürrahîm b. el-Hüseyn b. Abdirrahmân, et-Takyid ve'l-İzah, Darü'l-Kütübi'l-İlmiyye , yyy. 1987.

El-Kureyşi, Müslim b. Haccac Ebü'l-Huseyn. *el-Camiu's-Salîh (I-III),* Çağrı Yayınları, İstanbul, 1992.

En-Nevevî, Ebu Zekaeriyya Muhyiddin Yahya. *Sahihu Muslim bi şerhi'n-Nevevî,* Daru ihyai't-Turasii'l-Arabî, Beyrut, 1972.

Sahihu Muslim bi şerhi'n-Nevevî, Daru ihyai't-Turasii'l-Arabî, Beyrut, 1972.

Er- Ramahurmuzî, El- Hasan b. Abdirrahman. *el-Muhaddisu'l Fâsıl beyne'r- Ravi ve'l Vaî*, hzr: Muhammed Accâc el Hatib, Beyrut, 1984.

Ebu Reyye, Muhammed. *Muhammedi Sünnetin Aydınlatılması*, İstanbul, 1988.

Er-Râzî, Ebu Hatim, Abdurrahmân bin Muhammed bin İdrîs. *El-Cerh ve Tadil (I-X),* Thk: Abdurrahmen b. Yahya el Muallimî el-Yemâni, Haydarabad, 1952-553.

Erişirgil, Mehmet Emin. *İslâmcı Bir Şairin Romanı Mehmet Akif*, Nobel Yayıncılık, İstanbul, 2007.

Erul, Bünyamin. *Sahabenin Sünnet Anlayışı*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 5. Baskı, Ankara, 2008.

"Sahabe Döneminde "Tekzib" ve "Tekzibin Mahiyeti, *A.Ü.İ.F.D*. C.39, S.1, Ankara, 1999.

Es-Sehavi. *Fet̂hul-Mugnis* nşr. Ali Hüseyin Ali, Beyrut 1992.

el-İ'lan bi't-Tevbih li-men Zemme Ehle't-Tarih, tr. Dr. Muhammed Yusuf Karaci, Urdu, yty.

Es-Serahsi, Ebu Bekir Muhamed b. Ahmed. *el Usûl Serahsî (I-II)*, Kahraman Yayınları, İstanbul, 1984.

Es-Sanani, Abdurrezzak. *Musannef (I-XII)*, Çev: Komisyon, Ocak yayınları, İstanbul, 2013.

Eş-Şafiî, Ebû Abdullah Muhammed b. İdris. *Er-Risâle*, Trc: İbrahim Çalışkan, Abdulkadir Şener, TDV, Ankara 1996.

Er-Risale, thk: A. M. Şakir , Mısır, 1940.

Eş-Şîrâzî, Ebû İshâk Cemaleddin İbrâhim b. Ali b. Yusuf. *el-Lüm'a fî Usûli'l-Fıkh*, Thk: Yusuf Ali Büdeyvî , Muhyiddin Müstu, Dârü'l-Kelimi't-Tayyib, Dımaşk, 1995.

Et-Tehanevi, Zafer Ahmed el-Osmani. *Kavaid fi Ulumi'l-Hadis,* thk: Abdülfettah Ebu Gudde, Darü'l-Beşairi'l-İslamiyye , 1993.

ez-Zehebi, Muhammed b. Ahmed. *Tezkiretul Huffâz (I-III),* Dehya et-Türasi`l-Arabi, Beyrut, yty.

Tezkiretül Huffaz, 3. Basım, Haydarabad, 1929. Ebu Zehv, Muhammed. *el-Hadis ve'l Muhaddisun*, Darul Fikir, y.t.y

Hadis ve Hadisçiler, Ensar Neşriyat, İstanbul, 2007.

Ez-Zurkânî, Muhammed Abdül Azim. *Şerhu'z-Zurkânî ale'l-Muvattâ'il-İmâm Mâlik*, Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 1990.

Fayda, Mustafa. "Aişe", *Diyanet İslam Ansiklopedisi,* İstanbul, 1989.

"Ebû Amr Cerîr b. Abdillâh b. Câbir el-Becelî" *DİA*, 1993, C.7, sayfa:410-411.

Güner, Osman. "Rical Tenkidi Sisteminin Temel Karakteristiği ve Aktüel Değeri", *Hadis Tetkikleri Dergisi,* C. 2, S. 1, 2004.

Görmez Mehmet. *Sünnet ve Hadisin Anlaşılması ve Yorumlanmasında Metodoloji Sorunu*, T.D.V, Ankara, 1997.Hanbel, Ebu Abdullah Ahmed b. Muhammed es-Seybanî Ahmed. *Kitabu'l-İlel ve marifeti'r-ricâl*, yyk Ankara, 1963.

Hansu, Hüseyin. *Babanzâde Ahmed Naim,* 1. Basım, Kaynak Yayınları, İzmir, 2007.

Hatiboğlu, Mehmet Said. *İslamın Aktüel Değeri Üzerine*, 1. Basım, OTTO, Ankara, 2009.

İbn Hazm Ebu Muhammed Ali b. Ahmed. *el- İhkam fi Usûli'l- Ahkâm II*, 84 tah: Ahmed M. Şakir, Daru'l-âfâk el Cedide,.Beyrut 1983.

El-İtkan, Daru'l Kitabu'l İlmiyyei Beyryti trz.

İbnul Cevzi, Ebu'l Ferec Abdyrrahman. *Kitâbu'l-Mevdûât mine'l-Ehâdîsi'l-Merfûât (I-IV),* hzr. Nurettin Boyacılar, , Riyad-1997 C. 1.

İzmirli İsmail Hakkı. *Hadis Tarihi*, Darulhadis, Tenkitli Neşir: İbrahim Hatipoğlu, İstanbul, 2002.

İbn Sa'd, Ebu Abdillah Muhammed b. Sa'd. *et- Kitabu't- Tabakati'l Kübra (I-IX)*, D. Sadır, Beyrut, 1957

İbnu's Salah, Ebu Amr Osman b. Abdurrahman. *Ulumu'l Hadis*, thk: Nureddin Itr,

Daru'l Fikr, Beyrut, 1986. İbn Abdilberr, en-Nemeri. *El İsti'ab Fi Ma'rifeti'l- Ashab (I-IV)* tkk: Ali Muhammed el-Becavi, Mısır.

İbn Hacer el Askalânî, Şihabuddin ebu'l Fazl Ahmet Ali el- Kenanî. *El-İsabe Fİ Temyizi's-sahabe (I-VIII),* Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 1995

Tehzibu'l Tehzib, Hindistan (I-X), Hindistan, 1903.

Fethü'l-Bârî bi şerhi Sahîhi'l-Buhârî, Beyrut 1414.

Nuzhetu'n-Nazar fi Tavzihi Nutıbetil-Fiker, Trc:Talat Koçyiğit, A.Ü.İ.F.Y.

Itr, Nurettin. *Menhecü'n-Nakd fi Ulumi'l Hadis*, Daru'l Fikr, Suriye, 1988.

Kandemir, Yaşar. Buhari, *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, İstanbul, 1992.

Karataş, Mustafa. "Hadislerde İsnad Sistemi", *Diyanet İlmi Dergi*, C39, S.4, 2003.

Kara, İsmail. "Babanzâde Ahmed Naim Bey'in Modern Felsefe Terimlerine Dair Çalışmaları*", İslam Araştırmaları Dergisi,* S.4, 2000.

Kılıç, Recep. "Babanzâde Ahmed Naîm'in Felsefi Görüşleri", *A.Ü.İ.F.D.*, Cilt: 36, Sayı:1, 1997, 297-339

Kızıklı, Zafer. "Babanzade Ahmed Naîm'in Arapça Öğretmesine Dair Bir Makalesi", *Din Bilimleri Akademik Araştırma Merkezi,* C.7, S. 4. , 2007.

Kırbaşoğlu, Hayri. *Alternatif Hadis Metodolojisi*, Kitabiyat, 1.Basım Ankara,2002.

İslam Düşüncesinde Hadis Metodolojisi, Ankara Okulu, 2. Basım Ankara, 2000.

Kızıl, Fatma. *Oryantalistlerin Hadislerin Menşeiini Tespite Yönelik Yöntemleri*, Yüksek Lisans Tezi, BURSA, 2005.

Keleş, Ahmet. *Hadisleri Anlama Problemi*, Işık Yay, İstanbul, 2002.

Koçyiğit, Talat. *Hadis Tarihi*, 4. Basım T.D.V.Y, , Ankara, 2006.

Hadis Terimleri Sözlüğü, Rehber yayınları, Ankara, 1992.

"İslam Hadisinde İsnad ve Hadis Ravilerini Cerhi*", A.Ü.İ.F.D.,* Ankara, 1962.

Lucey, William. *History: Methods and Interpretation*. Chicago: Loyola UP, 1958.

Marshall, G.S. Hodgson. *İslam'ın Serüveni (I-III),* Çev: Kolektif, İz Yayıncılık İstanbul, 1993.

Mehmed Zihni Efendi. *el-Muntehab fî ta'lîmi luğati'l-'Arab (Sarf kısmı),* Şirketi Mürettibiyye Matbaası, 1.Basım, İstanbul 1304/1886.

Muallim Mehmet Cevdet. *Müderris Babanzade Ahmet Naim,* Hazırlayan: Fahrettin Gün, BEYAN Yaınları, İstanbul, 2016.

Okiç, Tayyip. *Bazı Hadis Meseleleri Üzerine Tetkikler*, İstanbul, 1949.

Oskay, Ünsal. *İletişimin ABC'si,* Der Yay., , İstanbul, 2001.

Özafşar, Mehmet Emin. *Hadisi Yeniden Düşünmek*, Ankara Okulu, 2. Basım, Ankara, 2000.

"İslâm İlim Geleneğinde Haber Mefhumu", *Diyanet Aylık Dergi*. S.148.

Polat, Selahattin. "Zayıf Hadisle Amel", *Erciyes Universitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi,* Kayseri 1983.

"Hadiste Metin Tekkidi III", *Erciyes Universitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Kayseri, S.8, 1992.

Hadis Araştırmaları -Tarih, Usûl, Tenkid, Yorum-, İnsan Yayınları, İstanbul, yty.

Rahman, Fazlur. *İslam,* Ankara Okulu yayınları, 9. Basım, Ankara, 2009.

Ragıp el- Isfahani. *Müfredat fi Garibi'l-Kur'an*, İstanbul, 1986.

Mamer b. Râşid. *el-Câmi*, el-Mektebu'l-İslâmî, Beyrut, yty, yyy.

Sezgin, Fuat. *Buhârî'nin Kaynakları*, Kitabiyât, Ankara, 2000.

Ahmed Nedim Serinsu. "Babanzade Ahmed Naim, Hayatı Şahsiyeti ve Eserleri", *Ankara Üniveristesi,* Ankara, 1978.

Subhi es-Salih. *Hadis İlimleri ve Hadis Istılahları*, Çev: Yaşar Kandemir,İFAV, 9.Basım, İstanbul, 2010.

Subkî, Takiyyuddin. *"Kâidetün Fi'l-Cerhi ve't-Ta'dîl ve Kâidetün Fi'l-Müerrihîn", Erba'u Resâil fi Ulûmi'l-Hadis İçinde,* nşr. Abdülfettâh Ebû Gudde, Beyrut 1990.

Schacht, Joseph, *The Origins of Muhammadan Jurisprudence*, Oxford University Press, London, 1975.

Şakir, Ahmet Muhammed. *El-Baisu'l Hasîs Şerhu İhtisari Ulumi'i Hadis*, Beyrut, 1951.

Şulul Kasım. *Kâfiyeci'de Tarih Usûlu*, İnsan Yay., İstanbul 2003.

İlk Siyer ve Megâzi Müelliflerinden Muhammed b. Ömer b. Vâkıd el-Vâkıdî (130-207/747-823) Hayatı, Eserleri, Tarihçiliği ve Etkileri, Doktora Tezi, Bursa.

Tekineş, Ayhan. "Hadis ve Tarih, Metodolojik Bir Karşılaştırma*", Hadis Tetkikleri Dergisi*, C.2. 2004.

Tirmizi Ebu İsa Muhammed b. İsa. *es-Sünen, (I-V),* Çağrı Yayınları, İstanbul, 1992.

Togan, Zeki Velidi. "Dinî ve Gayr-ı Dinî Rivâyetler", *DFİFM,* S: 4.

Toksarı, Ali, Hadis İlmi Açısından Sahabî Kavli ve Değeri, *Erciyes Universitesi İlahiyat Fakültesi D*ergisi , S. 2, Kayseri, 1985.

Ulu, Arif, "Hadis Rivayetinde İsnadın Başlaması ya da Fitnenin Tarihi, (İbn Sîrîn'in İsnadla İlgili İfadelerinin Muhtevâsı Üzerine Bir İnceleme)" *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi,* C.12, S.1, 2012.

Ünal, Yavuz. *Hadisleri Tespitte Yöntem Sorunu,* Etüt Yayınları, Samsun, 1999.

Vâkıdî, Muhammed b. Ömer. *Kitâbü'l-Meğâzi* Thk: J:M:B: JONES Alemü'l Kütüb, Beyrut 1984.

Watt, Montgomery. *What Is Islam?,* Longman, Green and Co. Ltd., 1960,

Yardım Ali. *Hadis Tarihi I-II,* Damla Yayınevi, İstanbul, 2000.

Yıldırım, Enbiya. *Hadis Problemleri*, 4. Basım, Rağbet Yayınları, , İstanbul, 2011.

Hadiste Metin Tenkidi, Rağbet Yayınları, İstanbul, 2009.

Yusuf el Kardavi. *Sünneti Anlamada Yöntem* Çev: Bünyamin Erul, İstanbul 1991.

Zerkeşi, Ebu Abdullah b. Bahadır b. Abdullah. *el-İcâbe li-Îrâdi Ma'stedrekethu Â'işe alâ's-Sahabe,* Thk: Bünyamin Erul, Beyrut, 2004.

Altuntaş, İsmail Hakkı. Kutbu'l-Ârifin, Gvasu'l-Vâsilîn Mürşid-i Kâmil El-Hâc Ahmed Amîş Efendi, "Babanzade Ahmed Naim"(http://ismailhakkialtuntas.com/12.15.2011)

Cevaplar.org. Babanzade Ahmed Naim 2.Bölüm, http://www.cevaplar.org/index.php?content_view=3702&ctgr_id=98 23.10.2009

Ceylan, Hadi Ensar. "Babanzade Ahmed Naim" Vaha Dergisi , (http://vahadergisi.wordpress.com (17.02.2007); İsmail Hakkı Altuntaş, "Babanzade Ahmed Naim"(http://ismailhakkialtuntas.com/ (12.15.2011)

Hansu, Hüseyin," Hadis Âşığı Bir Felsefeci: Babanzâde Ahmed Naim Bey" Yeni Ümit, Sayı:91 http://www.yeniumit.com.tr. (2011)

Mustafa Karataş, Hadis Rivayetinde Sahabenin Tutumu, http://mustafakaratas.com/sahabe-ve-hadis-rivayeti.html. (16.07.2006)

Öz, Asım, "Babanzâde'nin 'Mukaddime'si Üzerine" Hasan Karayiğit ile Babanzâde Ahmed Naim Bey'in Mukaddime"si Üzerine Bir Röportaj, http://www.dunyabulteni.net/index (14.06.2011)

Aslan, Siracettin, Secdede Biten Bir Ömür/ Babanzade Ahmed Naim 2 https://doğruhaner.com.tr/haber/99681-ecdede-biten-bir-omur-prof-babanzade-ahmed-naim-1/ (08.10.2013)

Kaya, M. Cüneyt, Babanzade Ahmet Naim; Felsefe Dersleri http://academia.edu/15413037/Babanz%C3%A2_deAhmed_Naim_Felsefe_Dersler (15.12.2011)